

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

FELSEFENİN ANTİK YUNANLI KÖKLERİNİN NEDENLERİ

FATİH ÖZEŞ

DANIŞMAN

PROF. DR ŞAHİN FİLİZ

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

FELSEFENİN ANTİK YUNANLI KÖKLERİNİN NEDENLERİ

FATİH ÖZEŞ

DANIŞMAN

PROF. DR. ŞAHİN FİLİZ

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2020

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Felsefenin Yunanlı Köklerinin Nedenleri” adlı bu çalışmamın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yaptığımı beyan ederim.

FATİH ÖZEŞ

ONAY SAYFASI BURAYA GELECEK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Yunanların kökenleri ve Tarih Sahnesinde Belirmeleri.....	6
1.1. Yunan Dünyasındaki 7. ve 6. Yüzyıla Kadar Kültürel Atmosfer.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

Felsefenin Yunanlı Köklerinin Nedenleri.....	26
2.1. Korku.....	62
2.2. İktisadi ve Coğrafi Nedenler.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Aynı Dönemlerde Diğer Uygarlıklardaki Düşünce Hareketleri.....	74
3.1. Hint Düşüncesi.....	74
3.2. Çin Düşüncesi.....	88
3.3. Mezopotamya Düşüncesi.....	103
3.3.1. Sümer Düşüncesi.....	104
3.3.2. Sümerlilerin Bilim ve Tekniğe Katkıları.....	110
3.3.3. Mezopotamya Bilimi.....	114
3.4. Mısır Düşüncesi.....	117
3.4.1 Hermetik Düşüncenin İncelenmesi.....	122
3.4.1.1. Zihinsellik Prensibi.....	123
3.4.1.2. Tekabül Prensibi.....	124
3.4.1.3. Titreşim Prensibi.....	124
3.4.1.4. Kutupluluk Prensibi.....	124
3.4.1.5. Ritim Prensibi.....	125
3.4.1.6. Sebep Sonuç Prensibi.....	126
3.4.1.7. Cinsiyet Prensibi.....	126
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	139
ÖZGEÇMİŞ	142

ÖZET

Bu tezin amacı felsefenin başlangıç olarak neden Antik Yunan toplumunu seçtiğinin araştırılmasıdır. İlk olarak Yunan toplumunun tarih sahnesinde belirmeye başladığı dönemler incelenecektir. Bilim ve felsefenin miladı olarak kabul edilen Thales'den önceki birkaç yüzyıllık dönem mercek altına alınacaktır. Diğer medeniyetlerdeki düşünce hareketleri incelenecek ve bunların felsefi düşünce mi yoksa ahlak bilgileri mi olduğu sorgulanacaktır. Ayrıca diğer toplumların Yunanların bu başarıyı elde ederken neden benzer şeyleri yaşayamadıkları ve aynı başarılarla ulaşamamalarının nedenleri incelenecektir. Sonuçta ise Antik Yunanların bu başarısının özgün olup olmadığı sorgulanacak ve bu başarının nasıl elde edildiğine dair objektif bir açıklama yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Antik Yunan, Felsefe, Thales, Uygarlık, Ahlak.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to investigate why philosophy initially chose Ancient Greek society. Firstly, the periods when Ancient Greek society started to appear on the stage of history will be examined. Later, several centuries before Thales which was accepted as the beginning of science and philosophy will be analyzed. However the movements of thought in other civilizations will be inquired and whether these ideas are philosophical or moral knowledge will be questioned. In addition, reasons behind why other societies could not achieve similar things and the same successes would be questioned when Greeks reached these achievements. It will be investigated whether this success of the Ancient Greeks is unique and objective explanation will be made about how this success was obtained.

Key Words: Ancient Greece, Philosophy, Civilization, Moral.

ÖNSÖZ

Tezimin özellikle her aşamasında benimle ilgilenen, birlikte bu çalışmayı büyük bir zevk ve heyecanla devam ettiren, her adımda yüreklendiren ve yoluma pusula olan değerli danışmanım Prof. Dr. Şahin Filiz'e minnettarlığımı sunarım. Bu çalışmanın Hint ve Çin düşüncesi bölümlerini üstlenen ve bu alandaki düşünce hareketlerini inceleyip yükümü hafifleten ve bu çalışmayı çok yakından takip edip beni hep motive eden kıymetli babam sayın Kâmil Özeş'e katkılarından dolayı teşekkür ederim. Tezimin hazırlanmasında ayrıca emekleri geçen Eski Yunan Dili ve Edebiyatı bölümünden arkadaşlarım Fırat Çelebi ve Kadir Kaya'ya da ayrıca desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Annem Ayten Özeş ve kız kardeşim Reyhan Özeş'e de maddi ve manevi desteklerinden dolayı minnettarlığımı sunarım. Uzun yıllardır hazırlanmış olduğum bu tezin umarım ülke insanımız için faydalı bir etkisinin olmasını ve önemli bir boşluğu doldurmasını gönülden dilerim.

Yunan Sembolleri		Yunanca okunuşu	Latin büyük harfler
A	α	alpha	A
B	β	beta	B
Γ	γ	gamma	G
Δ	δ	delta	D
E	ε	epsilon	E
Z	ζ	zeta	Z
H	η	eta	H
Θ	θ	theta	Q
I	ι	iota	I
K	κ	kappa	K
Λ	λ	lambda	L
M	μ	mu	M
N	ν	nu	N
Ξ	ξ	xi	X
O	ο	omicron	O
Π	π	pi	P
P	ρ	rho	R
Σ	σ	sigma	S
T	τ	tau	T
Υ	υ	upsilon	Y
Φ	φ	phi	F
X	χ	chi	C
Ψ	ψ	psi	U
Ω	ω	omega	W

GİRİŞ

Batı Felsefesi Tarihi kitabının “Antik Çağ” bölümünde Bertrand Russell şöyle bir söylemde bulunur: “Bütün bir tarihte Yunan Uygarlığının birdenbire doğuşunu açıklamak ölçüsünde güç ve şaşırtıcı bir iş yoktur, o uygarlığı kuran öğeler Mısır ve Mezopotamya’da zaten binlerce yıldır bulunmaktaydı, oradan komşu ülkelere yayılmıştı. Yunanlar sağlayana değin belirli öğeler yine de eksik kalmıştı. Yunanların sanat ve edebiyatta başardıkları şeyler her kesin malumudur. Fakat salt entelektüel alanda yaptıkları, daha da olağanüstüdür. Matematiği, bilim ve felsefeyi onlar bulmuştu. Mısırlılar ve Babilliler arasında aritmetik ve biraz geometri bulunmaktaydı. Fakat var olan genellikle parmak hesabından öteye gitmiyordu. Genel öncüller yardımı ile sağlanan tümdengelimsel usa vurma, bir Yunan buluşudur. Salt yıllıklara karşıt olarak, tarihi ilk kez yazanlar, dünyanın yapısını ve yaşantısını, miras kalmış herhangi bir softalık zincirine bağlı kalmaksızın düşünen yine onlardı. İnsanların son zamanlara değin Yunan Dehası karşısında hayran kaldığı ve o dehayı açıklamak için, yalnız gizemsel konuşmalar yapmakla yetindiği görüldü. (Russell, 2000:105)

Russell bizim inceleme konumuzu zaten çoktan belirlemiş ve bu sorunsalın ne kadar önemli ve buna açıklama getirmenin de bir o kadar zor olduğuna ilişkin düşüncelerini kitabında belirtmişti. Kendisinin de söylediği gibi, Yunan Düşüncesinin köklerini veya “Felsefenin Yunanlı Köklerinin Nedenlerini” açıklamak ölçüsünde güç ve şaşırtıcı bir iş yoktur. Felsefenin ve bilimsel düşüncenin temellerini atan bu ulus, başardıkları ve yarattıkları ile hala dünyanın büyük bir kısmının ilgi odağını oluşturmaktadır. Yunan düşüncesinin bu başarısı ve özgünlüğü zaman içerisinde bu başarıya ortak olma çabalarını da beraberinde getirmiştir. Orta Doğu ve Mısır’dan pek çok araştırmacı ve bilim insanı bu başarının köklerinin Mezopotamya ve Mısır’da filizlendiği ve oradan Yunan diyarlarına aktığı savını ısrarla sürdürmektedir. Gerçekte böyle bir durumun söz konusu olup olmadığı çalışmamızda detaylıca incelenecektir.

Öncelikli olarak bütün kadim uygarlıklar içinde neden Antik Yunan dünyası ile bu kadar ilişkili olduğunun ve yoğun olarak gündemde olduğunun farkına varılması gerekir. Pozitif bilimlerin ve Sosyal Bilimlerin hemen her alanında Antik Yunan dünyasının izlerini görmek mümkündür. Yunanlar, bilimde, sanatta, edebiyatta, tarihte, tiyatrodada, felsefede ve daha başka pek çok alanlarda insanlık tarihine eşine az rastlanır katkılarda bulunmuştur. Katkıları neredeyse mucizevi olarak nitelendirilen Yunan toplumu hala hayranlık ve merak dolu gözlerle bilimin inceleme alanı olmaktadır.

Günümüzde bilimin her alanında Eski Yunanca ve Latince bir terminolojiye rastlamamak neredeyse olanaksızdır. Bilimleri ve sanatları bu denli yoğun etkileyen ve derinlemesine nüfuz eden başka bir kültüre rastlamak neredeyse bugün itibarıyla pek mümkün değildir. Özellikle içinde yaşadığımız dünyanın gelişmiş ülkeler diye tabir ettiğimiz topluluklarının bilimsel ve teknik başarılarının köklerini Antik Yunan ve Roma felsefesi mirasının oluşturduğunu söylememiz yanlış olmaz. *Greko-Romen* adını verdiğimiz binlerce yıllık bu kültür mirası yılların ve inançların içinden sıyrılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu miras tarih içerisinde gündün güne zenginleştirilerek ve korunarak Hıristiyanlığın bile elinden canlı kurtulmuştur. Bu Greko-Romen karma kültür Avrupa düşüncesinin temelini oluşturur. Özellikle *Justinianus*'un İ.S. 313 yılında Roma'da Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmesinden sonra bu kültüre olan ilgi azalmış ancak yine de Hıristiyanlığın içinde yaşayabilmeyi başarmıştır. Daha sonra bir diğer Justinianus İ.S. 529 yılında son felsefe okulu olan Platon'un Akademia'sını Hıristiyanlığa aykırı bularak kapatacak ve bir zamanlar kendini dinden kurtarıp rasyonalizme yaklaşan tutumu ile felsefe yani bilimsel düşünce, bundan sonra *Theosophizme* (Tanrı Bilgeliği'ne) kayacaktır. Ancak iş işten çoktan geçmiştir. İliklerine kadar bu kültürün içine girmiş olan Batı Topluları Hıristiyanlık inancı içinde bile Yunan kültürünü yaşayan ve yorumlayan bir kimlik oluşturacaklardır. Platon'un, Aristoteles'in ve daha pek çok Antik dönem filozoflarının metinleri ya kilise rahipleri ya da köleler tarafından kopya edilerek korunmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

İşte bu kültür mirası geçmişte nasıl Yunan Toplumunu öteki toplumların önüne geçirdiyse, ilerleyen yüzyıllarda aynı şeyi Batı Avrupa toplumu içinde yapacaktı. Metinlerin Hristiyan Avrupa kültürü içinde tanrı bilgeliği şeklinde kılık değiştirerek *Renaissance* dediğimiz yeniden bir doğuş ile eski kimliğine tekrar dönecektir. Avrupa Toplumunun düşüncesinin ilerlediği yıllarda (17. 18. Ve 19.yüzyıllar) Yunan olmayan bu uluslar bir düşünsel devrim yaşamış ve onu izleyen bilimsel ve teknik ilerlemeler ile neredeyse Yunan toplumuyla benzer süreci yaşamışlardır. Avrupa düşüncesinin bu ilerleme süreci, Antik Yunanın neredeyse kültürel fethinin nihai aşamasını oluşturur. Gerçi bu işi İ.Ö. 4. yüzyıllarda Büyük İskender kısmen başarmış olsa da kültürün gittiği yerlerin hiçbirinden kültürün içinde yaşamış olan Avrupa kadar bir geri dönüşüm gerçekleşmemiştir. Antik Yunan kültürü en büyük etkisini kendi gücünü yitirdiğini, daha İ.Ö 1. Yüzyılda ünlü Romalı edebiyatçı Horatius a "Mektuplar" adlı eserinde söyler: "*Graecia capta ferum victorem cepit et artis intulit agresti Latio*". "Roma tarafından zapt edilmiş Yunanistan aslında bilimi ve sanatı ile Roma'yı zapt etmiştir." Antik Yunan düşüncesinin İkinci fethini Avrupa için yaptığını görmekteyiz. Bunun yanında kadim

Roma kültürünün yaratmış olduğu etkiyi de unutmamak gerekir. Ancak burada esas memba Antik Yunandır.

Görüldüğü üzere Antik Yunan kültürünün gelişmiş ülkeler üzerinde yaratmış olduğu etki muazzamdır. Bugün hala pek çok Batı Avrupa ülkesinde her ne kadar ölmüş diller olsalar da Antik Yunancayı ve Latinceyi ortaokul ve lise seviyelerinde ders olarak okutulmaktadır. İşte bundan ötürüdür ki Avrupa toplulukları toplumlarını bu denli derinlemesine etkilemiş olan bu kültürün peşini bırakmamışlar ve bu kültürün kaynaklarını ve ortaya çıkış nedenlerini merak etmişlerdir. Özellikle tarihin belli bir döneminde koşulların her toplum için aynı olduğunu düşündüğümüz bir dönemde Yunan toplumunun böyle bir sıçrayışta bulunmasını mucize olarak da tanımlayanlar olmuştur. Bu mucizevi sıçrayışın arkasında bir takım siyasi, dini, ekonomik ve coğrafi nedenlerin olduğu da unutulmamalıdır. Bizim inceleme konumuz da tam olarak Antik Yunan toplumunun böyle bir sıçrayışı nasıl başardığının analizidir. Diğer bir deyişle “Felsefenin Antik Yunanlı Köklerinin” nedenlerini araştırmaktır.

Batılı pek çok bilim insanı ve araştırmacı bu problem ile uğraşmış ve kendilerince birtakım yaklaşımlar sergilemiş ve savlarda bulunmuşlardır. Bu problemin araştırılmasının ve incelenmesinin ne kadar zor ve şaşırtıcı bir durum olduğunu zaten Bertrand Russell belirtmişti. Bu noktada felsefenin Antik Yunanlı köklerinin nedenleri konusunu incelememizden beklentimiz, daha önce bu konuyu ele almış olan bilim insanlarının fikirlerini ortaya koymak ve onların katkıları ile oluşan bu çözüm kümesinden kendi düşüncelerimizin de eklenmesi ile daha sağlıklı ve tutarlı sonuçlara ulaşmaya çalışmaktır.

Antik Yunan dünyasına ilişkin araştırmalarda en büyük engeli, dönemin dili oluşturmaktadır. Bir de konu hakkında Türkçe kaynak bulmanın zorluğu da eklenince ciddi güçlüklerle karşılaşmaktayız. Neyse ki bazı temel Antik kaynaklar dilimize çevrilmiş ve o dönem hakkındaki siyasi, sosyal, tarihi ve felsefi metinlere ulaşma olanağına da sahip bulunmaktayız. Arkeoloji ve epigrafi biliminin bize sağlamış olduğu avantajlar sayesinde bu konuda daha fazla bilgiye erişebilmekteyiz. Konumuz üzerinde ülkemizde yapılan çalışmaların, konuyu açıklığa kavuşturacak nicelik ve nitelikte olmaması, felsefe neden Yunanlı köklere sahiptir sorusunu yanıtlamada yol haritamızı kendimizin belirlemesi zorunluluğu ile bizi başa bırakmaktadır.

Tamamen konu üzerine odaklanmaktan ziyade başlangıçta incelemiş olduğumuz Yunan toplumunun tarih içinde tam olarak kimliğini oluşturmaya başladığı dönemleri de tezimizin kapsamı içine almayı uygun bulduk. Bunun sebebi antropolojik açıdan da üzerinde

yoğunlaşacağımız bu toplumun meydana geliş aşamalarını incelememiz ile alakadar olduğumu düşünürük.

İçinde bulunduğumuz coğrafya bugüne kadar hareketliliği, antik dönemlerdeki cazibenin ve hareketliliğin merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. İki önemli ve büyük göç dalgasının şekillendirdiği Batı Anadolu ve Ege adalarının tarihsel süreçte etnik anlamda tam olarak bir Yunan yurdu olarak tanımlanması için kesin bir referansımız yoktur. Ancak başarılarını incelediğimiz Asya ve Attika İyonları tarih sahnesinde İ.Ö. 8. Yüzyılın ortalarında belirlemeye başlar. Thales de fikirlerini yaklaşık olarak İ.Ö. 6. Yüzyılın sonlarına doğru yayar. Bu durum bize yaklaşık olarak 150-200 senelik bir zaman dilimi içinde felsefenin mutfağı diyebileceğimiz *Miletos* Antik kentinin ve çevresinin nasıl organize olduğunun araştırılmaya değer olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle biz felsefenin doğum sancılarını çektiği İ.Ö. 8. Ve 7. Yüzyıllar Yunan dünyasının siyasi, iktisadi, dini ve coğrafi koşullarını incelemek durumundayız, çünkü bu tarihlerden önce tam olarak Yunan ulusu diyebileceğimiz toplulukları tespit etmek bir hayli zorlaşmaktadır.

Felsefenin Yunan köklerini tespit edip açıklığa kavuşturmak için, dönemin siyasi atmosferini, ekonomisini, inançlarını ve tarihsel coğrafyasını incelemek kaçınılmazdır. Eski Yunan felsefesinin sadece tek bir kaynaktan ya da tek bir nedene bağlı olarak türemediğini, materyalist bir karakterle başlayan bu düşünüş biçiminin aynı zamanda eleştirel bir yapısı olduğunu ve bunun bir gelenek haline gelip, zamanla pek çok filozofun bu düşünce geleneğini zenginleştirdiğini görmekteyiz. Birbiri ardınca gelen bu filozofların hemen hepsi birbirinden farklı görüşlere ve bakış açılara sahiptiler. Örneğin Yunan mitolojisinde neredeyse hemen her duyguya karşılık gelen bir tanrı ve tanrıçanın yaratılması, aynı zamanda bunların aslında hiçbir zaman bir tapınım nesnesi olmaması, hatta bu tanrı ve tanrıçaların insan görüntüsündeki şekillerinin kayalara oyulması zaman içinde sanatı da etkiledi. Olimpos Dağı'nda Zeus'un önderliğinde yaşadığına inanılan bu hayali tanrı ve tanrıçaların heykellerinin kusursuz biçimlerini Yunan hayatının her aşamasında görmek mümkündür.

Yunanların yaşadığı coğrafya deyim yerindeyse gezegenin en güzel ve en kritik kavşak noktalarında bulunmaktadır. Girit üzerinden Kıbrıs vasıtası ile Mısır'a kolayca geçilebiliyordu. Akdeniz sahillerini takip ederek rahat bir biçimde Fenike topraklarına ulaşabilirdiniz. Hemen sağınızda rahatlıkla kolonilerinizi kurabileceğiniz geleceğin süper gücü Roma'nın boş toprakları duruyordu. Yunanlılar bunların hepsini yaptılar, akıllara durgunluk verecek bir cesaret ile Akdeniz'in sınırlarını zorladılar hatta zamanla bu sınırların dışına taşdılar. Gittikleri

ülkelerde hem ticaret yapıp hem de tanık oldukları bazı teknik ve yarı bilimsel yenilikleri ülkelerine taşıdılar. İçinde yaşadıkları toplumun esnek siyasi ve inanç yapısının da bunun üzerinde önemli etkileri vardır. Yunan dini, diğer Akdeniz topluluklarının dinleri gibi ibadeti ve ritüeli ağır ve zorunlu bir din değildi. İdari anlamdaki gevşeme bir kral *Basileus* otoritesini ortadan kaldırmış, yetkinin bölünmesi bir güçler ayrılığı durumunu yaratmış ve birdenbire seküler bir yapı meydana getirmişti. Bu yapının içinde Yunanlılar ekonomik anlamda zor zamanlar yaşamış olsalar da konuşabilme haklarına sahiptiler. Topraklarını asillere kaptırmaya başladıkları İ.Ö. 7. Yüzyılın ortalarından itibaren bu durum karşısındaki hoşnutsuzluklarını dile getirebiliyorlardı. Bu tarihlerde Mısır ve Mezopotamya dahil, dünyanın hemen her bölgesi krallık idaresinde bulunuyordu. Otoritenin mutlak sahibi kral idi. Yunan dünyası İ.Ö. 7. Yüzyılın sonunda *Polemarkhos* adını verdikleri savaş işlerinden sorumlu olan savaş generali makamı ile yetkiyi çoktan bölmüştü. Hemen akabinde gelen *Arkhone*luk makamı şaşırtıcı bir biçimde günümüz güçler ayrılığı ilkesini andıran seküler, laik bir devlet anlayışının ilk adımlarını oluşturuyordu.

Böylelikle, Antik Yunan toplumunda felsefeyi ve bilimsel düşüncüyü ortaya çıkaran etmenlerin sadece tek bir nedene bağlanabilmesinin olanaksız olduğunu, böyle bir ortamın yaratılmasında değişik faktörlerinde rol oynadığını görmekteyiz. ‘Biri diğerinden daha önemli rol oynamıştır veya bunun yaratılmasında öncelikli olarak şu faktörler öne çıkmıştır’ tarzında yaklaşımların sağlıklı cevaplar vermesi beklenemez. İncelemekte olduğumuz konunun hassasiyeti ve önemi gereği sağlıklı bilgiler sunabilmek adına bu alanda çalışmış bilim insanlarının fikirlerini, Yunan dünyasının o dönemdeki siyasi yapısını, ekonomik durumunu ve coğrafyayı nasıl kullandığını ve bu faktörlerin felsefi düşüncenin ortaya çıkmasında nasıl bir rol oynamış olabileceğinin analizi bize daha sağlıklı bir karar verme olanağı sağlayacaktır.

Öncelikli olarak Yunan ırkının tarih sahnesine çıkışı ve ataları sorunu irdelenecektir, daha sonra Yunanların günümüz dünyasında felsefenin ve bilimsel düşüncenin miladı olarak kabul edilen 7. Yüzyıl öncesi bu toplumun kültürel atmosferi analiz edilecektir. Tezimizin ikinci bölümünde bu sorunsalı incelemiş ve konu hakkında otorite olan bilim insanlarının fikirleri eleştirilecek ve yorumlanacaktır. Üçüncü bölümde ise Yunanların bu başarıları elde ettikleri dönemde diğer toplumlardaki düşünce hareketlerine bakılacak ve bu toplumların neden Antik Yunan toplumu gibi bir sıçrayışta bulunamadıklarının nedenleri sorgulanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUNANLARIN KÖKENLERİ VE TARİH SAHNESİNDE BELİRMELERİ

İnsanoğlunun izi sürülebilir tarihi, izini süremediğimiz tarihinden daha kısadır. Bilimin bize sağlamış olduğu avantajlardan faydalanarak geriye dönüp baktığımızda medeniyetimizi şekillendiren olaylar bütünü neredeyse Akdeniz coğrafyasına sıkışmış gibi görünür. Geçmişe kuşbakışı bir göz atacak olursak uygarlığın hemen hemen bütün izlerinin Orta doğu ve Akdeniz toplumlarından miras kaldığını görürüz. İzini sürebildiğimiz İnsanoğlunun serüvenini etkileyen olaylar genellikle bu coğrafyada teşekkül etmiş, Akdeniz ve Orta Doğu da batıyı etkilemiştir. Bugünün dünyası tüm yüzünü batıya çevirmiş, bu coğrafyanın sanatı, bu coğrafyanın bilimi, bu coğrafyanın felsefesi, modası, sporu, filmleri takip edilir olmuştur. Batı kültürü dediğimiz batı coğrafyası ülkelerini şekillendiren Greko-Romen kültürüdür. Bu alt yapının izlerine bugün bu kültürün her alanında görüp tanık olmaktadır.

Sosyal bilimlerle ve pozitif bilimlerin her alanında Antik Yunanca ve Latince terimlerinin olmadığı bir alan neredeyse yok gibidir. Gelişmiş ülkeler bugün hala yeni bitki ve hayvan türlerini, astronomideki yeni keşifleri bu kültürün dili ile adlandırmakta ve bu muazzam kültürü yaşatma ısrarını devam ettirmektedir. Haliyle bilimsel literatürün terimsel dili hala Antik Yunanlı ve Latin olarak devam etmektedir. Bu noktadan hareket ile şunu söyleyebiliriz, Batı medeniyetini şekillendiren ve alt yapısını hazırlayan bu iki uygarlığın, batıya hayat veren bu gücünün kaynağı ne olabilir? Neden başka toplumlar bu yönde bir etkide bulunamadı? Tarihe baktığımızda bunca medeniyetin kurulduğu ve yok olduğu ortamda Antik Yunan kültürü hala ısrarla incelenmekte ve onu yaşatma ısrarı sürmektedir. Yunan toplumunun bu çıkışı pek çok bilim insanının kafasını kurcalamış ve onları bu sıçrayışın nedenlerini aramaya itmiştir.

Bizim tezimizin konusu tam olarak felsefenin başka bir deyiş ile bilimsel düşüncenin neden Yunan toplumunda başladığını araştırmaktır ve dolayısıyla neden başka toplumların böyle bir çıkışı Antik Yunan toplumu gibi başaramadıklarını ve bunun nedenlerini görmeye çalışmaktır. Batılı bilim insanları konuyu çok farklı yönlerden ele almış ve analiz etmiştir. Bu başarının temelini sadece dine (mitolojiye) bağlayanlar olmuş veya Antik Yunan'ın siyasi yapısının esnek olmasından kaynaklanan bir başarı olarak da görülmüştür. Hatta Antik Yunanlı filozof Aristoteles, felsefenin, zenginliğin yarattığı aylak ve boş zamandan türediğini dahi söylemiştir. Bunu bir mucize olarak görenler, bu sıçrayışı bilimsel olarak inceleyen bilim insanları da olmuştur. Bizim amacımız bu noktada hem toplumumuzun büyük bir kesiminin

şüphe içinde olduğu felsefenin köklerinin Orta Doğu veya Mısır gibi medeniyetlerden devşirilip devşirilmediği sorusuna da açıklık getirmek hem de bu başarıyı elde eden Antik Yunan toplumunun dini, siyasi, iktisadi ve coğrafi avantajlarını analiz edip bu sıçrayış hakkındaki kuşkuların azaltılmasına katkıda bulunmaktır.

Özellikle günümüzde yaygın bir tartışma konusu olan “felsefenin kökleri” problemi, pek çok akademisyen tarafından bilim dünyasında tartışılmakta ve bu başarının sadece Antik Yunan toplumuna mal edilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Bu açıdan baktığımızda başka toplumlarda meydana gelmiş olan veya geliştirilen düşünce yapılarının felsefe olup olmadığı konusunun da daha sağlıklı araştırılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Bir düşüncenin her şeyden önce bilimsel bir nitelik kazanabilmesi için belli standartları taşıması gerektiğini ve bu standartları taşımayan her düşünceyi bilimsel kabul edemeyeceğimizi de bilmemiz gerekmektedir. Amacımız bu çalışma yapılırken hiçbir toplumu ve etnik yapıyı, düşünce sistemini itibarsızlaştırmak değil aksine Antik Yunan toplumunu bilim ve felsefede öne çıkararak unsurları bulup bunların neden başka toplumlarda oluşamadığına dikkat çekmek ve Ortadoğu toplumlarının tikanıklığının nedenleri üzerinde daha nesnel bir yaklaşım geliştirmeye çalışmaktır. Konumuzun güncel olması ve tarihin içine sıkışmış belli bir dönemde edinilen başarının köklerinin araştırılması bizi haliyle o dönemi ve o dönemin siyasi, dini ve tarihi süreçleriyle ilgili birtakım bilgilerin verilmesi gerekliliğine götürmektedir.

Problemi, Antik çağdan biraz daha geriye çekerek insanlık tarihini artık kayıt edebilmemizi sağlayan Sümer uygarlığına yakından bakarak ele almamız gerekmektedir. Bu uygarlık ile ilgili spekülasyonlar bugün hala devam etmekte ve Türk toplumu ile bir bağlantısının olup olmadığı tartışılmaktadır.

Öncelikle Sümerlilerin insanlık tarihine olan katkısı bizi ilgilendirmektedir. Yazılı ilk kayıtlara Sümer uygarlığında rastlıyoruz. Sümerlilerin bize hediyesi olan yazı, tekerlek, çömlekçi çarkı medeniyetin başlaması için yeterli kalemlerdi. Özellikle yazının bulunması insan ilişkilerini ve düşündüklerini, akabinde yaşadıklarını koruyabilmesini ve aktarabilmesini sağladı. Bu açıdan baktığımızda artık düşünce ve tecrübeler daha kolay biriktirilebiliyor ve kayıt edilebiliyordu. Sümer toplumunun bu sıçrayışı bütün çevre uygarlıklarında bu icatlardan faydalanılabilmesine ve bunu geliştirip kendi kültürlerine uyarlayabilmelerine olanak sağladı. Ancak Sümer toplumundan günümüze kalan tabletlerin pek çoğu onların ekonomik ilişkilerinden ve idari yapısından ibaret olan yazılardı. Yazı ile kolaylaşan ticareti yine onun

(ticaretin) gelişimi için kullandılar. (Kramer, 1963: 165) Bunun dışında Kramer¹ bize 5000 adet daha tabletin okunduğunu ve bu tabletlerde Sümerlilerin edebiyatlarına dair fikrimizin de olduğunu söyler.

Bu medeniyetin yazısının işlenmiş olduğu materyaller konusunda ülkemizin de hatırı sayılır birikimleri vardır. Bu konuda uzun yıllara varan araştırmaları ile tanıdığımız ünlü bilim insanımız Sümerolog Muazzez İlmiye Çığ, Atatürk'ün tavsiyeleri ile bu konudaki çalışmalarını günümüze kadar taşımış ve bu uygarlığı dünyaya tanıtan *Samuel Noah Kramer*'e de oldukça büyük yardımlarda bulunmuştur. Sümer tabletlerinin çevrilmesi işini üstlenen *Muazzez İlmiye Çığ* ve *Hatice Kızılyay*, İstanbul arkeoloji müzesinde yıllara varan çalışmalar sonunda bilim dünyasını aydınlatacak pek çok bilgi, belge ve gerçeği gün yüzüne çıkarmışlardır. Bu çalışmalar neticesinde yayımlanan İlmiye Çığ'ın pek çok kitabından anlayabildiğimiz kadarıyla özellikle mitolojik anlamda Yunan dünyası ile muazzam bir benzerlik göstermektedir, özellikle "*Uygarlığın Kökeni Sümerliler*" adlı yapıtın Sümer efsaneleri bölümünde anlatılan yeraltı mitleri "*Kur Hikâyeleri*" okuyucuyu oldukça şaşırtmaktadır. Sümer tanrı ve tanrıçaları Yunanlılardaki gibi daha güçlü olma savaşları vermez, kanlı intikamlar peşinde de değildirler. Onlar evrenin nasıl var olduğuna, insanların nasıl yaratılmış olabileceğine, neden doğal olayların meydana geldiği gibi felsefeye çok yakın sorular sormuş ve bu sorulara kendi yarattıkları öykülerle yanıt vermeye çalışmışlardır. (Çığ, 2012:51) Sümerlilerden günümüze pek çok tablet kalmıştır. Bu bilgi ve belgelerin büyük çoğunluğu ticari ilişkileri kapsayan, siyasi ve idari ilişkileri ile dönemin inançlarını anlatan yazılar olmuştur. Edebi anlamda Sümer dünyasından elimize geçen tek metin "Gılgamış" olmuştur. Eser niteliği açısından son derece önemli ve eşsizdir. Dünya edebiyatının ilk romanı olma özelliğini taşıyan eserde çivi yazılı tabletlerden elde ettiğimiz bilgilere göre kral *Gılgamış* daha o yıllardan itibaren insanoğlunun baskın korkusunun üzerine gitmekte ve sonsuz yaşamı aramaktadır. Yazı bu açıdan bize insanoğlunun düşünce kayıtlarını görmemize olanak sağlamakta ve bu düşüncenin niteliği ve sınıfı açısından bilgi vermektedir. Kral Gılgamış muhtemelen o dönem insanın pek çoğunun düşünüş biçimini yansıtmakta ve kaydetmektedir.

Sümer toplumunun Antik Yunan toplumu gibi politeist (çok tanrılı) bir yapısı vardı. Gılgamış, Odyseus ve pek çok Yunan kahramanın yaptığı gibi yeraltı dünyasını da ziyaret eder.

¹ Samuel Noah Kramer Sümer toplumu konusunda bugüne kadar yazılmış en kapsamlı araştırma olan *Sumerians* adlı kitabın yazarıdır. Kitapta özellikle Muazzez İlmiye Çığ'ın kendisine yapmış olduğu yardımdan ve ona çok şey öğretmiş olduğundan bahseder. Muazzez İlmiye Çığ ve Hatice Kızılyay İstanbul arkeoloji müzesinde birlikte uzun yıllar Sümer Tabletleri üzerinde araştırmalar yapmışlardır. Özellikle Muazzez İlmiye Çığ akademik bir kimliği olmamasından dolayı bilim çevrelerince pek dikkate alınmamış ve araştırmaları henüz hak ettiği dikkati çekememiştir.

Yakın arkadaşı Enkiduyu kaybetmenin derin acısını taşır. Gılgamış destanı dünyaya yazılı olarak tanıklık etmiş ilk destan olması itibarı ile arkaik duyguların bir panoramasını sergiler. Tanrı ve insan ilişkileri, dünya ve evren, doğa ve insan kültürü, yarı efsanevi Uruk kralı Gılgamış'ın karakterinde can bulur. Bunun yanında bilimin ilk ilkel kökleri olan büyü ve yıldız bilim temeline dayanan ezoterik öğretilerin kapsamlı tasvirleri karşımıza çıkar. Sümer toplumu daha sonra Sami asıllı bir topluluk olan *Akad* toplumu tarafından yok edilir. Ancak hem Sümer toplumu hem de yanı başında gelişen Mısır uygarlığı düşüncenin bilimselliği veya felsefi olması bakımından Antik Yunan toplumu kadar elle tutulur bir materyal sağlayamamıştır. Bildiğimiz kadarıyla da şimdiye dek yapılan arkeolojik ve epigrafik çalışmalarda bize bu konuda hala sağlıklı cevaplar verememektedir.

Büyü ve din olarak anlamlandırılan bu dünya (Mısır ve Mezopotamya bölgesi) zaman zaman da tanrılaşan kralların kişiliğinde uzunca bir süre aynı yolu izledi. Yıldızlar astronomik kaygılardan ziyade astrolojik niyetlerle incelendi, basit matematik, aritmetik bir metottan ziyade *logistike* ye (hesap) dayalı bir yöntem izlendi. İnsanoğlunun bütün yaratımları bir inanç çemberine oturtulmuş devletin bütünlüğünü ve kralın ölümsüzlüğünü savunan sert ve katı bir düşünce biçimi üzerinden ilerledi.

Bireysel çıkışlar dışında Orta Doğu ve Mısır toplumlarında idari yapıdan bağımsız halkın kendi içinden çıkmış filozoflara rastlanmaz. Bilimsel bilgi arama geleneği ve birbiri ardına gelen bir filozoflar zinciri de yoktur. Burada kastettiğimiz nokta ne Orta Doğu'da ne Mısır'da ne de Uzak Doğu'da Antik Yunan toplumunda başlayan İyonya geleneği adını verdiğimiz ve Thales, Anaximandros ve Anaximenes gibi filozoflar yetiştiren bir gelenek olmadığıdır. Buradan ahlaki öğütleri ve dönemin pratik hayatın bilgeliğine ulaşmış kişilerin aforizmalarını bilimsel bir bilgi veya felsefi bir düşünce olarak değerlendirmiyoruz.

“Felsefenin Antik Yunanlı Köklerinin Nedenleri” konusunun çerçevesini daha iyi analiz edebilmek ve o noktaya odaklanabilmek adına tarihsel anlamda bir daraltma yoluna gideceğiz. Özellikle felsefenin ve bilimsel düşüncenin doğum sancılarını çektiği 8. ve 7. Yüzyıl Yunan dünyası bizim odak noktamız olacaktır.² İlk önce “Antik Yunanlılar” kelimesinin etnik anlamda dünyada adlarının anılmaya başlandığı çok daha önceki yüzyıllardan başlayalım.

Tarih sahnesine Yunanların tam olarak ne zaman çıktığını gösterebileceğimiz kesin bir referans tarihi yoktur. Bu soruya basit bir yanıt verilemez. Kimlik tanımı sadece toplumsal ve

² Farklı boy ve topluluklardan oluşan Antik Yunan Toplumu İ.Ö. 8. Ve 7. Yüzyıllarda karanlık çağın bitip kolonileşmenin başladığı yıllarda yavaş yavaş bir topluluk olma bilinci kazanmaya ve organize olmaya başladılar.

maddi gerekçeleri değil aynı zamanda etnik, kültürel ve dilsel gelenekleri de içermektedir. Yunanlıların Yunanlılar durumuna geldikleri aşamalar çok kolay bir sınıflandırmaya uygun değildir. Ancak bize tarih, arkeoloji, antropoloji ve epigrafi biliminin sağladığı veriler Yunanca konuşan ilk toplulukların İ.Ö. 2. bin yılın ikinci yarısının *Mikenlileri* olduğunu göstermektedir. İ.Ö 2. bin yıla uzandığımızda, erken Yunan kültürü üzerindeki etkinin belli başlı kaynaklarını tanımlamak kolaylaşıyor. Bu günkü Yunan anakarasında *Miken* uygarlığı yükselmeden önce Girit adasında büyük *Minos* uygarlığı yaşamıştı. Yunanca konuşmayan Minos halkı zengin tarımı, doğu Akdeniz ve Mısır uygarlıkları ile yapmış olduğu ticaret sayesinde bir hayli zenginleşmişti.³ Minoslular kültürlerini 2. bin yılın ikinci yarısına doğru güçlerini kaybetmeden önce bir hayli etkiledikleri Miken uygarlığına aktardılar. (Martin, 2014: 44) Homeros metinlerinde sıkça karşılaşmış olduğumuz *Akhalar* topluluğu o dönem toplulukları içinde Yunanistan anakarası ve çevresinde bulunan İ.Ö. 2000 yıllarında kuzeyden ve doğudan gelen insanların Yunanistan anakarası halkları ile karışıp kaynaşması sonucunda meydana gelmiş olan bir topluluktur.⁴ Hatta Gilbert Murray Homeros metinlerinin Girit (Minos) uygarlığı hikayeleri ile olan derin benzerliğe dikkat çeker. (Murray, 1934:219-220-221) Girit'teki ünlü Knossos sarayını bulan ve Minos uygarlığının dünyaya tanıtılmasında çok önemli bir payı olan ünlü İngiliz arkeolog Sir Arthur Evans bize özellikle Minos uygarlığının Miken uygarlığına can verdiğini ve Mikenlerinde Antik Yunan uygarlığının kültür temelini oluşturduğuna dair bildirimlerde bulunmuştur. Kendisinin Giritte yapmış olduğu uzun kazılar sonucunda Giritlilerin Ege ve Libya denizi diye adlandırılan kuzey Afrika kıyılarındaki deniz rotalarını herkesten çok daha önce belirlediklerini ve yedi telli Yunan enstrümanı Lir'in onuncu yüzyılda Girit tapınak rahipleri tarafından Hagia Triada sarayında çalındığını söyler. Ayrıca Yunanların ataları olarak kabul edilen Dorların tapınak yapım tekniklerinden dor sütun tekniğinin mimarisinde Girit uygarlığının etkilerini de görmek mümkündür. Muhtemelen bu kayıp sanatların Yunanlar tarafından tekrar keşfedildiğini de dile getirir. Hatta Evans bin ikiyüzlü yıllara kadar aslında Yunan anakarası ve Ege adalarının aslında Hellenik olmadığını ve bunların

³ Bilim insanları Minos uygarlığının konuştuğu dilin yazısını *Linear A*, Miken uygarlığının konuştuğu dilin yazısını *Linear B* olarak kodlamışlardır. Miken uygarlığına ait olan Linear B yazısı İngiliz mimar *Michael Ventris* tarafından 1953 yılında çözülmüştür.

⁴ Yunan kültürünün Hint-Avrupa kökenine ilişkin en şüphede bırakan sorusu, birlikte Hint-Avrupalı olarak adlandırılan bu insan topluluklarının yüzyıllar boyunca tarih öncesi Avrupa'ya göç edip etmedikleri ve Yunanistan'ın yerli sakinlerinin parçası sayılıp sayılmayacağı sorusudur. Burada daha önce yerleşik olan toplumun doğasını kökten değiştirip değiştirmedikleridir. İlk Hint-Avrupalıların ana vatanının neresi olduğu konusundaki tartışma sürmektedir. Bu konudaki en baskın öneriler, Orta Asya ile Anadolu'dur. Hint – Avrupalıların gücünün son evresi, insanların geniş bir alana yayılan faaliyetlerine ilişkin varsayıma göre İ.Ö. 2000 civarında Bütün Avrupa'da yıkıma neden olduğudur. Tarihsel dönem Yunanlılarının Şiddete başvuran bu istilacıların torunları oldukları düşünülmüştür.

Giritten türeyen Minos uygarlığının farklı bir dalı olan insan toplulukları olabileceğini dile getirir. (Evans, 1914:624-626)

Fakat bu ilkel başlangıçtan sonra *Akhalar* kültür hayatının her alanında ilerlemeye başlamışlar, en çok da İ.Ö. 1600 yıllarından başlayarak Girit uygarlığının kuvvetli etkisi altında kalmışlardır. Güçlü hükümdarlara ait oldukları sanılan büyük saraylar, sağlam kaleler ve anıtsal mezar yapıtlarıyla kendini belli eden yüksek ve orijinal bir kültür meydana getirmişlerdir. Bu kültür genel olarak en önemli merkezlerinden biri olan Mikhenai şehrine göre “Miken” kültürü olarak anılmaktadır. (Mansel, 2004: 96) Aslında 12. Yüzyıldaki büyük Dor göçlerine kadar Yunan anakarasının ve civarının yerleşikleri önce *Minos* uygarlığı daha sonra *Mikenler* ve *Akhalar* olmuştur. Fakat Ön Asya dünyasını alt üst eden asıl büyük kavimler hareketi 12. Yüzyılın başlarında meydana gelmiş, Ön Asya'nın batısında ve güneyinde oturan birtakım kavimler o zamana kadar 2. bin yılın devletlerinin korunan sınırlarını aşarak kültür ülkelerini büyük dalgalar halinde istila etmişlerdir. Özellikle Yunan anakarası, Anadolu ve Trakya bölgeleri istilaya uğramıştır. Hatta büyük devletlerden bazılarını tümüyle ortadan kaldırmışlardır. Bu hareket ve kaynaşmada büyük rol oynadıkları anlaşılan birçok Ege ve Anadolu kavimleri büyük kabileler halinde Mısırın kapılarına dayanmıştır. Mısır kralı 3. Ramses bize bu göç dalgasının gücü ve etkisi hakkında bilgiler vermektedir. (Mansel, 2004:88). Ege göçlerinin etkisi kendisini Yunanistan'da da göstermekte gecikmemiştir. Hitit krallığının yıkılması üzerine *Akhalar* bu fırsattan faydalanarak o zaman kadar olduğundan daha büyük ölçüde Anadolu'nun güney ve batı kıyılarına göçmeye başlamışlardır. Doğu Avrupa'daki kavimler kaynaşması bir müddet sonra yaklaşık olarak İ.Ö. 1150 yıllarına doğru *Dorlar*'ı Yunanistan'a sevk ettikçe daha düşük bir kültür düzeyinde bulunan bu yeni kavmin egemenliğini çekemeyen bazı Akha toplulukları kendilerince bilinen Anadolu kıyılarına göç etmeye devam etmişlerdir.

Bu durum bize şunu gösteriyor ki, Ege göçleri dünya tarihinde bir dönüm noktasıdır. 2. bin yılın son yarısında aralarında bir denge kurmuş olan Yakın Doğu'nun devletler sistemi ortadan kalkmıştır. Bu istilanın doğurduğu karışıklıklara rağmen Akha kültürü ile 1150 yılından sonra yavaş yavaş belirmeye başlayan Dor kültürü arasında birçok bölgelerde birtakım bağlar ve karışmalar meydana gelmiştir. İşte kabaca bu *Akha-Dor* toplulukları Yunanlıların ortak atalarını oluşturmaktadır. Dor kabileleri dalgalar halinde birbirinin arkasından Yunanistan'a girdikten sonra bu ülke zamanla bu topluluklara yetmemeye başlamıştır. Bu yüzden pek çok Dor kavimi Akhaların izledikleri aynı yollardan Ege adalarına göçmeye başlamıştır. Girit'i işgal ettikten sonra, *Kythera*, *Thera* ve *Melos*'u ele geçirmişlerdir. Buradan doğu yönünde

ilerleyerek *Rodos* ve *Kos* (İstanköy) adalarını ve bu adaların karşısındaki *Reşadiye* ve *Bodrum* yarım adalarını işgal etmişlerdir. Yunan orta çağının sonunda başlayan büyük kolonizasyon hareketinde Dorlar doğuya doğru ilerleyerek Likya'nın doğu kıyılarında *Phaselis* (Tekirova) ve *Soloi* (Mezitli) kolonilerini kurmuşlardır. Görüldüğü üzere bu göç hareketleri Yunanistan'ı, Trakya'yı, Anadolu'yu, Akdeniz'i ve hatta Mısır uygarlığını bile etkileyecek derecede güçlü ve kuvvetli bir dalgadır. Bu göç dalgasının sonunda üzerinde durduğumuz bölge (Yunan anakarası ve batı Anadolu) *Yunan Orta Çağı* diye tanımladığımız bir döneme girdi. Karanlık dönem (İ.Ö. 1200 – 800) işte bu göç dalgaları sayesinde Yunanlılara Helen diyebileceğimiz homojen, kendi içinde karışmış ve tam olarak net bir şekilde izini süremeyeceğimiz bir karma kültür kazandırmıştır. *Homeros* ne *İlyada*'sında ne de *Odysea*'sında bu göçlerden bahsetmez.

Göç dalgası sakinleştikten sonra Anadolu 1000 – 700 yılları arasında karanlığa gömülür. Yazı ortadan kalkar. Başka bir deyişle, elimizdeki delil yetersizliğinden dolayı bu dönem sisli ve bulanık kalmıştır. Ancak tezimizin konusu açısından bu dönemdeki kültürel kaynaşma ve yeni doğan kültürlerin dini, politik ve ekonomik örgütlenmeleri çok önemlidir. Bilhassa bu topluluklar içinde büyük başarılar imza atan *İyonyalılar* bizim temel odak noktamız olacaktır. Felsefenin mutfağının imarını meydana getirecek olan İyonyalıların önünde aşmaları ve kaynaşmalarına olanak sağlayan bir karanlık çağ vardır. İşte bu nedenle dikkatimizi *Attika* bölgesinde Atina merkezli yaşamış olan İyonya toplulukları ile Miletos merkezli Asya İyonları diyeceğimiz Miletoslular üzerine yoğunlaştıracamız.

Büyük devrimi başlatan ve felsefe veya bilimsel düşüncenin fitilini ateşleyen Yunan boylarından en önemlisi İyonyalılar'dır. Göçler sonrası dönem ve karanlık çağa giriş toprağa ve çevreye daha kolay yerleşmelerine ve adapte olmalarına olanak sağlamıştır. Aslında mevcut literatür, dönemi her ne kadar karanlık çağ olarak nitelendirse de görebildiğimiz kadarıyla erken bir uyanış da söz konusudur. Yakın Doğu, karanlık çağını yaklaşık İ.Ö. 900'lerde sona erdirmiş, bu dönemin Yunanistan'da sona erdiği genellikle İ.Ö. 8. Yüzyılın ortası olarak belirlenmiştir. Yunan karanlık çağının ayrıntılarını ortaya çıkarmak halen zor olsa da Yunanlıların dönem sona erdikten sonra kendilerini tanımlayacak olan değerlerin, geleneklerin yeni toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütlenme biçimlerinin temellerini bu yüzyıllarda attıkları artık kesindir. Ancak Martin'in de söylediği gibi Yunanlıların, anlaşıldığı kadarıyla, Miken uygarlığının yıkılması ile birlikte yazı yazma bilgilerini son zamanlarda tamamen kaybetmedikleri; onu bir süreliğine yitirdikleri düşünülmektedir. (Martin, 2014: 82) Her şeyden önce, karanlık çağda Yunanistan ile Yakın Doğu arasındaki ilişkinin sürmesi, Miken Yunanının çöküşünden kurtulanların Doğulu

yaratıcı halkların teknolojisi, düşünceleri ve özellikle dini gelenekleriyle bağlarını hiç koparmadıkları anlamına gelmekteydi.

Bu durum şunu açıklamaktadır. ‘Meydana gelen göçler nedeniyle Antik Yunan dünyası ve batı Anadolu mevcut kültürlerini ve medeniyetlerini kaybetmiş ve sonradan Orta Doğu ve Mısır’dan devşirmiştir’ düşüncesini tartışılır hale getirmektedir. Göç dalgasının meydana gelmesi demek bu toplulukların kültürlerini de yok ettiği anlamına gelmemektedir; bu durum da Yunan kültürü içindeki baskın iki ırk olan Akha ve Dor toplumlarının Yunanlıların gerçek ataları olduğu tezini güçlendirmektedir. Dor kabileleri Yunanistan’ı istila edip yerleştikten sonra eski adetlerini yavaş yavaş unutmaya başlamışlar ve elde ettikleri toprakları bütün bir topluluğun malı saymışlardır.⁵ Tarlaları belli bir süre işlemek için, aralarında ad çekmeyle, mümkün olduğu kadar eşit paylaşmışlardır. Yunanistan’da daha sonraki dönemlerde kişilerin elinde bulunan ve miras yoluyla kuşaktan kuşağa geçen toprakların “Kleros”⁶ yani ad çekme adını alması bunu ispatlamaktadır. Kral için ayrılan toprağın ismi de “Temenos”⁷ idi. Bu durum bize şunu göstermektedir, Yunanistan’da başlangıçta kişisel mülkiyet yerine kolektif bir mülkiyet ile karşılaşırız. Tabi ki başlangıçta kabile malı olan *Kleroslar* zaman içinde toplumsal ve doğal faktörlerin de etkisiyle kişisel bir mülk olmaya başlamış ve veraset hukukunun gereksinimini ortaya çıkarmış ve bu konu kanun koyucuları uzunca bir süre meşgul etmiştir. Antik Yunan toplumu bu yüzyıllarda sınıflara ayrılmış ve “Aristokratlar” ve “Halk” dediğimiz taraflar oluşmuştur.⁸ (Mansel, 2004: 98)

Bizim konumuz bu noktada bu sınıfların arasındaki ekonomik geçimsizliğin nedenlerinden ziyade, bu ata zinciri içerisindeki Akha-Dor kökenli İyonyalı Helenlerin felsefi başarısının perde arkasını görebilmektir. İncelemiş olduğumuz toplumu daha iyi anlamak adına nasıl şekillendiğini ve hangi aşamalardan geçtiğini mercek altına almaya çalıştığımız yüzyıllara

⁵ Bu geçiş son derece önemlidir, çünkü hali hazırda Orta Doğu ve Mısır uygarlıklarında topraklar hala kralın malı idi. Bir sosyal sınıf olmadığı gibi, onu yaratma çabası da yok idi.

⁶ Κλερος Antik Yunancada Ad çekme

⁷ Τέμενος kesilmiş, bölünmüş parça

⁸ Kişisel mülkiyet bir yandan bazı kişilerin eski kabile bağ ve geleneklerinden sıyrılmalarına ve kabile içinde bağımsız bir rol oynamalarına yol açmış, diğer taraftan mülkün mirasçılar arasında bölünmesi ve bu yüzden küçülmesi veya bunun tersine evlenme, satın alma veya başka türlü nedenler yüzünden bir elde toplanması ve büyümesi, çeşitli tarımsal koşullar, salgın hastalıklar, kötü ürün yılları ve savaşlar, bazı mülk sahiplerinin zenginleşmesine, diğerlerinin fakir düşmesine, ekonomik bakımdan varlıklarını koruyamayan bir takım insanların zenginlerin himayesine sığınmasına yol açmıştır. İşte bu noktada Antik Yunan’da halkın iki ayrı sınıfa bölündüğünü mal ve mülk sahiplerinin ve kabile tarihinde yararlılık göstermiş olanların Aristokrat sınıfını meydana getirdiğini biliyoruz. Homeros destanları sayesinde İyonya aristokratları hakkında bir fikir edinebiliyoruz. Her asil aile kendisinin atası olarak bir tanrı veya bir kahramanı kabullenmektedir. Ayrıca bkz. Mansel, A.M. Ege ve Yunan Tarihi sayfa 98,99,100.

kadar olan tarihsel arka planı görmüş olduk. Antik Yunanda bilimsel ve felsefi düşüncenin kültürel arka planı ise bu toplumun genel olarak 11. ve 9. Yüzyıllarda arasının köy toplumunu aşarak diğerlerine her alanda boyun eğdirecek olan kent toplumuna, “Polis” yaşamına geçmeye başlamasıyla başarılmıştır. Yunan dünyasının bilimsel ve felsefi alanda elde etmiş olduğu başarının arkasında bu şehir-devletlerinin de payının oldukça fazla olduğu düşünülmektedir. Şehir devlet veya Yunanlıların polis adını verdiği bu toplu yaşam alanı İ.Ö. 8. Yüzyılda ortaya çıkan Güney ve Orta Yunanistan’ın doğu yarısında ve Ege havzası boyunca uzanan yerleşiklerin tipik idaresi durumuna geldi. Bunlar belki de rastlantısal olarak, (Mykenai) Miken kültürünün serpiştiği alanlardı. Yani eski *Linear B* yazısını kullanmış bir kültürün üzerine tekrar inşa edilen şehirler konumundaydılar. İster istemez kendilerini işgal eden Dor kültürünün etkilerini gösteriyorlardı.

Bu Yunan topluluklarını dil açısından ele alacak olursak, bu dil farklı lehçelerin konuşulduğu bölgelere ayrılmıştı: Dor, İyon ve Eolis yani Dor lehçesi Güney Yunanistan’da baskın idi. *Peloponessos*, Girit dâhil, Güney Ege Adaları ve Anadolu’nun Ege kıyılarının güney kesiminde Dor lehçesini konuşurdu. Diğer başlıca lehçe olan İyonca ise Atina, Orta Ege adaları ve Ege kıyılarının orta kesimi olan İyonya’da konuşulurdu.⁹ (Gates, 2017: 280) Bu noktada alfabenin getirilmesi konusuna da açıklık getirebiliriz. Tarihin babası olarak anılan *Herodotos*’a göre Fenike kralı *Kadmos*, *Thebai* şehrini kurmak ve kız kardeşini aramak için geldiği Yunanistan’a aynı zamanda alfabeyi de getirmiştir. (Herodotos, 2009:407-408) Herodotos konuyu Tiran (Tyrrannos: Efendi) öldürenler hikâyesine dayandırmaktadır. Meşhur Atina tiranı *Peisistratos*’un öldükten sonra başa geçen oğlunun *Hipparkhos*’un öldürülmesi olayına müdahil iki eşcinsel sevgilinin *Aristogeiton* ve *Harmodios*’un *Gephyralı* ve *Kadmos*’un yol arkadaşları olduklarını söylenmektedir. Atina’ya yerleştikten sonra Yunanistan’a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle yazıyı sokmuşlardır. “O zamanlar” der, Herodotos, “onların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İyonyalıları’dı. Bunlar Fenike alfabesini almışlar ve kullanmışlardır”. Bir diğer görüş ise Yunanlıların alfabeyi Fenikeliler ile yaptıkları yoğun ticaret sayesinde günümüzde Suriye’nin bir parçası olan eski Yunan kolonisi Al-Mina’dan getirdikleri şeklindedir.¹⁰ Yunanlıların yaklaşık olarak İ.Ö. 850’lerde Homeros’un şiirlerinin ortaya çıkmasıyla Yunan anakarasının İyonlarının, yaklaşık yüz yıl sonra ise Hesiodos’un

⁹ Konumuzun ilk üç temsilcisi olan ve İyonca konuşan Thales, Anaximandros ve Anaximenes bugün Aydın ilimizin sınırları içerisinde bulunun *Balat* köyünden idiler.

¹⁰ Al Mina: Anadolu’nun güneyinde, Hatay ilindeki Asi Nehri ağzında yer alan liman kentidir. İlk kez 1936’da yapılan kazılarda İ.Ö. 750’den İ.Ö. 300’e uzanan dokuz yapı katmanı tespit edilmiştir. İ.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen yerleşim katında fazla miktarda ithal Yunan seramik buluntusunun ele geçmesi nedeniyle Demir Çağında (İ.Ö. 1200 sonrası) Yunanlıların ticari ilişki kurduğu ilk yerleşim olduğu yorumları yapılmıştır

şiiirleri ile Asya İyonlarının tarih sahnesinde belirmeye başladıklarını görüyoruz. *Lewis Henry Morgan* “Helenler arasında bu dönemlerde ulus toplulukları oluşturacak yönde bir kaynaşma süreci de başlamış bulunuyordu”, der. O dönemlerde yönetim örgütlenme birimi olarak Soy’a *Etnos*¹¹ dayanıyordu. Böylelikle aynı zamanda siyasal toplumdaki ya da devletten ayrı bir toplumsal düzen yaratılmış oluyordu.

Bu konuyu biraz daha açalım; Morgan, “soy örgütünü böyle bir değişime zorlayan nedenlerin başında, daha gelişkin bir topluma geçiş konusunda karşı konulmaz bir gereksinimin ortaya çıkması yatmaktadır”, der. Değişim kendini üç bölümde göstermiştir: Birincisi, soy gelişiminin erkek soy çizelgesine geçmesi, ikincisi: Ortada mirasçı bir kadın olduğunda, ya anası ölen kız çocuklar olduğunda soy içinden evlenmeye izin verilmeye başlanması, üçüncüsü de: Babadan kalacak mirasta çocuklara, diğer akrabaları miras dışı bırakacak derecede geniş bir veraset hakkının tanınması. (Morgan, 1994: 319, 320)¹² Atina kurumları soy ve kabilelerin yapısı açısından genel olarak tüm Yunan kurumlarının tipik özelliklerini taşımıştır. Aralarındaki eski toplum sona erene dek, bu böyle olmuştur. Tarihsel dönemin başlangıcında, *Attika*’daki İyonlar, her biri aynı lehçe ile konuşan ve aynı topraklar üzerinde yaşayan *Geleonteler*, *Hopleteler*, *Aegicoreler* ve *Argadeler* olmak üzere dört kabileye ayrılmışlardı. Bu büyük İyon sülaleleri kabileler konfederasyonundan farklı olarak aralarında kaynaşmaya ve bir ulus niteliği kazanmaya başlamışlardı. Aynı şeyi Asya İyonlarının oluşturduğu birlikten de anlıyoruz. Ancak Herodotos Attika İyonlarını Miletos İyonyalılar’ından daha orijinal sayar, çünkü onların *Apaturia*¹³ bayramını kutladıklarını öne sürer. (Herodotos, 2009: 82). Bizim için Herodotos’un hangi İyonyalılar’ı orijinal saydığından ziyade bu İyonyalılar’ın elde ettiği başarının perde arkası ilgilendirmektedir. Büyük göçlerin akabinde karanlık çağı da atlatan Antik Yunanlılar’ın 8. Ve 7. Yüzyıllardaki coğrafi konumlanması bu şekilde son bulmuştur. Bu Yunan toplumları içinde sadece İyonyalılar büyük bir başarıya ve sıçrayışa erişmiştir.

¹¹ ἔθνος: soy

¹² Burada aynı zamanda Lewis Henry Morgan şunu da söylemekten çekinmez: Soylara dayanan bir toplumsal örgütlenme içindeyken ve aynı gelişme düzeyindeyken Helen kabileleri ile diğer barbar kabileleri, yönetim biçimleri bakımından aynı idi. Toplumsal koşulları, soy örgütlenmelerine dayalı toplumlarda ne ise oydu. Ancak şunu eklemek durumundayız, Mısır ve Büyük Orta Doğu ve Pers imparatorlukları krallık ile yönetiliyordu.

¹³ Herodotos *Miletos İyonyalıları* hakkında bilgi verir. “Bu İyonlardan bir takımı krallarını Hippolokhos oğlu Glaukhos soyundan gelme Likyalılardan, başka birtakımı Melanthos oğlu Kodros soyundan gelme Pylos Kaukonlarından, başka birtakımı da bu iki soyun ikisinden de gelme kimseler arasından seçmişlerdir”.

Apaturia: Yunan kabileleri, phratia denilen aile topluluklarına ayrılırlardı, bunların dinsel bir görünüşleri vardı, *Apaturialar* üç gün süren bayramlardı. Üçüncü gün, o yıl içinde doğmuş çocuklar Phratia üyelerine tanıtılır, doğumun meşru olup olmadığı inceden inceye araştırıldıktan sonra, çocuk Phratia’nın günlüğüne yazılırdı.

Eski çağların uygarlıkları günümüzde hala derin araştırmaların konusu olmakta ve uzman kişiler tarafından titizlikle incelenmektedirler. Özellikle Arkeoloji, Epigrafi ve tarihsel coğrafya bu uygarlıkların aydınlatılmasında önde gelen bilimler olmaktadır. Tez konumuz olarak Antik Yunan düşüncesinin kaynağını ya da başka bir deyişle membanın oluşmasının nedenlerini anlamayı hedeflediğimiz için, bu topluluğun aynı zamanda bu coğrafyada etnik olarak görülmeye başlandığı anın tarihini de vermeyi uygun gördük.

Bütün dünya fenomenleri Tanrı ve Tanrıçalar ile veya onlara dayatılan, onların sebep olduğu olaylarla açıklanmaya çalışılıyordu. Bu büyü ve sıkı sıkıya devlet otoritesi tarafından korunan çemberin dışına ilk adımı atma cesaretini Thales göstermiştir. Onun “Cosmos” u yani evreni anlama çabası tamamen bilimsel değildir, hala Tanrılardan tamamen bağımsız da değildir, ancak İyonyalılar’ın bu büyük cesareti göstermiş olması bunun belki de bir gelenek halini almasını da sağlamıştır. Kendisinden sonra gelen *Anaximandros* da aynı sorunu incelemiş ve soruna farklı yaklaşmış ve zenginleştirmiştir. Bu filozofların hemen hepsi *Arkhe*’cidir ve toplumda dinin yaratmış olduğu dünyayı ve yaşamı anlatan hikâye çemberinin içinde değildirler. Antik Yunanda birikmiş olarak ilerleyen bilimsel bilginin veya Felsefi Düşünüşün bu ilk emekleme dönemleri ve bu filozofların çıkarımları bugün bizi hala hayrete düşürmektedir. Bireysel olarak gelişen, devamlılığı olmayan, sadece kendi içinde ilerleyen veya sadece toplum ahlakını destekleyici ahlaki tavsiyeler bilimsel düşünce olmaya yetmemektedir. Bu hamleler kanımızca o dönem uygarlıklarının pek çoğunda var olan gündelik hayatı düzene sokma çabasından daha fazla bir şey değildir.

O halde, herhangi bir görüşü, bilgiyi ya da düşünceyi felsefe ya da bilimsel bilgi saymak için nasıl bir tanım olmalıdır? Bu tanım tek bir kaynaktan beslenmeyen, bir gelenek halini almış olan, evreni (dinsel) hikâyelerden değil de maddi bir kökünde aramaya çalışan, muhalifi olan, geliştirilebilen, dogmatik olmayan ve akabinde sonuçlarını pozitif bilimlerdeki gelişmelerle gözlemleyebileceğimiz evrensel bir karaktere sahip düşünme biçimi olmalıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi her şeyden önce bu felsefe tanımı bireysel girişimi ve huzura erişmek için pratik edilen bir dini öğreti geleneğini kapsamaz. Ahlak felsefesi doğmadan öncede toplumlar ahlak konusunda önemli adımlar atmışlardı. Hiçbir toplumda kötülüğü övücü veya adam öldürmenin iyi bir şey olduğunun veyahut hırsızlığın desteklendiği türden düşüncelere rastlamayız. Toplum içi iyi davranışlar evrenselleşmiş temel ahlak kurallarıdır. Bunların Yunan düşüncesinde olduğu gibi sorgulanması ile Ahlakın bilimi olan Etik’e adım atılır. İşte bizim üzerinde inceleme yapacağımız zemin bu düşüncelerin ne kadar Etiğe yaklaştığı meselesidir. Tek başına bir dini gelenek içinde büyüyen düşünce felsefi anlamda Etiğe ulaşmamışsa bu

bizim için yeterli değildir. Bu tanım girişimin gelişmesini, ilerlemesini, büyümesini ve bilimsel ve teknik merakın da tetiklenmesini de gerektiriyor. Yunanlar hem tanrıların varlığı hem de katı doğanın özellikleri üzerinde incelemelerde bulunmuş ve felsefe üretmişlerdi. Meraklıydılar, bir neden olmaksızın veyahut bir açıklama yapılmaksızın kabul etmiyorlardı. Ama dünyaları, bizimki gibi ilahi ve maddi olarak ikiye ayrılmıyordu. İlahi ve doğal serbestçe birbirine karışıyordu. Yunanlar içinde doğaüstü ve doğal aynı ortamda varlığını sürdürüyordu. Aslında, bilimsel kuram diyebileceğimiz ilk şeyi akıl eden, tanrıya inanan matematikçi Thales idi. Ona göre katı görünüşüne rağmen tüm evren sudan oluşuyordu. Su tabii ki yanlış bir açıklamaydı. Ama Thales'in bu merakı kurumsallaştırması, ilahi güçten bağımsız olarak, başka neyin onun işlemesine neden olduğunu görmeye çalışma yolunda ilk girişimdi. Thales'in evren üzerine tanrılara gönderme yapmadan altta yatan bir gerçek keşfetme girişimi muhtemelen bu türden ilk Yunan kuramı değildi, ama ismen korunmuş olanların ilkiydi. Her ne kadar Thales'in sıçraması ilk bilimsel kuram olsa da Hippokratès'in *Corpus*'u tanrıları suçlamadan ya da işin içine sokmadan hastalıkları açıklayan tıp metninden oluşan bir derleme günümüze kalan ilk bilim kitabı niteliğini korumaktadır. (Wise Bauer, 2016:18) Buradan anlaşıldığı üzere felsefe sadece evreni anlamaya çalışmamış zaman içerisinde insanın hastalanıp ölmesine sebep olan nedenleri de tanrılara bağlamaksızın tedavi yoluna başvurduğunu görmekteyiz. Felsefi bilginin zaman içerisinde sonuçlarını pozitif bilimlerde de gözlemleyebildiğimiz türden bir bilgi olduğunu da unutmamamız gerekmektedir.

Toparlayacak olursak bir toplumdaki bilimsel bilginin varlığını tarihsel olarak kabul edebilmemiz için, o düşünceyi ilerleten, eleştiren, büyüten, halk içinde yayabilen ve akabinde bunun pozitif bilimlere de yansıtılabilen bir gücünün olması gerekmektedir. Bu nedenle bireysel girişimler veya yukarıda belirttiğimiz özelliklerden sadece bir veya birkaçına sahip olmak o toplumda felsefi düşüncenin yerleştiği anlamına gelmemektedir. Thales, Anaximandros ve Anaximenes adlı filozoflar sadece ahlaki aforizmalar vermemişler, aynı zamanda maddi evrenin kaynağını araştırıp pozitif bilimlere de bir kapı açmışlardır. Onların düşünceleri bugün bilimsel olarak kesin doğru şeklinde dahi yorumlanmamasına rağmen, bir geleneğe öncülük etmelerinden dolayı milat olarak belirlenmişlerdir. Evreni bu şekilde anlama çabası geleneğinin dünyanın başka hiçbir noktasında bir benzerinin daha görülmemiş olması, bu sıçrayışın bazı bilim adamları tarafından bir mucize olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu mucize nedendir ki küçük bir ulus tarafından başarılmış ve diğer başka hiçbir topluluk böyle bir geleneğe sahip olamamış veya yaratamamıştır. Kadim Hint, Çin, Arap ve Mısır toplumları daha eski ve köklü uygarlıklar olmalarına rağmen Antik Yunan'da meydana gelen koşullar bir

şekilde bu toplumlarda meydana gelememiştir. Bu durum aynı zamanda beraberinde bir takım düşüncülük yaklaşımlar da doğurmuş, Yunan dünyasının bu mucizeyi Orta Doğu ve Mısır uygarlıklarından devşirdiği konusu bu alanın gündemini meşgul etmiştir. Bu etkileniş pek çok alanda meydana gelmiş olabilir. Sanatta, bilim ve teknikte etkilenilmiş olabilir, ama işin garip tarafı bu toplumların hiçbirinde tarihsel anlamda Thales, Anaximandros ve Anaximenes türü tarihi bir kişiliğin benzerinin gösterilememesi sorunudur. Diğer toplumların da bilgeleri vardır, ancak Antik Yunan toplumu filozofları yaratmıştır.

1.1 Yunan Dünyasındaki 7. ve 6. Yüzyıla Kadar Kültürel Atmosfer

Özellikle kültürel anlamda Yunan düşüncesini uzun süre meşgul eden iki önemli yapıt incelenmeye değer görünmektedir. Bunlardan ilki Homeros'un İlyada ve Odessası diğeri ise Hesiodos'un Tanrıların Doğuşu ile İşler ve Günler adlı eserleridir. İlyada ilginç bir giriş ile başlar: "Söyle tanrıça söyle Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle" (Homeros, Çev. 2006: 75) Yunan tanrılarının ilişkileri ve onlara ait hikâyeleri bu toplumun edebi ve düşün dünyasının temellerini oluşturmaktadı. İlyada'da geçen olaylar, kahramanlar, yer adları ve ünlü komutanlar daha sonra pek çok tragedyanın, tarih kitabının, araştırmaların ve hatta zaman zaman felsefenin de konusu olmuştur. Bu destanlar Yunan toplumunun eğitim uygulamalarında da önemli bir yere sahipti. Edebi ve kültürel eğitimin merkezini oluşturuyorlardı. Truva savaşı kahramanları, mitolojik olayları, tanrıların sürekli taraf tutmaları pek çok sanat eserine de ilham vermiş ve o dönemden kalma kırmızı ve siyah figürlü vazolar üzerinde o dünyayı tüm canlılığı ile betimlemişlerdir. Savaş aslında *Akhilleus* destanıdır; onun acılarını, dramını, başına gelenleri ve seçimini anlatır. Yarı-tanrı bir geçmişi olması dolayısı ile bu hikâyeler özellikle aristokrat kesim tarafından büyük bir beğeni ve coşku ile dinlenilmekte idi.

Daha zor şartlarda yaşayan emek yoğun alt kesimin imdadına ise Akragas'lı Hesiodos yetişmiştir. *Thegonia* adlı eserinde Yunan tanrılarının doğuşunu daha bir detaylıca anlatır. *İşler ve Günler* adlı eserinde de dönemin çiftçisine öğütler vermektedir.¹⁴

Erdemin çalışmakta ve dürüst bir yaşamda olduğu fikrini kendisine haksızlık yapan erkek kardeşi *Perses*'i örnek göstererek anlatmaktadır.¹⁵ Gördüğümüz kadarıyla Yunan toplumunun 8. Ve 7. Yüzyıl Sosyolojik profili biraz daha gün ışığına çıkmaktadır. Homeros'tan başlayalım. Truva kentinin yıkılışını ve akabinde yaratılan efsaneler ve mitler topluluğunu

¹⁴ Ste. Croix *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*

¹⁵ Hesiodos babası öldükten sonra mirasını iki kardeş arasında bölüştürür ancak kardeşi Perses tekrar bir dalavere ile hak ettiğinden daha fazlasını alır ve Hesiodos *İşler ve Günler* adlı eserinde yer yer kardeşine nasihatler verip eleştirmektedir.

Homeros'ta görürüz. Neredeyse bir topluluğun dini olma özelliğini taşıyan ve bir o kadarda din kitabı olma özelliğinden de uzak olan *İlyada* bize erken Yunan toplumunun siyasi, dini ve iktisadi hayatı hakkında birtakım veriler sunmaktadır. Antromorforfik¹⁶ yapıda tanrılar insanların ilişkilerine karışır, müdahale eder, zaman zaman çatışır, taraf tutar, kahramanlar yaratır. Tanrılar her yerdedir. Yunan dünyası büyü ve efsanelerle örtülü bir tül perdesi altında yaşamaktadır. Truva savaşı ve savaş içinde anlatılan Yunan tanrıları ve onlara ait hikâyeler bu toplumun düşün dünyasının temellerini oluşturuyordu. İlyada'da geçen olaylar, kahramanlar, yer adları, meşhur komutanlar, akabinde pek çok Tiyatro oyununun (Tragedya), tarih kitabının, sanatın, felsefenin ve daha pek çok alanların konusu olmaktan kendini kurtaramamıştır. Özellikle Antik Yunan toplumunun eğitim uygulamalarında bu metinler çok önemli yer teşkil ediyordu. Edebi ve kültürel eğitimin merkezini oluşturuyorlardı. Truva savaşı kahramanları, mitolojik olayları pek çok sanat eserine de ilham vermiş ve özellikle Arkaik ve klasik çağlarda yapılan kırmızı ve siyah figürlü vazolar üzerinde o dünya tüm canlılığı ile betimlenmiş ve Truva savaşı sanata da konu olmuştur. Savaş aslında Akhilleus'un destanıdır. Onun acılarını dramını, seçimini, hikâyesini anlatır. Yarı-tanrı bir geçmişi olması dolayısıyla bu hikâyeler aristokrat kesim tarafından daha çok benimsenmiş ve tutulmuştur. Pek çok aile soylarını bu savaşlara katılmış ünlü savaşçılara dayandırmaktan çok hoşlanırdı. Tabii ki bu ailelerin hepsinin şanlı olduğunu söyleyemeyiz, örneğin Truva savaşına bütün Yunanlıların komutanı olarak katılan *Kral Agamemnon*'un soyu (Atreusoğulları) lanetlenmiştir. Kral Agamemnon ve soyu o Yunanistan'a döndükten sonra türlü felaketlerle karşılaşmıştır. Agamemnon'un saraya Cassandra¹⁷ ile dönmesi karısı *Klytaimnestra*'yı oldukça kızdırmış ve sevgilisi *Aigistos* ile bir olup kocası Agamemnon'u öldürmüştür, daha sonra oğlu *Orestes* annesini ve sevgilisini öldürerek babasının intikamını almıştır. Konuyu Antik Yunan Tragedya yazarları oldukça yoğun işlemişlerdir. Özellikle bu türün yoğun olarak bir şenlik halinde kutlandığı dönemlerde 6. Ve 5. Yüzyıllardaki ünlü tragedya yazarları *Aiskylos*, *Sophocles* ve *Euripides* bu konu havuzundan ziyadesi ile faydalanmışlardır. Yunan tiyatrosunun Yunan toplumu üzerinde çok büyüleyici bir etkisi var idi, öğretici ve ders verici niteliğinden dolayı tragedya yazarlarına inanılmaz bir saygı duyarlardı, hatta Antik dönemde Tragedya yazarlarına "Didaskalos" öğretmen denirdi.¹⁸

¹⁶ Antromorforfik: İnsan benzeri tanrılar demek

¹⁷ Truva savaşında Yunanistan'a Agamemnon'un ganimeti olarak dönmek zorunda kalan Truva kralı Priamos ve eşi Hecabe'nin güzeller güzeli kızı, Cassandra ayrıca mitolojide gelecekte olanları sezebilme yeteneğiyle de lanetlenmiştir.

¹⁸ Δίδασκαλος: Antik Yunan'da öğretmen. Didaktik "öğretici" kelimesinin kökenidir.

Sekizinci ve altıncı yüzyıl Yunan dünyasını ve düşüncesini oyalayan bir diğer ünlü kitap ise *Hesiodos*'un *Teogonia*'sı (Tanrıların doğuşu) ile *Erga kai hemerai* (İşler ve Günler) adlı yapıtlar olmuştur. *İşler ve Günler* sayesinde çiftçilik, denizcilik, ticaret ya da ev işleri gibi çeşitli konularda tarihçiler Arkaik Çağ'daki günlük yaşam üzerine bilgi sahibi olabilmektedirler. İkinci eseri olan *Tanrıların Doğuşu*'nda (Theogonia) ise Homeros'tan da duyduğumuz son derece kalabalık olan Helen Tanrılar dünyasını düzenlemeye çalışır. Sadece düzenlemekle kalmaz, zamanının baş konularından birisi olan kozmolojik kurguya da katkıda bulunur. Onun yaşamı hakkında biraz daha fazla bilgiye sahibiz. Bu bilgilerin çoğu, doğrudan kendi eserlerinden geliyor. En iyi tahmin, Hesiodos'un İ.Ö. 700 civarında, Orta Yunanistan'da bulunan *Askragas* köyünde yaşamış olduğudur. Şiirlerine bakılırsa, gençliğinde koyun sürüleri gütmüş ve babasının ölümünden sonra da çiftçilik yapmıştı. Hesiodos yoksulluğuna karşın, tipik bir köylü olmamıştı. Yine de zor bir yaşam sürmüş olan bir çiftçinin bakış açısı eserlerinde açıkça görülebiliyor.

Genç Hesiodos, sürüleriyle ilgilendiği bir gün, edebiyat ve sanatın tanrıçaları olan İlham Perileri tarafından ziyaret edilmişti. Periler bir sisin ardından görünmüş ve ona şair asası ile bir şair sesi bahşetmişlerdi. Tanrıların adını yaymak için bu hediyeleri kullanmasını söylemişlerdi. Hesiodos kendisine söyleneni yaptı, şiir yarışmalarına bile katıldı. Bu gizemli ziyaretin sonucunda ünlü eserleri” Teogoni” (Tanrıların Doğuşu) ile” İşler ve Günler’i”, ek olarak da bu eserlerinden daha az bilinen çok sayıda şiir yazdı. İlham Perileri, Zeus (tanrıların tanrısı) ve *Mnemosyne*'nin (hafıza ve hatıralar tanrıçası) dokuz kızıdır. Sanat tanrıçaları olan İlham Perileri, sanatçılara esin ve aydınlanma sağlarlar. Adları ve her birinin yönettiği alanlar şöyledir: *Kalliope* (epik şiir), *Kleio* (tarih), *Erato* (lirik şiir), *Euterpe* (müzik), *Melpomene* (tragedya), *Polyhymnia* (korolu şiir), *Terpsikhore* (dans), *Thalia* (komedy) ve *Urania* (gökbilim). Hesiodos Teogoni'de, tanrıların tarihini anlatarak İlham Perileri'nin emirlerini yerine getirmiş oldu. Bu şiir, yaratılıştan başlayarak, tanrıları ve tanrıçaları anlatan öykülerin üzerine inşa edileceği bir temel oluşturur. Teogoni evrenin, tanrıların ve dünyanın kökeni hakkında bilgiler anlatır.

Yaklaşık 800 satırdan oluşan İşler ve Günler şiiri, Hesiodos ile erkek kardeşi Perses arasında, ölen babalarının mal varlığı hakkında yaşanan anlaşmazlığı konu alır. İşler ve Günler, iki kardeşin tartışmaları boyunca anlatılan fabllar ve mitlerle doludur. Şiir, çalışmanın tüm insanların kaderinde olduğunu ama yalnızca bu kaderi kabul ederek çok çaba gösterenlerin başarıya ulaşabileceklerini dile getirir. Şiirde anlatılan öykülerde tembellik, adaletsizlik, sahtekârlık ve tefecilik yerine, dürüst emeğin değeri vurgulanır. Hatta Hesiodos, her iyi şeyin

kaynağının emek olduğunu, tanrıların da insanların da tembellikten aynı derecede nefret ettiğini söyler. İşler ve Günler’de insanlık tarihi Hesiodos’un kendi yorumuyla “İnsanın Beş Çağı” olarak verilir. En uzak zaman olan Altın Çağ, insanların tanrılarla birlikte yaşadığı zamandır. Gümüş Çağ süresince çocukluk 100 yıl sürmüştür ama erişkinlik dönemi kısadır ve çatışmalarla doludur. Bronz Çağ, zorlu geçen bir savaş dönemidir. Kahramanlık Çağı’nda, dünya üzerinde ortaya çıkan kahramanlar sayesinde yaşam biraz daha iyi bir hâl almış ama bu dönem de bitmiş ve kahramanlar, erdemli ruhların ebedi dinlenme yeri olarak kabul edilen *Elysion Çayırı*’na göçmüşlerdir. Hesiodos kendi yaşadığı dönemi Demir Çağı olarak adlandırmış, bu dönemi ağır iş ve ıstırap zamanı olarak görmüştür.

Görüldüğü üzere Yunan toplumu Homeros’un ve Hesiodos’un sınırlarını çizdiği gizem çemberi içinde oyalanıyordu. Aristokrat kesim için Truva savaşı ve ünlü kahramanları Köylü için ise erdemlin dürüstçe çalışıp alın teri ile kazanılması gerektiği yönünde bir yol vardı. Ancak Hesiodos’un Thegonia’sı değişimin en iyi kanıtıdır. Açıktır ki orada sözü edilen tanrıların birçoğu hiçbir zaman bir tapınım nesnesi olmadı ve kimileri yalnızca doğal fenomenlerin ya da giderek artan insan tutkularının kişileştirilmeleri idi. Haliyle Yunan toplumu bu anlayış ve bakış açısında bir doyum bulamadı. Homeros Akhilleus’un kahramanlıklarını, acılarını, ızdırabını, tanrıların kızgınlıklarını ve onların hikâyelerini anlatıyordu. Sıradan insanlar için aslında çok çekici şeyler yoktu. Bu metinler uzunca bir süre Antik Yunan düşün hayatını meşgul etti. Köy köy gezen *Rhapsodoslar*¹⁹ sayesinde Yunan toplumunun iliklerine kadar işlendi. En alt sınıftan tutun, en tepedeki aristokrat sınıfa kadar bu hikâyeler büyük bir heyecan ve heves ile dinleniyordu. Özellikle Truva savaşının kazanılmış olmasının destansı hikâyesi Yunanlıları büyüleyordu. Tanrıların ve insanların ilişkileri, yaşadığı hayatlar, kahramanların serüvenleri bu coğrafyanın neredeyse tümüne sızmış idi. Homeros metinleri bir dönem sonra Antik Yunan eğitim geleneğinin kült kitabı haline gelmişti. *Peisistratos* zamanında bu metinlerin aşırı saygı ve ilgi görülmesinden dolayı kitap haline getirildi.

Şimdi biraz da Hesiodos öncesi döneme geçelim ve ilk devrimi yapan yarı efsanevi kral *Theseus*’un²⁰ küçük reformuna göz atalım. *Kekrops* ve ilk kralların yönetiminden *Theseus*’un zamanına kadar Attika’da, her birinin kendi *Arkhon*’u²¹ ve kendi *Prytaneion*’u²² olan çeşitli yörelerde oturuluyordu.

¹⁹ *Rhapsodos*: Antik Yunanda köy köy dolaşp Truva savaşının hikâyelerini anlatan şairler.

²⁰ Atina’nın yarı efsanevi kurucusu

²¹ Arkhon Kral ile birlikte her yıl seçilen şehir yöneticileri

²² *Prytaneion*, her Yunan şehir devletinde şehrin bağımsızlığını ve egemenliğini temsil eden *Hestia* kutsal ateşinin yandığı kutsal mekândır. Kelime *Prytaneis* ya da *Pyrta*n (demokratik Yunan şehrinin yönetici kurulu)

Bir tehlike ile karşı karşıya gelinmedikçe Arkhonlar kralla birlikte meclis toplantısına katılmıyor, işleri kendi yerel meclislerinden bağımsız olarak yönetiyorlardı. Dahası *Eleusis*'lilerin, *Erekhteus*'a karşı *Eumolpos*'u desteklediklerinde olduğu gibi, zaman zaman birbirleriyle bile savaşa girişiyorlardı. İleri görüşlü bir kral olan Theseus, bütün bu yerel meclisleri ve yetkileri ortadan kaldırıp onları tek bir merkezi meclis ve prytaneion oluşturduğu Atina'da toplayarak ülkeye yeni bir düzen verdi. Kimsenin malına ve mülküne el sürmedi, yalnızca onları tek bir kentin yurttaşları olmaya zorladı. Dört bir yanı surlarla çevrili olan bu kent hızla büyüdü, genişledi ve Theseus'un ardıllarına kaldı. Bu olayın anısına o gün bugündür Atinalılar *Synoikia* denilen halk bayramlarını kutlarlar. O zamana kadar kent *Akropolis*'ten ve onun güneye uzanan eteklerinden oluşuyordu. Hemen hemen bütün eski tapınakların ya güney yamaçta ya da Akropolis'te olmaları bunun kanıtıdır. Akropolis'in çok eskiden oturulan bir yer olması bugün Atinalıların ona niçin kent (Polis) dediklerini açıklamaktadır. (Thomson, 2007: 354)

Miletos şehrine dönecek olursak, İyon göçleri ve Miletos'un kuruluşu, çok tartışılmış ve üzerine çok şeyler yazılmış bir konudur. Miletos'un İyonlar ve özel olarak da Atinalılar tarafından kurulduğunu iddia eden beş kuruluş söylencesi vardır. Bunların üçüne Herodotos²³ ta, birine Strabon yoluyla Epheros'ta, diğerine de Pausanias'ta rastlıyoruz. Burada en saf kanı kendilerinin taşıdığına inanan İyon kolonistlerin, Atina Prytaneion'unu terk ederek, bölgedeki *Karialı* erkekleri öldürüp, karılarını ve kızlarını kendi eşleri yaptıktan sonra Miletos'u kurmaları anlatılır. (Greaves, 2003:103) Herodotos geçmişte yapılan bu alçaklığın hikâyesinin unutulmadığını, Miletos'lu kadınların kocalarıyla yemek yememek ve onların isimlerini ağızlarına almamak için kuşaktan kuşağa geçen bir ant içtiklerini söylemektedir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere Hem Attika'nın İyonları hem de Miletos'un İyonlarının aralarında sıkı ve organik bir bağ olduğu gerçektir. Zaten başarılarını incelediğimiz Yunan toplumu içinde özellikle İyon topluluklarının öne çıkması hiç de şaşırtıcı bir durum değildir.²⁴

kelimesinden gelmekte olup, kutsal ritüeller ve şehrin yöneticilerinin katıldığı yemekli toplantıların yapıldığı ve hepsinden önemlisi şehir yönetimi için önemli kararların alındığı yerd. Bu konumuyla resmi binaların en önemlisi ve şehrin kalbi niteliğini taşırdı. Resmi misafirhane de bu binanın kısımları içindeydi

²³ Olayı Herodotos *Tarih* adlı eserinde oldukça gayri ciddi bir biçimde ele alsa da karşımıza çıkan en önemli kuruluş hikâyesi budur. Miletos her ne kadar daha öncesinde Minos ve Miken kültürünün özelliklerini taşıyan bir kent olsa da buradaki İyon işgali hiç masum gerçekleşmemiş ve bölgede oturan Karialıların erkeklerini kılıçtan geçirip kadınları ile evlenmişlerdir. Hatta bu olay üzerine Herodotos Miletoslu kadınların kocaları ile aynı sofraya oturmadıklarını ve konuşmadıklarını dahi yazar (Bkz. I. Bölüm, 146)

²⁴ Bu durumla ilgili şöyle bir benzetmede bulunabiliriz: Türkler Anadolu'ya 24 farklı Oğuz boyu halinde geldiler, ancak bunların içinde sadece Kayı boyu büyük bir Türk imparatorluğu kurma onuruna erişmiştir.

Felsefe hedefi olan belli bir disiplin içindeki düşünme eylemidir; bu eylemin en nihai hedefi hakikati aramaktır. Varlığımızın arkasındaki sır perdesini aralama, tanrı var mıdır? Nasıl yaşanmalı? Veya mutlu yaşam mümkün mü? Düzen yani “Cosmos” felsefi düşünmeye başlayan bireylerin ve o bireylerden oluşan toplumların üzerinde kafa yordukları bir sorunsaldır. Felsefe bir nevi yaşamı kaostan çıkarıp düzene sokma çabasıdır. Ancak her toplumda bu düzen arzu edildiği gibi oluşmaz. Bir toplum için bütün uygun koşullar bir araya geldiği gibi, bazı toplumlarda arzu edilen seviyeye ulaşmada bir takım sosyolojik veya bireysel birtakım tikanıklıklar meydana gelir. Bu tikanıklığa sebep olan en önemli başlıklar: Dini ve siyasi yapı ile iktisadi ve coğrafi yapısıdır. Avcı toplayıcı seviyeden tarım toplumuna geçiş yapan toplulukların büyük bir bölümü kral ve toplum dini ile sağlanmış ve sınırlanmış bir düzen içinde yaşıyordu. Üzerinde çalıştığımız zaman dilimi içerisindeki topluluklarda aynı zamanda aşağı yukarı 8. Ve 7. Yüzyıllarda hemen hemen bütün Akdeniz ve Mısır ile Orta Doğu ülkeleri krallıkla yönetiliyordu. Ancak her ne olduysa Antik Yunan toplumu 7. Yüzyılın sonlarına doğru savaş işlerinde kendisini rahatlatması için *Polemarkhosluk*²⁵ makamı kurulur. Bu bir bakıma eski gelenekteki kralın aynı zamanda savaşta başkomutan olarak görülmesi algısını da kırmıştır. İlk Polemarkhos (Askeri General) İon idi. Daha sonra güçte ikinci bir bölünme daha yaşanır ve *Arkonthlar*²⁶ seçilmeye başlanır. Bunlarda zaman zaman kralın yerine geçen ve şehri yöneten idareciler anlamına geliyordu. Atina krallardan İ.Ö. 610 yıllarından itibaren kurtulmuş bulunuyordu. (Aristo, 1998:13) Bu geçiş konusuna Avrupalı klasik çalışmalar yapan bilim insanları hala tam anlamı ile mantıklı bir açıklama getirememişlerdir. 8. Ve 7. Yüzyıllarda başlayan ve Sekülerizmi doğuran süreci tam olarak açıklayamamaktayız. Özellikle dini ve siyasi anlamda idari yapının esnemesine sebep olan birtakım olaylar silsilesi bu mucizenin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Batılı pek çok bilim insanı bu konu üzerinde incelemeler yapmış ve fikir beyan etmiştir. Özellikle Antik dönem ile ilgili çalışmalardaki kaynak kıtlığı ve bu alanlardaki delillerin zayıflığı çok büyük bir handikap yaratmıştır. Eski çağlardan elimize ulaşan Arkeolojik ve Epigrafi belgelerin zamana direnememesi bizim bu alanla ilgili bilgi edinmemiz konusunda engel teşkil etmektedir. Bu alanda çalışmış pek çok bilim insanının başvurduğu klasik eserlere biz de yeri geldiğinde başvuracağız. Bunun yanında konu üzerinde otorite kabul edeceğimiz pek çok batılı bilim insanının da fikirleri üzerinden ilerleyip kendi

²⁵ *Polemarkhos* en güncel anlamı ile General demektir. Yoğun işlerden dolayı Kralın işlerini rahatlatması için sadece savaştan sorumlu yeni bir makam yaratılır.

²⁶ İ.Ö. VIII.-VII. yüzyıllarda kent devletlerinde siyasi yapılanmanın değişmesi sonucu seçime işbaşına gelen yöneticilere verilen addır. Daha sonraları bu isim (Arkhon ya da Arkhont olarak), Bizans İmparatorluğu'nda büyük toprak sahibi aristokratlar için kullanılmıştır. İlk dönemlerde sadece bir tane seçilirken daha sonraları bu rakam dokuzaya kadar yükselmiştir.

kendi görüşlerimiz ile harmanlayıp daha sağlıklı sonuçlara yaklaşmaya çalışacağız. Konunun matematiksel olarak tek bir cevabının olmaması, daha da ötesi son derece spekülative ve tartışmaya açık bir konu olması nedeniyle araştırmamıza spesifik olarak bu konu üzerinde çalışmış bilim insanlarının fikirleri ile girmemiz daha uygun olur.

Aşağıda Antik Yunan dünyasında başlayan kırılma sonucu toplumun bu güç bölünmesini ne aşamalara kadar götürdüğünün bir tablosu verilmiştir. Krallık ile başlayan süreç devlet memurluklarına kadar ilerlemiştir. Bu tablo bize o dönem Yunan dünyasında vatandaşın ülke siyasetinin ve ilişkilerinin içerisinde ne kadar faal ve aktifte olduğunun da bir görüntüsünü vermektedir

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFENİN YUNANLI KÖKLERİNİN NEDENLERİ

Francis Mac Donald Cornford'un 1912 yılında yayınlanmış “From Religion to Philosophy” adlı araştırması, bize bu konuda önemli bir yol açmıştır; çünkü bu sorun üzerinden yürümüş pek çok bilim insanı da bu çalışmayı takip etmiştir. Daha sonra yayınlamış olduğu *Origins of Greek Philosophy* “Yunan Düşüncesinin Kökleri” adlı kitabı kendisinin gerçekten bu konuya ne kadar ilgili olduğu konusunda bize çok net fikir vermektedir.

Hemen hemen dünyanın büyük bir kısmının kabul ettiği felsefi milat, ünlü Antik Yunanlı filozof Thales’le başlar.²⁷ Otoriteler onu bilimsel düşüncenin ilk temsilcisi olarak görür. Aristoteles bizzat felsefeyi Thales ile başlatır. Ancak Aristoteles Thales’i tanıtırken çok ilginç bir ibare kullanır; onu anlatırken “bu tür felsefenin” ilk kurucusu olarak görür. (Aristoteles, 2010:91) Burada anlamamız gereken şey, daha ilk başlarda felsefenin monist ve materyalist köklerdir. Yani Aristoteles zamanında felsefe çoktan ahlaki bir zemine Sokrates sayesinde kaymıştı. Biz Thales zamanın felsefesini anlamaya devam edelim. Thales bizim düşündüğümüz anlamada son derece donanımlı, göksel ve ontolojik fenomenlerin bilimsel açıklamalarına hâkim bir filozof değildi. Hatta o tam anlamıyla bir filozof mudur? sorusu da yersiz sayılmaz. Thales her şeyden önce pratik yaşam bilgeliği dediğimiz eski dünyanın çok ileri görüşlü ve meraklı bir kişiliği idi. Yaşadığı coğrafya ve toplum felsefeyi başlatma ve kendisini de ilk filozof olma onuruna taşımıştır.

Bu coğrafya ve toplum günümüz insanlarınca hala büyük bir titizlikle ve incelikle araştırılmaktadır. Yunan toplumunu özel kılan bu sıçrayış kimi zaman literatürde Yunan Mucizesi olarak anılmakta ve dönemi inceleyen bilim insanlarını bu küçük toplumun nasıl böyle büyük bir atılımda bulunduğu konusunda hayrete düşürmektedir. Bu mucizevi olayın kendi içinde bizim tam olarak doğru tahmin edemeyeceğimiz kendi iç dinamikleri ve özellikleri vardı. Bu noktada şunu hatırlatmakta fayda görüyoruz. Amacımız Thales’in neden *Arkhe* olarak suyu seçtiğinden ziyade *Arkhe* olarak su diyebilmesini sağlayan sosyolojik koşullar

²⁷ Miletos’lu Thales “Θαλῆς ὁ Μιλήσιος”, adını bildiğimiz ilk bilim insanı, ilk filozof; *Sokrates* öncesi doğa filozoflarının ilki, Miletos okulunu kuran üç filozoftan en tanınmış olanı ve özgür düşünceli İyonya’nın yetiştirdiği önemli bilginlerden biridir. Thales, o zamanın önemli İyon şehirlerinden biri olan Miletos’ta doğmuş ve yaşamış. Miletos bugün Aydın’dadır. Thales’in yazdığı kitaplardan hiçbiri günümüze dek gelememiştir. Hayatı hakkında pek az şey bilinmektedir. Bugün okullarda öğretilen bir teorem onun adını taşıyor: Thales Teoremi. Bir de “Her şeyin özü sudur,” demesiyle ünlüdür.

ilgilendirmektedir. Sorunsalımızı tekrar hatırlamak gerekirse: Felsefe neden Yunan toplumunda başladı? Bunun akabinde bu soruyu şöyle bir soru daha izlemektedir, Felsefe neden başka toplumlarda başlayamadı? Ancak üçüncü sorumuzun cevabı ilk iki sorumuz için de geçerli olacaktır: Felsefenin Yunan toplumunda başlamasının nedenleri nelerdir? Bu sorunun cevabı felsefenin neden başka toplumlarda da başlamadığına açıklık getirecektir. Böyle bir sorunsala yaklaşımımız son derece basit olmalıdır. Basit sorular ile gidecek olursak önce felsefenin ne olduğunu ve ne olmadığı sorusu üzerinde yoğunlaşmamız gerekmektedir. Diğer bir önemli noktada da Doğu toplumlarında felsefe veya bilimsel bilgi ne aşamaya kadar var idi? Veya bu türden bir düşünüş bizim felsefe tanımımız içerisine girebiliyor mu? Antik Yunan toplumunda başlayan felsefi düşüncenin bir kronolojisi ve sistemi var iken Doğu toplumlarında henüz böyle bir şey ile karşılaşmış değiliz. Ne arkeolojik ne de epigrafik kanıtlar bize henüz böyle bir geleneğin varlığını söyleyebilmiş değildir. Thales'in ve ardıllarının Miletos Okulu geleneği dediğimiz peşi sıra öğretmen öğrenci geleneğine benzer bir gelenek ve aynı zamanda sadece bireysel ve toplum ahlakından ziyade Kozmolojik nedenlere de çözümler getirmeye çalışan bir merak Yunan toplumundan başka herhangi bir toplumda gelişmemiştir. En azından bu durum güçlü verilerle ispatlanabilmiş değildir.²⁸ Bu noktadan hareket ile şöyle bir soru sormamız hiç yanlış olmaz: Felsefe temel anlamıyla nedir? Felsefe eski Yunanca φίλος (Dost) ve σοφία (Sevgi) kelimelerinin birleşiminden oluşan φίλοσοφία yani *bilgi seven, bilgi dostu* anlamına gelmektedir.

Fakat bizim bu *bilgi dostu* kavramının sınırları ve anlamı konusunda o dönemin koşulları göz önüne alınarak bir tanım yapmamız gerekmektedir. *Bu bilgi dostu'nun* kapsamı tam olarak nedir? Bu bilgi ne tür bilgidir? Antik Yunan filozofları neyi, ne ölçüde biliyordu? Ve bu bilgilerinin kaynağı ne idi? Orta Doğu'dan veya Mısır'dan ne ölçüde etkilenmişlerdi? Başka toplumlarda da görülen düşün hareketlerini felsefe veya bilimsel düşünce saymalı mıyız?

Bizim bu türden bir kıyaslamayı yapabilmemiz için her şeyden önce her durumda sarsılmayan, bizi büyük oranda yanıltmayan, çoğunlukla geçerli ve tutarlı kalabilen bir felsefe tanımı yapmamız gerekmektedir. Biz sadece φίλος ve σοφία kelimelerinden oluşan bilgiye sevgi duyan filozof tanımıyla bu konuyu yeterince aydınlatamayız. Bu bilginin türü de son derece önemlidir. Sevgi duyulan bilginin niteliği ve kapsamı bizi son derece yakından

²⁸ Özellikle Orta Doğu ve Mısır konusunda pek çoğumuz tuhaf hassasiyetler geliştirmiş ve Yunan dünyasının felsefeyi Orta Doğu ve Mısır'dan almış olacağına dair temelsiz inançlara sahibiz. Yunan toplumunun teknik ve bilimsel birtakım etkilenmeler yaşadığı doğrudur. Ancak felsefe soyut kavramlarla yapılan zihinsel faaliyettir. Bahsettiğimiz zaman dilimi içinde ne Mısır hiyerogliflerini bilen bir Yunanlı bilgeden, nede Yunanca yazıp konuşabilen bir Mısırlı filozoftan bahsedildiğini duymayız.

ilgilendirmektedir. Ne tür bir bilgiden söz ettiğimiz son derece önemlidir. Bu noktada bizim kast ettiğimiz türden felsefenin doğru ve geçerli bir tanımını yapmamız gerekmektedir. Thales’i evreni dinsel hikâyelerle açıklama geleneğinin dışına çıkarıp ona maddi evrenin bir ana maddeden türeyebileceğini söyleten neden sadece bir *bilgi sevgisi* ile açıklanamaz. Bu türden bir girişim başlangıç düzeyinde sorgulamayı, gözlemi ve merakı içermektedir. Bu merak evrenin “cosmos”un ana maddesini aramaya yönelik bir bilgi sevgisidir. Toparlayacak olursak insanın artık aklını kullanarak maddi evreni anlama çabası geleneğini yaratmak diyebiliriz.

Thales çok yönlü ve her şeyden önce ölçü kavramını bilen bir filozoftu. Türünün ilk örneği olmasından dolayı avantajları ve dezavantajları olan bir filozoftu, ayrıca düşünceleri tam anlamıyla dinden bağımsız değildi. Ancak zihinsel cesareti ile öne çıkmıştı. Günümüzden bakıldığında çok cılız bir hamle gibi görünen “her şeyin özünün su olduğunu” söyleyebilmek cesareti, toplumun çoğunun tanrı ve tanrıçalarla yaşadığı göz önünde bulundurulursa son derece önemlidir. O halde biz felsefeyi aklını kullanma cesareti gösteren veya göstermeye başlayan insan türünün zihinsel devrimi ile ilişkili olarak yeniden tanımlamamız gerekmektedir.

Bilgi sevgisinin “φίλοσοφία” Antik dünyada yaratmış olduğu yaygın rağbet biraz bulanıktır. Büyücüler, şairler, Tragedya yazarları, ilkel hekimler de bu kelimedenden nasiplerini almışlardır. Maddeci olarak başlayan bu girişim Sokrates ile ahlaki bir zemine kaymış ama yine de özünü kaybetmemiştir. Bu özden kastımız materyalist başlaması, bir geleneğe dayanması ve birikimsel olarak ilerlemesidir. Pek çok ünlü düşünürün felsefenin tanımı konusunda fikirleri vardır: Aristoteles felsefeyi *doğüstü olayların gerçek doğasını keşfeden bir bilim* olarak görür. Sokrates’e göre felsefe *günlük hayattır*. Karl Marx a göre, *dünyayı değiştirmek için dünyayı yorumlamaktır*. Bertrand Russell’a göre ise felsefe, *bilim ile tanrı bilim arasındadır*. (Rusell, 2000:93) Bu gelenek Thales ile başlayan ve birbiri ardı sıra devam eden maddi ve zihinsel dünyayı anlama çabası olarak karşımıza çıkar. Bir topluluğun devamını sağlamaya çalışan tutunulacak zorunlu bilgiler ve kurallar bütünü tek başına felsefenin tanımı için yeterli olamaz. Aynı zamanda onun maddi olmayan (Metafizik) dünyamızı da yani fizik ötesi evreni de anlama çabası içinde olması gerekir. Bunu yaparken de herhangi bir topluluğu yüceltme ve ait olduğu toplumun tarihine ve köklerine karşı duyulan sempatiyi ritüellerle devam ettirme gibi bir kaygı gütmemelidir. Bu bilgi belirli bir türden inanç sisteminin içinden geçerek seni kusursuzluğa ulaştığın noktada bir ödül ile mükâfatlandırıyor bu da olsa olsa inanç bakımından kurtuluşu vaat eden bir din olmaktadır. Dinin dünyayı anlamaya çalışan toplumlar üzerindeki etkisi çok fazla olsa da filozoflar üzerindeki etkisi oldukça zayıftır. Bu nedenle “felsefenin dinden

türetildiğine”²⁹ ilişkin iddiaların incelenmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Böylece felsefeyi daha sağlıklı bir tanıma oturtabilir ve diğer toplumların düşüncelerini incelerken bu tanım merceğimizi (büyütecimizi) veya süzgecimizi kullanabiliriz. Bu durumun artık tek başına bir bilgi sevgisi olmayacağını bu bilginin türünün de önemli olduğunu, her ne kadar ilkel ve cılız bir girişim gibi görünse de maddi evreni anlamaya çalışma cesareti ve geleneğinin oluşmuş olması önemlidir ve gerekmektedir. Yoksa bir düşüncenin ortaya çıktığı anda felsefi nitelikte olması bir gelenek olmadan veya geliştirilmeden veya alternatifini düşünecek bir karşıt görüş ortaya çıkmadan, bir toplum için felsefeden söz etmemiz erken olacaktır. Bireysel kurtuluşun bireyin düşüncesinde veya onun takip ettiği inanç sistemi içinde aranması sadece din fikirlerine özgü bir gelenektir. Felsefe bireysel kurtuluş vaadinde bulunan bir inanç sistemi değildir. Felsefe hem ortaya çıkışı bakımından hem de doğası bakımından kümülatif, eleştirel ve ilerlemeye yönelik bir düşünsel karaktere sahiptir. Dogmatik değildir. Bir toplumun tekelinde de değildir, evrenselidir. Felsefe bir toplumun devamlılığını sağlamak veya o toplumda yaşayan önemli devlet adamlarının ruhlarına sürekli dua edilen ve o topluluğu yaşatmak uğruna bilginin üretilip ve bu bilgilere sıkı sıkıya bağlanan ritüellerin izlendiği bir düşünüş tarzı da değildir.³⁰ Antik Yunan felsefesi ortaya çıkış karakteri ve gelişimi bakımından evrensel nitelikte ve bütün bilimleri doğuran insan aklının belirleyici bir sonucudur.

6. Yüzyılın başlarında, İyonya’da Milet kentinde Thales, Anaximandros ve Anaximenes gibi filozoflar doğaya ilişkin yeni bir düşünme biçimini başlatıyorlar ve bu doğayı, tarihin sistematik, çıkar gözetmeyen soruşturma konusu olarak alıyorlar, bunu bir kuramın bütün bir tablosu gibi sunuyorlar. Dünyanın kökenini, yapısını, düzenini, meteorolojik olayları açıklamak için, eskilerin tüm dramatik tanrı biliminden ve evren biliminden kurtarılmış bir alternatif kuram sunuyorlar. İyonya’nın fizikçilerinde kesinlik birdenbire varlığın tümünü kaplıyor. Onlara göre doğadan, yani “*Phusis*”ten başka hemen hemen hiçbir şey yoktur. (Vernant, 2013:95) İnsanlar, dünya, tanrı tümüyle aynı plan üzerinde birleşik türdeş bir evreni oluşturur. Bunların hepsi de tek ve aynı *Phusis*’in kısımları ya da görünümleridir, her yerde aynı güçleri oyuna katarlar ve yaşamın aynı güçlerini dışa vururlar. Bu “*Phusis*”in doğduğu, çeşitlilik kazandığı ve örgütlendiği yolu insan zekâsı çok iyi anlayabilir. Bugün yine doğanın yaptığı gibi, bir ıslak giyisinin ateşte kurduğunu ya da bir kalbur elle sallandığında iri taneleri üstte bıraktığı gibi başlangıçta da bundan ayrı bir şey yapmıyordu. Güncel sorunları aydınlatan ve değiştiren artık köken değildir. Dünyanın nasıl oluştuğunu ve düzene girdiğini anlamak için

³⁰ Bu noktadan kastımız Çin düşüncesi ve Konfüçyanizm dir. İleriki bölümlerde ele alınacaktır.

örnekler vererek anlaşılır yapan, kökendir. Bu entelektüel devrim öylesine aniden ve derinden ortaya çıktı ki, *Jean Pierre Vernant* bunun tarihsel nedenlerle açıklanamayacağına inanıldığını söyler. İyonya toprakları üzerinde *logos*, bir körün gerçeği görmesi gibi, birdenbire ortaya çıktı. İşte aklın bu ışığı bir kez ortaya çıkınca, sürekli olarak insan aklının ilerleyişini aydınlattı. *John Burnet* İyonyalılar için ‘onlar bilimin izleyeceği yolu açtılar ve insan aklının ilerleyişini aydınlattılar’ derken İyonya biliminin köklerini, herhangi bir mitsel kavramda aramanın tümüyle yanlış olduğunu düşünmektedir. (Burnet: 2013:18)³¹

Bu yorum haliyle her noktada F. M. Cornford’un kiyle karşıtlık oluşturmaktadır. Çünkü ona göre ilk filozoflar, bilimsel bir kuramdan çok mitsel bir yapıya daha yakındırlar. Cornford “Dinden Felsefeye” adlı yapıtında inançların felsefi ve bilimsel düşünce üzerinde ciddi bir etkisi olduğunu düşünmektedir. İlk olarak 1912 yılında yayımlanan bu kitap içerik olarak Yunan Politeizminin felsefi ya da bilimsel düşünceye nasıl zemin hazırladığını ve geçiş yaptırıldığını kanıtlama çabası gütmektedir. Cornford özellikle başlangıçta kader (Eski Yunanca: *Moira*) kavramı üzerinde durur. Daha sonra kanun (Eski Yunanca: *Nomos*) ve bunları son olarak Antik Yunandaki kader tanrıçaları olan üç kız kardeş *moiralar*³² ile özdeşleştirir. Thales’in evrenin ana maddesini su olarak görmesi olayını bile bir tanrısal uzantı içinden yorumlar. Doğanın işleyen düzeni içinden edinilen dinsel inanç sisteminin felsefeyi yarattığına inanır. Özellikle *kader*, *adalet* ve *kanun* kavramları onun araştırmasının ana öğeleridir. Her ne kadar kitabının omurgası *Moira* kavramı üzerinden yürüse de ona göre adaletin krallığında “*gerekliliğin*” (*ἀνάγκη*)³³ hükümdarlığı ve eşitlik, ahlaki bir kuraldır. Cornford, Hesiodos’un ilk dinsel şiirlerinde geçen bir pasajdan örnek verir. İnsanoğlunun doğaya uygun yaşadığı ve doğru şeyler yaptığı sürece başına iyi şeylerin geleceğini, kötü şeyler yapar ve günah işlerse kötü şeylerin geleceğini belirtir. Buna da en güzel örnek olarak *Oidipus* hikâyesini gösterir. (Hesiodos,2012:143) Bunun sonucu olarak Arkaik çağda doğanın ahlak olarak görüldüğü bir dönem olduğu çıkarsamasını yapar. Ona göre doğanın ahlaki bir düzen içindeki algısı dönemin dinsel atmosferini de yansıtıyordu. Daha kitabında pek çok defa öveceği Anaximandros

³¹ Cornford ve John Burnet, neredeyse birbirine taban tabana aykırı iki farklı bakış açısı sunmaktadır. Burnet, bu nedenle Tanrı sözcüğünün bu dinsel olmayan kullanımının ele alınan bütün bir dönemin karakteristiğini yansıttığı ve bunu anlamının çok büyük bir önemi olduğunu vurgular. Bunu böyle görebilen hiç kimsenin de bilimi mitolojiden türetme gibi bir yanılgıya düşmeyeceğini vurgular. Burnet, Cornford’un eski “ortak tasarımların” İyonya’da destek noktalarını nasıl tam olarak yitirmiş olduklarını anlamayı başaramadığını belirtir.

³² Kader tanrıçaları *Moira*’lar üç tanedir: *Klatho*, *Lakheis*, *Atrapos*. Pay veren anlamına gelen *Moira*’lar, insanlara yaşam paylarını verirler. Doğum, yaşam (mutluluk, başarı, talihsizlik vs.) ve ölüm. *Klatho* "eğiren, saran". *Lakheis* "ölçen" ve en korkunçları *Atrapos* ise "kaçınılmaz ve geri dönüşü olmayan" yani ölüm anlamına gelir.

³³ Yunan mitolojisinde *Adrastea*’nın annesidir; ihtiyaç, zorunluluk ve kader Tanrıçasıdır. Oprhik kültürünün başlangıcına dek nadiren tapılan bir tanrıçaydı. İnsan şeklinde olduğu düşünülmüştür. Romalılar ona *Necessitas* demişler. *Ananke*’nin başlangıcı ve sonu yoktur. O Kaos’un içinde yaşar. Boynunda "ak çelik" denilen tanrı metalinden bir kolye vardır. Bu kolye gerekliliğin ve zorunluluğun anahtarıdır. *Ananke*’nin rengi ergüvandır.

kozmozolojisi üzerine açıklamalar yapar. Onu tarihsel anlamda İyonya okulunun ikinci ama en harika filozofu olarak görür. 6. ve 5. Yüzyılların ana teması doğa idi. Temel doktrinlerde Hylozoizm³⁴ yani canlı maddecilik hâkim idi. “Evrenin bir ruhu vardır” argümanı dönemin en popüler söylemi idi. (Cornford, 1957:7)

Hatta hayvanların bile ruhu olduğu dile getiriliyordu. Cornford’a göre Anaksimandros evrenin sistematik teorisini dünyanın doğası içerisinde en doğruya yakın ifade edebilen, ilk filozoftu. Elimizde bilinen ve Anaksimandros’a ait olduğu neredeyse kesinlik kazanmış ve Simplicus’un Aristoteles’in “Fizik” kitabını eleştirdiği kitabında şu metne rastlarız:

ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα
γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν·
διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας
κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν.

Metnin çevirisi şöyledir:

“Her şey kökenini birbirinde bulur

Ve birbirinde yok olur,

zorunlulukla.

Her şey birbiriyle adil kılınır,

ve gayri adilliği birbiriyle dengeler,

zamanın düzenine uygun olarak.” (Rovelli, 2014:49)

Bu büyülü sözler yüzyıllarca klasik akademisyenleri düşündürmüş ve etkilemiştir. Anaksimandros etrafımızdaki fiziksel çeşitlilikten çok etkilenmiş ve oluşun devamlı bir yok oluş ile devam ettiğinden emin olmuştu. Bu çevremizdeki maddi çeşitlilik sonludur. Varlığa gelmeleri onları yok oluşa mahkûm etmiştir. Daha sonra karşımıza diğer sorular çıkıyor. Bu doğal nesnelere neden oluşmuştu? Bu ilkel nesnelere tüm vücutlarda baki idi. Burada Cornford aslında ateş, su, hava ve toprak gibi elementlerin ilkel zamanlardan bu yana bilindiğini söylemektedir. (Cornford, 1957:8) İşte bu elementlerin asıl sorudan bağımsız ikincil bir öneme

³⁴ Hylozoizm’in Eski Yunanca açılımı Hyle madde, zoe canlı demektir. Kısaca canlı maddeciliktir.

sahip olduğunu, asıl meselenin bu noktada doğuş ve yok oluş problemi olduğuna dikkatimizi çeker.

Elementlerin bitmez tükenmez olmadıklarını ve sınırlı olduklarını bu yüzden *Anaksimandros*'un sınırsızlığı yani daimîliği dile getirdiğini belirtir.

Şu hâlde, ilk bölümde Cornford'a göre, *biçimsiz ve sonsuz şey* ilk önce element biçimine bürünür ve atandıkları bölgelere dağıtılmışlardır ve sonra tekrar doğar ve öldüklerinde bu elementleri tekrar bırakırlar. Bu noktada anlamamız gereken en önemli şey, elementlerin sınırlı olduğudur. İkinci olarak da zıtlıklarına göre gruplandıklarıdır. Hava soğuktur, ateş sıcaktır, su nemlidir ve toprak kurudur. Bu zıtlıklar birbirleri ile daimî bir savaş içindedir. Bunların her biri kendi rakibinin alanı üzerine hâkimiyet kurmak isteyen bir denge içindedirler. İşte bu durum Anaksimandros tarafından nesnelere sınırlı olduğunu göstermek için kullanıldı. O zaman şunu dile getirmek gerekiyor. Bu kozmoloji üç ana faktörü içermektedir: birincisi öncelikli *madde* (arkhe), ikincisi *düzen veya akış*, üçüncüsü de bu *sürecin nasıl doğduğu* sorusudur. Daha sonra Cornford Anaksimandros gibi pek çok erken Yunan filozofunun dünyanın düzenine ilişkin yaklaşımlarının ahlaki ve adaletli olması gerektiği görüşüne varır. İlk filozoflardan yüzünü bir anda ilk şairlere çevirir: Homeros ve Hesiodos. Bu şairlerde görmemizi istediği şey Anaksimandros'ta gördüğümüz dünyanın ahlaki düzenine ilişkin benzerliklerin olup olmadığıdır. Cornford hayal kırıklığına uğramayacağımızı söyler. Anaksimandros elementlerin sınırlı olduğu ve kendi bölgelerine uygun bir şekilde buyrulduğu ve yönlendirildiği düşüncesindeydi. (κατὰ το γρῆόν) Bunun içinde gereklilik ve doğruluk birleşik idi. Ahlak ve tanrılardan önce Moiralar³⁵ vardı. Homeros'un tanrıları da sınırlı idi. Onlar dünyadan daha genç idiler. Onların gücünü sınırlayan doğal kanunlar idi, bunlardan en önemlisi Moiralar yani kader tanrıçaları ile sınırlanmış olmaları idi. Zeus'un dahi hükmünün geçmediği Moira'nın, Anaksimandros'un ahlaki ve adil oluş ve akış temeline ilham verdiğini düşünmesi Cornford açısından oldukça ilginç bir çıkarımdır.

Cornford, Özellikle Yunan dininin, kozmolojisinin ve felsefesinin belirgin benzerliğini vurguluyor. Bu noktada ister istemez aklımıza başka toplumların neden böyle bir içgüdü ile hareket edip felsefe ile buluşamadıkları sorusu da gelmektedir.

Neden Anaksimandros'u filozof olarak görüyoruz da Homeros ve Hesiodos'u dinsel ve mitik şairler olarak algılıyoruz? Cornford temelde şairleri de filozofları da aynı küme içinde

³⁵ Moiraların kader tanrıçaları olan üç kız kardeşten oluştuklarını ve Zeus'un dahi müdahale edemeyeceği tanrıçalar olduğunu daha önce belirtmiştik.

değerlendirmektedir. En önemli fark olarak Anaksimandros'un doğaüstü olayları arıtabilme yeteneğinde görmektedir. Bu cesareti diğerlerinin gösteremediğini söylüyor. Ona göre Anaksimandros diğer doğaüstü nedenleri ve Zeus'u ya da Olimpiyalıları (Olympos tanrı ve tanrıçalarını) dışarıda bırakmıştır. Anaksimandros doğa ile yakın bir temasa geçtiğini düşündüğü zaman bu doğanın bize duyularımızla sunulan bir dış dünya olmadığı gerçeğini sezdi. Fakat aynı zamanda bu dünya kozmolojik düzenin de bir temsili idi. İşte Cornford bu dinsel düşünüşün felsefe tarafından dinden devşirildiğini öne sürmektir. Bunun sadece basit bir dünya gözleminden çıkarsama olmadığını, doğal bir süreç de olduğunu eklemektedir. Düşüncesini güçlendirmek adına Cornford Kuzey Amerika yerlilerinin ister doğal nesnelere olsun ister soyut olsun hepsinin tek bir katı sistem içinde sınıflandırıldığını söyler (Cornford, 1957:51) Uzayı yani boşluğu yediye böler: Bunlar Kuzey, Güney, Doğu, Batı, Zenith, Nadir ve Merkezdır. Her bölüm ayrı renkten oluşur. Sosyal yapıları da buna karşılık gelir. Kabilenin üç klanı her bölgeye tahsis edilmiştir. Başka kabilelerde *Sioux* yerlileri *Ponkaslar*'da topluluk iki parçaya bölünür ve bu kışlalar dört elemente karşılık gelen iki ateş klanı, iki su klanı, iki rüzgâr klanı ve iki toprak klanına bölünür. Benzer oluşumlar eski Çin toplumunda da görülmektedir. Onlara göre temel ilahi yapı astronomi, *geomancy* (bir tür toprak falı) ve *Horoscopy* şeklindedir. Bunların her birinde beş element bulunmaktadır. Toprak, su, tahta, metal ve ateş elementleri boşluğun (uzayın veya cosmosun) beş bölgesinde bulunmaktadır, yalnız merkezde toprak vardır

Bu noktadan hareket ile Cornford bize şunu açıklamaktadır: Makro Kozmos yani büyük resim veya uzay, mikrokozmos model alınarak yaratılmıştır. Böylece en ilkel mikro kozmos kabiledir. Şunu da eklemek gerekir ki Dorlar arasında kullanılan *Cosmos* kelimesi başlangıçta politik bir terim idi. Bir ordunun nizamı, düzeni anlamına geliyordu. Görüldüğü üzere dünyanın büyük kısımlarında uzay dört veya beş element üzerinden bölünüp daha sonra kabilesel yaşama uyarlanmış ve sosyal grupları belirlemiş ise bunun ahlaki ve dinsel vurgusu bizim hipotezimizi desteklemektedir, çünkü, der Cornford, “benzer durumları dinler tarihinde ve Yunan felsefesinde görmekteyiz”.

Ona göre felsefenin arkasında din, dinin arkasında ise sosyal gelenekler ve insan topluluklarının kurumları yatmaktadır (Cornford: 1957:54) Özellikle kitabının ilk bölümünde Moira'yı kanuna, nomos'a yaklaştırır. Dünyada meydana gelen ilk ve en ilkel organizasyonların örneklerini Yunan dünyasındaki felsefi gelişim ile özdeşleştirmeye çalışır. Aklımıza tekrar aynı soru takılmaktadır. Eğer felsefe dinden türedi ise, neden bu türeyiş dünyanın küçük bir bölümünde küçük bir ulus tarafından başarıldı?

Cornford daha sonra antropolojik olarak en ilkel insanın doğayı düzene sokabilmek adına yarattığı ilk küçük organizasyonlardan hareket eder. Özellikle Empedokles'in³⁶ dört elementinin köklerini çok daha ilkel kabilelerde de görebileceğimizi söyler. Burada birbirine kaderle (Moira) bağlanmış insan topluluklarını kanunun (Nomos) toplayıcı unsuru sayesinde bir arada tutulduklarını ve tutunduklarını dile getirir. Bu durum Cornford'un tam da varmak istediği noktadır, yani ona göre dinin başlangıcı olmalıdır.

Kitabının üçüncü bölümünde doğa, tanrı ve ruh kavramlarını ele alıyor. İlginç bir şekilde tekrar tanrıların elementlerle olan ilişkilerinin ve eşleştirmelerinin kendi fikrini ne kadar desteklediği tesadüfü üzerinden ilerliyor. Doğanın temel işleyişi içindeki yıldırımın ateşi yarattığını ve yıldırımın da Zeus'un sembolü olduğunu söyler. *Poseidon*'un su ile ilişkisi olmasının ve nehirler ve göllerden onun sorumlu olması, *Hades*'in karanlık ve soğuk havayı temsil etmesi gibi. Başka bir deyişle bunun anlamı elementlerin hepsi bir mana (doğüstü güç) kazanıyor. Sıcak (yıldırım ve ateşte gizli), soğuk (nem bulut ve havada gizli), ıslaklık (yağmur deniz ve tatlı suda gizli) ve son olarak kurulukta (toprakta gizli) ve bunların da "Physis" in yani doğanın öncelikli dört elementi olduğu fikrine varıyor. Cornford İyonyalı filozofların öne sürdüğü evrenin ana maddesine ilişkin önermelerinin arkasında tam olarak ne olduğunun açık bir analizi yapılması gerektiğini belirtir. Thales'in özellikle üç bildiri üzerinde ısrarla durur. Birincisi nesnelerin doğası sudur. İkincisi her şey canlıdır. Üçüncüsü her şey tanrılarla doludur. (Aristoteles, 2010:91) Bunun sonucunda Aristoteles *Metafizik* adlı kitabında Thales'i materyalist neden arayan filozoflar içerisine koyar veya Thales hareketin nedenleri üzerine kafa yoran düşünürler grubundadır. Ancak Cornford Aristoteles'in tarihsel olmayan bir metot izlediğini öne sürer. Doğanın maddi olan bölümünden ziyade ruhla ilgili olan bildirimini daha çok önemser. Tanrı ve ruh kavramlarının önemine dikkat çeker. Çünkü felsefe okulları arasındaki ayırma sebep olan şeyin bu iki önemli olayın yorumlanması olduğunu belirtir. Özellikle ikinci önermesi *her şeyin canlı olması veya ruhu olması* (τὸ πᾶν ἐμψυχόν) doğadaki hareketi tanımlamaktadır.

Onun hareketi ruhu olmasından kaynaklanır.³⁷ Daha da ötesine geçerek evrendeki bu ruhun doğanın kendisi ile özdeş olduğunu belirtir. Kitabının beşinci bölümünde bilimsel geleneği oluşturan Milet Okulu filozoflarının analizine girer. Sokrates öncesi filozoflar

³⁶ Empedokles'in dört elementine dair benzer öğretilerine eski çağ Hint düşünce okullarında da rastlamaktayız. Ancak bu elementlerin hepsi onlar için tanrısal idi, kendiliğinden bilimin bir araştırma konusu olmadı. Daha fazla bilgi için bkz. Mysore Hiriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi* üçüncü kısım sekizinci bölüm syf: 161. Cornford'un daha önce başka kabileler ve insan toplulukları için verdiği örneklerde de aynı durum geçerlidir. Bu dört element Yunan filozoflarından başka her topluluğa kutsal olarak görünmüştür.

içerisinde Atomcuların gelmiş olduğu seviyeyi bu geleneğin zirve noktası olarak tanımlar. Özellikle ilk filozoflardan Anaksimandros'u yere göğe sığdıramaz. Yunan felsefesini bilime dönüştüren o etkileyici değişimi Atomcuların yarattığına inanır. Anaksimandros'un da bu süreçte yani Leukippos ve Demokritos'a kadar olan süreçte önemli bir rol oynadığının altını çizer. Anaksimandros'un girişimindeki önemli başarısının öncelikle doğayı görülebilir elementlerden soyutlayabilmiş, ayırabilmiş olmasında görür.

Ona göre Anaksimandros'un ruhsal tözü felsefenin ilkel bir verisi idi, Thales'in bunu başaramadığından veya kafası karıştığından bahseder. Nesnelere ayırımı başından beri biliniyordu, burada esas konu ikinci bir limitin yoksunluğu idi, işte bu yüzden Anaksimandros'un arkhesi *sınırsız* yani *sonsuz* ἄπειρον³⁸ idi.

Anaksimenes'i çağdaşı Anaksimandros'tan daha az zeki bir filozof olarak görür. Thales'in tek maddelik evrenin tözü anlayışına geri dönüş yaptığını ve ilerlemeyi durdurduğunu veya yavaşlattığını belirtir. Onun tözünün diğer dört ana madde gibi bir şey olduğunu yani metafiziksel olmadığını ve hacmi olduğunu belirtir. Cornford'a göre Anaksimenes'in teorisi basit olarak dünyanın kavramsal modelini basitleştirme ve netleştirme arzusu ile hareketlenir. Sonuç olarak gerçek bir kafa karışıklığından dolayı hava yani doğa ve ruhsal töz atmosferik bir hava veya sis olarak tanımlanır. Atmosferik havanın öncelikli temel ana madde olduğu doğrudur, ancak Anaksimenes'in kafasını karıştıran şeyin mitsel-ruhsal töz olduğudur. Hava Anaksimenes'e en çok ruhsal töz gibi görünen dört unsurdan biriydi ki, bu da yaşamın en uygun aracıydı. Yani bu ruhsal ilahi töz doğal element değildi. Bu dini ve tanrısal idi. Bu açıdan Anaksimandros'un "Physis"i doğası ile aynı metafiziksel seviyede gibi görünürler. Anaksimenes'e göre şeyler, olmuşlar ve olacaklar tanrılar ve kutsal şeyler ondan gelmektedir. Bu noktada doğal bir töz olmayan tanrısal ve ruhsal bir tözle kafası karışmış bir filozof olarak görünür.

Cornford bilim adamı olarak Empedokles'in mitsel bir geleneğe ait olduğunu düşünür. Empedokles'in detaylı araştırmalarının günümüzde biraz göz ardı edildiğini düşünür. Onun bilimsel gelenekte çok önemli bir yeri vardır. Coşkun dehası onu ve teorilerini deneysel gösterimlerle ifade edecek kadar ileri götürüyordu. Onun katkısı Cornford'a göre mitsel dünya görüşünü İyonya bilimi ile birleştirmesi konusunda eşsizdir. Miletlilerin çok ötesinde Atomculuk konusunda adımlar attığını belirtir. Onlara göre doğa, içinde hayati bir ilke içeren

³⁸ Cornford bize Anaksimandros'un sınırsızlığının köklerini ilkel dinsel düşüncelerden devşirdiğini söyler ve bunun Moira'da da yerleştirilmiş olan görünen dünyanın dört elementi olduğu şeklinde yorumlar.

ve büyüme yeteneğine sahip bir şeyin orijinal anlamını hala koruyordu. Bu hem ruhsal töz, yaşayan ve kendi kendine hareket eden ama henüz tamamlanmamış veya kafa karışıklığından tam olarak tanımlanamamış ve bedensel bir element ile ilişkisi olan bir durumdur. Bu bir parçacık mitsel (dinsel) olmakla birlikte, ancak bu parçanın onu ilerlemeye sevk ettiğini söyler. Mitsel din ve onun ölümsüz doktrini ruh ve beden arasında hapsolunan mesafeyi vurguluyordu. O ruhu bedenden daha iyi analiz edip temizleyecek bir girişimde bulundu, demektir. O iki önemli tözü Parmenides'in de başka yollardan arayıp bularak yaptığı gibi ayrıştırabilmiş idi. Dört element ve iki yeni ruhsal töz ile bunları ilişkilendirdi. Aşk ve kavga nesnelere bir arada tutan ve ayrıştıran şey idi. Başka bir deyişle Cornford elementlerin ayrışıp birleşmesi konusunda soyut iki kavramın, Anaksimandros'un sonsuzluğuna benzeyen aşk ve kavganın yani zıtlıkların nesnelere kaderini belirlediği fikrini savunur.

Görüldüğü üzere tartışmanın en güçlü taraflarından biri olarak görünen Cornford bize felsefi düşüncenin köklerinin ne olduğu konusunda son derece ilginç savlar sunmaktadır. John Burnet'in Cornford'la tamamen zıt bir görüşü paylaştığını daha önce belirtmiştik. Ona göre Yunan mucizesi, kaynaklarını dinsel bir inançtan almıyordu. Yunan siyasi ve sosyal yapısının bu mucizenin gerçekleşmesinde önemli bir katkısı olduğunu düşünür. Özellikle Akha toplumlarından (Antik Yunan toplumunun en eski istilacıları) ötürü Yunanlılar arasında hiçbir zaman bir ruhban sınıfı oluşmadı, görüşündedir. Bu nedenle özgür bilimin onların içinde doğmuş ve yükselmiş olmasının bununla çok ilgisi olabileceğini söyler. (Burnet, 2013:11) Daha sonra bu görüşünü güçlendirmek için şöyle devam eder: Bu durumun etkilerini Homeros'ta açıkça görürüz, Homeros kendisi eski bir ırka ait olmasına rağmen ve onun dilini kullanmış olmasına karşın Akha prenslerinin sarayları için şarkılar söylemektedir. Kutladığı tanrılar ve kahramanlar çoğunlukla Akhalar'a aittir.³⁹ Bu nedendir ki epikte (şiirde) evren üzerine (cosmos) geleneksel görüşün çok az izini buluruz. Tanrılar açıkça insansal olmuşlardır ve ilkel her şey göz önünden uzaklaştırılır. Bunda tabii ki eski inançların ve pratiklerin etkileri vardır, ama bunlar düşünüldüğü kadar baskın değildir. Homeros şarkılarını kendileri için söylediği Akha prenslerinin toplumunda, evren üzerine geleneksel görüş görece olarak erken bir tarihte daha o zamanlarda gözden düşmüştü.

Hesiodos'a geldiğimizde tamamen başka bir dünyaya geçmiş gibiyizdir. O dönemde kendimizi sadece tanrılar üzerine akıl dışı değil, aynı zamanda onlar hakkında itici öykülerin

³⁹ Akhilles, Odysseus, Aiakos, Aias, Laertes ve Peleus gibi Akha adları Yunan dilinden açıklanamaz, oysa eski ırkın Heracles, Erikhonios, Erysikhthon vb gibi adları açıklanabilir. Hiç kuşkusuz Agamemnon ve Menelaos gibi isimler Yunan adlarıdır, ama bunun nedeni Atreus'un krallığını Pelops'un eski ırktan bir prenses ile evliliğine borçludur.

de anlatıldığı bir dönemde buluruz. Eski kaygısızlık gitmiştir ve tanrılara ilişkin gerçeği söylemek önemlidir.⁴⁰ Hesiodos Homeros'tan daha geç ve daha hüznü bir zamana ait olduğunu bilir ve onun seslendiği kitle de farklıdır. Hesiodos çobanlara ve çiftçilere seslenmektedir. Homeros'un kendileri için şarkılar söylediği prensler o dönemde yanlış ve tutarsız hükümler veren ve toprakların çoğunu ele geçirmiş olan aristokratlardır. Artık Akha romans ve görkeminin sıradan halk için Hesiodos döneminde hiçbir anlamı kalmamıştır, ama evrene ilişkin ilkel görüş de aralarında hiçbir zaman yitip gitmemiştir. Bu nedenle Hesiodos 'ta Homeros'un dikkate değmez gördüğü eski yabancı masalları görürüz. Bu noktada Burnet, "ama yine de Theogonia 'da sadece eski boş inancın yeniden dirilişini görmek doğru olmayacaktır", der.⁴¹ Burnet'e göre Hesiodos yeni gelen ruh dalgası tarafından etkilenmenin önüne geçemedi ve kendisine karşı bir öncü oldu. İyonya bilimine ve tarihine doğru büyüyen şeyin tohumları şiirlerinde bulunacaktır ve gerçekte eski düşüncelerin, o durdurmaya çalıştığı bozulmasını hızlandırmak için başka herkesten çoğunu o yapmıştı, der. Hesiodos'un temasını işleyiş, ruhu eski ırkın ruhu olsa da ezgilerini söylediği tanrılar çoğunlukla Akha tanrılarıdır. Herodotos Helenler için bir *theogonia* yapanların tanrılara adlarını veren ve görev ve sanatları aralarında paylaştıran Homeros ve Hesiodos'un olduğunu söyler. İnsanların kafalarındaki eski yerel tanrıların yerini Olympos panteonu aldı. Bu durum Homeros'un olduğu kadar Hesiodos'un da işiydi.

Sıradan insanlar tüm yerel bağlantılarından koparılan ve şiir tarafından eski tapınma nesnelere yerine geçirilen bu (insanlaştırılmış) antropomorfik şekillerde kendi eski tanrılarını güçlkle tanıyordu. Bu biçimde tanrılar halkın gereksinimlerini doyumaya yetersiz idiler. Bu durum aynı zamanda Burnet'e göre yeri geldiğinde irdelenmesi gereken olan dinsel yeniden dirilişin gizidir. Hesiodos iki büyük kozmogonik şekilden bahseder: Kaos ve Eros. Kaos tasarımı şeylerin başlangıcının bir tablosunu sunmak için belirgin bir çabayı temsil eder. Etimolojisinin belirttiği gibi ağzını açmış bir uçurum ya da boşluktur. "Şöyle düşünelim" der Burnet, "ilkel insan, tüm bu şeylerin en ilkel başlangıcının bir düşüncesini oluşturması gerektiği duygusunu taşımaz, başlangıcı meydana getiren bir şeyin olduğunu sorgusuzca kabul eder. Öteki şekil Eros'tur. Hiç kuşkusuz Eros bütün süreci doğuran üretme dürtüsünü açıklama

⁴⁰ John Burnet 'in yaklaşımları görüldüğü üzere Cornford gibi felsefenin dinden türediğinden ziyade sanki dine rağmen türediği izlenimi vermektedir. Ancak biz her iki görüşü de dikkate alıyoruz.

⁴¹ Eski Çağ Yunan toplumunda Homeros'un metinlerini aristokratların, Hesiodos'un metnini ise çobanların ve çiftçilerin benimsediğine ilişkin yaygın bir inanış vardı. Yunan mitolojik hikâyelerinin pek çoğunu Homeros'ta daha erken yıllarda bulmamıza rağmen aradan geçen o süre içinde aynı hikâyeler ve daha eski yabancı mitoslar Hesiodos ile eklenmiştir. Burnet Hesiodos'un kitabını eski boş inancın yeniden dirilmesi olarak değil de sanki kaçınılmaz olanı geciktiren bir çıkış olarak görür.

amacıyla yaratıldı. Bunlar açıkça kurgusal düşüncelerdir. Hesiodos'ta da bulanık ve karışıklıklar? Elimizde İ.Ö. 6. Yüzyıl boyunca kozmogonilerin üretiminde büyük bir koşuşturmanın olduğunu gösteren kayıtlar vardır. *Epimenides*⁴², *Ferekydes*⁴³ ve *Akousilaos*⁴⁴ dizgeleri hakkında bir şeyler biliriz (Burnet:2013,13). Eğer daha Hesiodos'tan önce bile böyle kurgular var ise en erken orfik kozmogoninin de o yüzyıla düştüğünü göstermemiz gereksiz olacaktır. Buradan anlamamız gereken şey hala boşluğun arkasına geçme ve *Kronos*'u ya da *Zeus*'u ilk sıraya koyma eğiliminin o yüzyıllarda bile devam ettiğidir. Şimdi İyonyalılar'ın yazın yapıtlarına bakacak olursak şu noktanın farkına kolayca varabiliriz. Onlar şeylerin geçiciliği tarafından derinden etkilendiler. Gerçekte yaşam üzerine görüşlerinde temel bir kötümserlik hâkimdir. Kolophon'lu *Mimnermos*'un⁴⁵ gelmekte olan yaşlılık çağı için hüznü ile dolu olduğunu biliriz.

NANNO'YA

Hayat nedir, zevk nedir, altın *Aphrodite*'siz?

Ölsem, tadamadığım gün

gizli sevişmeleri, tatlı armağanları, vuslatı.

Yalnız gençliğin çiçeklendiği çağ güzeldir

hem erkekler hem kadınlar için. Çökünce

insanı çirkin, kötü eden ihtiyarlık,

acı kaygılar kemirir durur insanın yüreğini.

⁴² İ.Ö. 6. yüzyıllarda Girit adasında yaşadığı sanılan yarı efsanevi kâhin ve düşünür. *Epimenides* (Yunanca: Έπιμενίδης). Efsaneye göre Zeus için bir mağarada 46 yıllık bir uykuya dalmıştır. Bu uykudan uyandığında Zeus tarafından kendisine verilen öngörü yeteneğine sahip olur

⁴³ *Ferekydes*, İ.Ö. 600 yıllarında yaşamış Yunan filozof. *Siros* adasından gelmektedir ve Yedi sanatın ortaya çıktığı dönemde yaşamıştır, onlar üzerinde farklı yetkelere sahip sayılmaktadır. "Doğa ve Tanrılar Hakkında" yazıları bilinmektedir. Miletli Thales'in yanı sıra ünlü Pythagoras'ın öğretmenliğini yapmıştır

⁴⁴ *Cabas* veya *Scabras*'ın oğlu Argos'un *Acusilaos*'u veya *Akousilaos*'u, MÖ 6. yy'in ikinci yarısında yaşayan bir Yunan şiir ve mitoloji yazarı idi.

⁴⁵ Duygusal elegeianın kurucusudur. En önemli şiirlerini *Nanno* adında âşık olduğu bir flütçü kıza yazmıştır. *Nanno* adlı bu eseri yazarına aşk ve şiir esinleyen bir kadına adanmış en eski kitaptır. *Mimnermos* bu eserde Lidyalı flütçü kıza duyduğu aşkın yanı sıra çok sayıda efsane de anlatmıştır ve bunların hepsi aşk efsaneleri değildir. *Akhalar*'ın Kolophon ile İzmir'i kurmaları, *İason*'un, *Aietes*'in kentine gelişi ve *Medeia*'ya âşık oluşu, *Niobe*'nin yirmi oğlunun öldürülüşü, *Antigone* ile *İsmene* gibi efsaneler de anlatılmıştır. Bunun dışında *Smirneis* adlı eseri de vardır. Bu eserde İzmir'in 685 yıllarında Lidya kralı *Gyges*'in saldırısına karşı şanlı direnişi kutlanmıştır. İskenderiye filologlarının iki kitap içinde topladıkları eserinden toplam seksen dizelik on beş kadar fragment kalmıştır. Ozanın dili Homeros'un diline yakındır. Duygusal şiirlerini çok zarif ve ince bir dille yazmıştır. *Elegeia* şiirine aşk, hüznü, neşe gibi duyguları getiren *Mimnermos*, şiirlerinde genellikle gençliğin güzelliğini, buna karşılık yaşlılığın dertlerini dile getirmiştir

Gün ışığına bakmakla sevinmez artık,
çocuklara düşman, kadınlarca değersizdir.

İşte böyle dertli kılmış tanrı ihtiyarlığı. (Mimnermos) (Çelgin, 93:43)

Mimnermos, Homeros'un yapraklarla insan soyları arasında yaptığı ve doğanın sonsuz döngüsünü vurguladığı ünlü benzetmeye başka bir anlam yükler: Yaprakların ve insanların boş ve umutsuz varlığını betimler. Burnet'in bize çizmiş olduğu o dönem panoraması pek de yanlış sayılmaz. Bir başka şiiri:

Çiçekli ilkbahar nasıl yeşertirse yaprakları,
güneş ışığıyla birden büyürler hani,
bizde gençliğin tadını kısacık bir süre çıkarıyoruz,
tanrılardan yana ne iyiyi ne kötüyü bilmeden.

Kara Kerler yanı başımızda:

birinin elinde yaşlılık, öbüründe ölüm.

Gençliğin çiçeği çabuk solar,

ömrü güneşin yeryüzünde parladığı kadar.

ama bu mevsim geçti mi,

ölmek yaşamaktan daha iyi;

insanın gönlü kararıyor çünkü:

kiminin ocağı söner, acı yoksulluğa düşer;

kiminin çocuğu yoktur,

çocuk özlemiyle gider yeraltına, *Hades'e*;

kimi de ölümcül hastalıklara yakalanır.

Zeus'un yığınla dert vermediği

Bir insanoğlu yoktur. Mimnermos 7.yy

Daha sonraki bir kuşakta *Simonides*⁴⁶ insan kuşaklarının bir ormanda yapraklar gibi dökülmekte olması üzerine ağıtı, İyonya'nın en erken ozanı Homeros tarafından daha önce vurulmuş olan bir tele dokunur. Bu duygu her zaman en iyi örneklerini mevsimlerin değişiminde bulur. Büyüme ve bozulma döngüsü Ege ülkelerinde kuzeyde olduğundan çok daha çarpıcı bir fenomendir. Açık olarak da karşıtlar arasındaki sıcak ve soğuk, ıslak ve kuru arasındaki bir savaş biçimini alır. Buna göre erken kozmolojistler evreni o bakış açısından görmüşler. Gündüz ve gece, yaz ve kış, uyku ve uyanma, doğum ve ölüm durumundaki düşündürücü karşıtlıkları ile birlikte onlara görünen dünyanın en belirgin özellikleri olmuştur.⁴⁷ (Burnet: 2013:14)

Burnet bu noktada bize felsefe başlamadan önceki Yunan zihin yapısının ve o dönemin düşünsel atmosferinin ne olabileceği konusunda kendi bireysel izlenimlerini anlatmaktadır. Tabi ki bu tablonun ressamı kendisidir. Bütün anlatmış olduğu ve çizdiği resimde o dönemin kendisine nasıl görüldüğü ile ilgilidir.

Aynı manzaranın farklı bir versiyonunu Cornford'un düşüncelerini anlatırken de görmüştük. Biz bu noktada taraf olmayıp sadece çalışmamızı çok daha belirgin kılmak adına ve "Felsefenin Antik Yunanlı Köklerinin Nedenlerini" daha iyi kavrayabilmek için bu konu ile ilgili çalışma yapmış bilim insanlarının fikirlerini bütün detayları ile verme amacı içindeyiz. Ancak çalışmalarımız bize şunu gösteriyor ki bu sorunsal üzerinde en ateşli ve hararetle tartışmalar John Burnet ve F. M. Cornford üzerinden yürümektedir. İlerleyen bölümlerde daha başka bilim insanlarının konuya ilişkin görüşlerini ve Yunan dünyasının neden felsefenin ana yurdu olduğunu, o dönemki iktisadi ve coğrafi avantajlarını da inceleyeceğiz.

Mevsimlerin değişimleri açıktır ki bir karşıtlar çiftinin; soğukun ve ıslaklığın, öteki çifti olan sıcak ve kuruyu çiğnemesi ve bu sonuncuların da kendi sıraları gelince öteki çifti çiğnemesi yoluyla ortaya çıkarılır. Bu süreç haliyle insan toplumundan ödünç alınan terimlerle betimleniyordu. Çünkü erken günlerde insan yaşamının kurallılığı ve değişmezliği doğanın biçimdeşliğinden çok daha açık olarak anlaşılıyordu. İnsan tılsımlı bir toplumsal yasa ve gelenek çemberi içinde yaşıyordu, ancak çevresindeki evren ilkin yasadışı görünüyordu. Bu

⁴⁶ *Simonides* (İ.Ö. 556 – İ.Ö. 469), Antik Yunanlı bir şairdir. Gençlik dönemlerinden başlayarak müzik ve şiir ile ilgilenmiş, *Apollo* festivalleri için *Paeon* adı verilen şarkılar bestelemiştir. Aynı zamanda "Resim süsleyen bir şiir, şiir ise konuşan bir resim sanatıdır." sözünün sahibi olan kişidir.

⁴⁷ *John Burnet* bu noktada *J. L. Myres* tarafından "The Background of Greek Science" başlıklı bir denemede bunun açıkça görülebileceğini söylüyor. "Karşıtlar" öğretisini Cornford'un "From Religion to Philosophy" nin ilk bölümünde yaptığı gibi dinsel bir tasarımdan türetmeye gerek yoktur. Yunanistan da bunlar kendilerini öyle bir şeyden bütünüyle ayrı olarak dikkatimize dayatırlar. Bu durum hiç kuşkusuz pratik nedenlerle tarım büyüsü için de önemlidirler.

nedenledir ki bir karşıtın ötekini çiğnemesinden türesizlik (ἀδικία) yani adaletsizlik olarak ve aralarındaki dengenin uygun bir biçimde kurulmasından türe (δίκη) yani adalet olarak söz edilir. Daha sonraki *cosmos* sözcüğü de bu düşünce üzerine dayanır.⁴⁸ Ancak bu yeterli olmadı, en erken kozmolojistler evrendeki karşıtlar arasında sürekli bir rekabet görülmesini tatminkâr bulamadılar. Karşıtlardan daha birincil olan bir şeyin, tüm değişim boyunca süren ve bir biçimde var olmaya ancak bir başkasında yeniden görünmek üzere son veren bir şeyin arayışı içine girdiler. Burnet'in İyonya monizmi yani tekilliği konusundaki bu yaklaşımı biraz ketumdur, diğer bir deyişle açık değildir, sanki olacak olanın bir anda olduğu izlemini verir. Yine bu toplumun arayışlarına, gerçekten de bu ruh hali içinde girmiş oldukları bu şeyden “yaşsız” ve “ölümsüz” olarak söz etmeleri olgusu bize zaten her şeyi göstermektedir. Eğer zaman zaman savunulduğu gibi gerçek ilgileri sadece büyüme ve oluş sürecine yönelik olmuş olsaydı, şiirsel heyecan ve çağrışım ile böylesine yüklü sıfatları, bir değişim ve bozulma dünyasındaki biricik sürekli ögeye kolay kolay uygulayamazlardı. İşte İyonya monizminin yani tekilliğinin gerçek anlamı budur. (Burnet. 2013:15) Burnete göre bu tekilliğin ana nedeni karşıtların gerçeğinin zaten farkında olunduğudur, onlar için tekillik bir nevi başlangıca bir şey koyma arzusudur.

Kitabının İyonya biliminin dünyasal laik karakteri bölümünde Olympos politeizminin hiçbir zaman İyonya bilincinde sağlam bir destek noktası bulamadığından bahseder, bu nedenledir ki İyonya'nın felsefi başarısının köklerini herhangi bir türden mitolojik (dinsel) düşüncede aramak bütünüyle yanlıştır. Daha öncede belirtmiş olduğumuz gibi sözü edilen tanrıların ve tanrıçaların hiçbiri bir tapınma nesnesi olmadı, yalnızca doğal fenomenlerin ve insan tutku ve duygularının kişiselleştirilmeleri idi. Burnet, Cornford'u kast ederek, bunu anlayabilen hiç kimsenin felsefeyi dinden türetmek gibi bir yanlışa düşmeyeceğini söyler.

Bu noktaya kadar olan bölümde konu üzerinde otorite olan iki bilim insanının görüşlerine yer verdik. Tamamen zıt fikirlerde olduğunu gördüğümüz Cornford ve Burnet olaya tamamen farklı pencerelerden bakmaktadır. Cornford 'un gerçekten felsefenin dinden türediğine ilişkin bildirimleri oldukça tutarlı görünse, bazı noktalarda bizi tereddütte bırakmaktadır. Şair ve filozofları aynı şeyin uzantısı olarak görmesi tartışmaya açıktır. Eski Yunan tarihinin bu bağlamda en büyük iki şairi olan Homeros'ta ve Hesiodos'ta felsefe adına bizim göremediğimiz neleri görmüş olduğunu veya hangi mısra ve olayların felsefenin başlamasına sebep olduğunu ilişkin somut örnekler vermemektedir. Ancak görüyoruz ki, bizim

⁴⁸ Daha önce belirttiğimiz gibi eski Yunancada *κοσμος* sözcüğü ilkin bir ordunun disiplini ve sonra da bir devletin düzenli yapısı, demektir

anladığımız türden felsefe aksine Homeros ve Hesiodos'un yaratmış olduğu dünyadan sıkılan insanların meydana getirmiş olduğu bir düşünce edimidir. Zeus'un ahlak dışı çapkınlıkları, dünyanın oluşumuna dair Hesiodos'un verdiği *Genesis* tanımı, tanrıların insan hayatına olan adaletsizce müdahaleleri dönem insanının pek de hoşuna giden şeyler değildi. Bu açıklamalar artık uyanmaya başlayan Antik Yunan toplumunu tatmin etmiyordu. Özellikle felsefenin arkasında din ve dinin arkasında ise sosyal gelenekler ve insan topluluklarının kurumlarının yattığını iddia etmesi ise bir diğer tartışmalı bildirimdir. Özellikle felsefenin dinden yaratıldığını doğru olduğunu kabul edersek, bunu neden o dönemlerde küçük bir toplum olan Eski Yunan toplumunun başardığını ve buna karşın, tabir yerinde ise din ile en çok ilişki içinde olan ve neredeyse bütün yaşamını hayvan tapımına adanmış Eski Mısır toplumu başaramadı? Sorusuna doyurucu bir yanıt vermekte zorlanırsınız. Cornford, Miletos'lu ilk filozofların *arkhe*'lerinin daha önceden bilindiğini ve ateş, su, hava, toprak gibi elementlerin Eski Amerika yerli kabilelerinin sembolleri olduğunu ve hatta bunların Mısır'dan getirildiği yönünde bir açıklamada bulunmaktadır.

İster istemez aklımıza şu soru gelmektedir: Thales Mısır seyahati esnasında bu bilgiye ulaşmış ise neden yaratıcı maddenin dördünü birden söylemek yerine sadece "su" ile yetindi? Kaldı ki Empedokles'e kadar pek çok filozof kendilerine tekil bir *arkhe* seçmiştir.⁴⁹ Gördüğümüz kadarı ile Cornford hemen hemen bütün filozofların çıkış noktasını dine bağlamakla felsefenin dinden kaynaklandığı kanaatine varmıştır. Toplumların yaşamında inançların oldukça güçlü ve büyük bir yer teşkil ettiği gerçeği kuşku götürmez. Buna karşın bilimlerin, sanatların, müziğin, tiyatronun, tarihin ve sporun ilk örneklerine adım atmış olan Antik Yunan düşüncesinin motivasyonu ve kaynağı olarak dini düşünceyi temel almış olduğuna dair bir yaklaşımın felsefenin Antik köklerini açıklamada yetersiz kaldığı tarihsel bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır.

Cornford'a karşın Burnet bu konuda daha az bir kaynak ve gerekçe ile bize daha makul açıklamalarda bulunmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde belirtmiş olduğumuz Eski Yunanların atalarından ve kuzeyli bir kavim olan *Akha* toplulukları arasında diğer toplumlara nazaran hiçbir zaman bir rahipler grubunun olmaması daha şeffaf bir dini hayat yaratmıştır. Burnet, bu durumun özgür bilimin bu toplulukların arasında doğmuş olması ile

⁴⁹ İ.Ö. 484-424 yılları arasında Sicilya'da yaşamış olan Empedokles hem mistik hem de bilimsel görüşlere sahip bir düşünürdü. Astronominin yanı sıra tıp ve fizik konularında da önemli çalışmaları vardır. Empedokles'e göre tüm evren, dört temel element olan toprak, hava, ateş ve suyun değişik oranlarda birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu evrende ayrıca "sevgi" ve "nefret" diye isimlendirilen iki temel kuvvet de bulunmaktaydı. Sevgi elementlerin birleşmesini, nefret ise birbirini itmesini ve ayrılmasını sağlıyordu.

ilişkilendirilebilir olduğunu vurgular. Ne var ki Burnet'in gösterdiği gerekçeler, yaptığı bu vurguya göre daha güçlü değildir. Bundan çok daha önemli olan ve Antik Yunan düşüncesinin önünü açıp ona en büyük özgürlük ortamını sağlayan demokratik yönetime geçişte neredeyse ilk hamle olan seküler hamle, bir diğer deyişle laik idareye geçişin nedenleri batılı düşünürler açısından da henüz yeterince açıklığa kavuşturulmamış önemli bir noktadır. Bunun nasıl gerçekleştiğine veya Eski Yunan toplumunu bu kararı almaya iten nedenlerin neler olabileceğine dair elimizde sadece Aristoteles'in metni vardır. Kralın biriken yoğun işlerinden dolayı ordu işleri ile ilgilenen birinin seçilmesi zorunluluğundan kaynaklandığını söyler. (Aristoteles, 1998:14). Bu kırılma noktası çok ilginçtir, pek çok uygarlıkta kralların yoğun işleri vardır ancak hiçbir kral yetkilerinin sınırlandırılmasını istemez. Bu iktidarın doğasıdır, Aristotelesin bu önemli kırılma noktasını bir cümle ile geçiştirmesinin nedeninin kendisinin de bunun nasıl gerçekleştiğini bilmemesinden kaynaklandığı yüksel ihtimal olarak görünmektedir. Burnet'in bir diğer ilginç iddiası, Eski Yunan coğrafyasının benzersizliği ile ilgilidir. Yunan toplumu yaşadığı coğrafya itibari ile dört mevsimi de tecrübe edebilen bir toplumdur. Mevsim geçişlerindeki hüznü ve neşeyi tecrübe edebilen bir toplumdur. Burnet'e göre şeylerin geçiciliği konusunda çok etkilenmiş olduklarından bu duygularını şiirlere yansıtmışlar ve hüznü dolu bir yaşam sürmüşler. *Mimnermos*'un gelen yaşlılık konusundaki şiirini burada yeniden anımsayabiliriz. Büyüme ve bozulma döngüsünün Ege ve Akdeniz ülkelerinde, kuzeyde olduğundan çok daha çarpıcı bir döngüsü ve çeşitliliği vardır. Burnet buradan yola çıkarak sıcak ve soğuk, kuru ve ıslak fenomenlerinin, yani zıtlıkların farkına varıldığını ve bunun düşüncenin gelişiminde etkili olduğunu düşünmesi kanımızca biraz düşündürüldür. Zıtlıkların kavranması için sadece Ege ve Akdeniz iklimlerini yaşamaya gerek yoktur. Bu zıtlıklar her iklimde basit bir aklın gözlemleyeceği şeylerdir. Burnet Hesiodos'un yeni gelen ruh dalgası tarafından etkilenmenin önüne geçemediğini söyler. Bu şu demektir. Artık 8. Ve 7. Yüzyıllarda Truva savaşı kahramanlarının hikâyelerini dinlemekten bıkmış olan bir topluluk vardır. Artık yaşam daha zordur, Akha ihtişam ve görkeminin sıradan halk için pek bir önemi olmadığını vurgular. Yani burada felsefeye doğru gelişen ve ilerleyen bir halk kitlesinin varlığından söz eder. Hatta Hesiodos'un bunu yazdığı şiirleri ile önleyemediği ve bu ilerleyişin önüne geçemediğini düşünür. Halk Homeros ve Hesiodos metinlerinden bu kadar hazzetmiyorduyorsa neden bu metinler ünlü tiranları *Peisistratos* zamanında kitaplaştırılıp halkın hizmetine sunuldu? Hatta klasik dönem Eski Yunan eğitiminde Homeros metinleri okullarda çocuklara ezberletiliyordu.

“Yunan Düşüncesinin Kaynakları” adlı kitabında Vernant bu konuyu derinlemesine incelemiştir. Vernant sorunsala bizimde aynı şekilde yaklaştığımız gibi Yunan etniğinin oluşma

sürecini ve tarihsel olarak Antik Yunanlılar diyebileceğimiz bir topluluğun tam olarak ne zaman oluştuğunu açıklayarak başlar.

Vernant kitabının *Egemenlik Bunalımı* adlı bölümünde Miken devletinin yıkılışının akabinde Dorlar'ın *Peleponnesos*'a Girit'e ve Rodos'a kadar yayılması sonucunda ortaya çıkan yeni bir Yunan uygarlığı çağını referans noktası olarak alır. Gerçekten de bu nokta çok anlamlıdır. Eski geleneklerin çoğu terk edilmiştir, karma bir topluluk yapısı oluşmuştur, ölüleri yakmanın yerini geniş ölçüde gömme alır. Değişimi sanatta bile görebiliriz, seramik işçiliği çok derinden bir değişime uğrar, desenlerde hayvan ve bitkilerin yerini geometrik süslemeler alır. Bir vazonun bölümleri birbirinden netçe ayrılır, daha basit ve açık biçimlere yer verilir. Bunun her bakımdan bir devrim niteliği taşıdığını söylemek yersiz olmaz. Bu dönemde insanlar ve tanrılar arasına aşılmaz ve anlaşılabilir bir mesafe girer. Aynı durumdan John Burnet de bahseder, Tanrısal kral kişiliği yok olur. Bu nokta çok önemlidir. Eski dildeki kral anlamına gelen Anax önemini yitirir. Bunun nedenlerini tam olarak batılı bilim insanları da çözebilmiş değildir. Aklımıza gelen tek şey son göç dalgası ile heterojen bir yapıya kavuşan Yunan topluluklarının her birinin idarede hak arama talebi tek kral uygulamasını zayıflatmış olmalarıdır.

Bu düşüncüler de ve dönüşümlerde ilk tanıklığı dil gösterir. Vernant'a göre Miken döneminden Homeros'a gelinceye kadar unvanlarla, rütbelere, sivil ve askeri işlevlerle ve toprakla ilgili söz hazinesi giderek zayıflar ve yok olur. *Basileus* ya da *Temenos* gibi terimler eski anlamlarını koruyamazlar. Bununla birlikte Miken kral terimi "Anax" tamamen ortadan kalkar. Anax'ın açıkça ortadan kalkmış olması, birleşimini oluşturan iki toplumsal gücün yan yana yaşamasına da olanak sağlar. Bunlardan biri köylü toplulukları, diğeri de savaş soylularıdır. Bu ikinci grup savaş soyluları yani en yüksek aristokrat aileler *Genos*'un (soyun) vermiş olduğu avantaj ile kimi dinsel ritüellerin kontrolünü ellerinde bulunduruyordu. Saray sisteminin yıkılışının yolunu açan ve bir denge, bir uyum arayışı için kimi kez şiddet ile karşı karşıya kalan bu iki güç arasında bir karışıklık dönemi içinde ahlaksal bir düşünüş ile insanlığın "İlk Bilgeligi" gibi tanımlanan politik spekülasyonlar doğmuştur. Bu "Sophia" bilgelik terimi İ.Ö. 7. Yüzyılın ilk yarısından itibaren yani Thales doğmadan 25-30 sene evvel kullanılmaya başlanmıştı. Bu aynı zamanda Vernant'a göre yedi kişilik garip bir topluluğa bağlıdır.⁵⁰ Bu

⁵⁰ Eski çağda Yedi Bilge kavramı, oldukça bulanık bir konudur; farklı yazarlar farklı kişileri bu gruba dâhil ederler ve bu liste sürekli değişir. *Diogenes Laertius* "Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri" adlı kitabının 29. ve 30. sayfalarında Yedi Bilgeler ile ilgili kafa karışıklığının gerçekten ne boyutta olduğunu belirtir. *Dikaiarkhos* bunların bilge ya da filozof olmadıklarını, ama akıllı birer insan ve yasa koyucu olduklarını söyler. *Syrakusai*'li *Arkhetimos* onların *Kypselos*'un yanında buluşmalarını anlatmıştır. Bu buluşmada kendisi de bulunmuştur. *Epheros* da Thales'in dışında öteki bilgelerin *Kral Kroisos*'un yanında buluşmalarını anlatır. Başkaları da onların Panionion'da

bilgeler masalsı bir üne sahip taş taşırlar, Yunanlılar bu bilgeleri kendi ilk gerçek bilgeleri olarak kutlarlar. Ancak bu bilgelik “Phusis”ın yani doğanın evrensel dünyası için değil yalnızca insanların dünyası içindir.

Bu nokta çok önemlidir. *Yedi Bilge* adı verilen o dönemin önemli toplum düşünürlerini filozof olarak değerlendirmek çok iddialı olur; bu kişilere daha çok ozan demek daha yerinde bir tabir olacaktır, çünkü pek çoğu ilahi konularda yazılar yazmışlardır. Yunanistan’ın Miken dönemiyle Atina bölgesindeki sürekliliğinin birdenbire kopmadığını biliyoruz. Fakat krallığın parçalanması demek olan aşamaları bize Vernant Aristoteles’in *Atinalıların Devleti* adlı yapıtından örnekler vererek açıklamaya çalışır. Kralın yanında ordunun şefi olarak *Polemarkhos*’un varlığı askeri işlevi krallıktan ayırmıştır. Bundan sonra gelen *Arkhontluk* (Hükümet Başkanlığı) kurumu daha keskin bir kopmayı gerçekleştirmiştir. Arkhe yani komutan kavramı da *Basileia*’dan ayrılıyor, kendi bağımsızlığını elde ediyor ve gerçek anlamda politik bir alanı tanımlıyor. İlkönce 10 yıl için seçilen bu Arkhontlar daha sonra bir yıl için seçilmeye başlanıyor, yani her yıl yenileniyor. Seçim sistemi dinsel sürecin kimi özelliklerini korumuş ya da değiştirmiş olsa bile iktidarın yeni bir kavramını içermektedir. Arkhont bundan sonra tartışmayı ve çatışmayı gerektiren bir kararla her yıl gönderilir.

Basileus (kral) artık gücü her planda görülebilen bir siyasi otorite olmaktan uzaktır. Tüm iktidarın artık tanrı kral konseptinden çıkması ile yerini birbirinden ayrı ve ayarlanması zor denge unsurları ortaya çıkaran uzmanlaşmış toplumsal organlara bırakır.⁵¹ Antik Yunan döneminde felsefenin ya da bilimsel düşüncenin doğmasından önce meydana gelen bu siyasi değişimi reddetmek akılcı olmaz. Bu konuda diğer bilim insanlarının da mutabakata vardığı gibi bu değişimlerin farkındayız, ancak bu süreci tetikleyen nedenleri bize hiçbir bilim insanı akılcı bir biçimde henüz açıklayabilmiş değildir. Kaldı ki Vernant bize burada aslında Yunan dünyasını adım adım demokrasiye götüren güçler dağılımı sürecini göstermektedir, ancak burada şunu da söylemek durumundayız: İyonyalı ilk filozoflar Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes düşünülenin aksine demokratik bir toplum ortamında yaşamadı. Aksine onların döneminde Tiranlık hüküm sürüyordu. Antik Yunanlıların demokrasi ile karşılaşması İ.Ö. 508

Korinthos’da ve Delphoi’da bir araya geldiklerini söylerler. Bilgelerin sayısı konusunda ciddi bir anlaşmazlık vardır: Leandrios, Kleobulos ile Myson’ın yerine Lebedoslu ya da Ephesoslu Leophantos Gorsiadēs’i ve Giritli Epimenides’i koyar. Platon Protogoras diyalogunda Periandros’un yerine Myson’u alır. Epheros Myson’un yerine Anakharsis’i alır.

⁵¹ Vernant bize aslında Yunan toplumunu sekülerleşmeye (laikliğe) sürükleyen süreci anlatmaktadır. Ama zaten süreci biz Aristoteles’in “Atinalıların Devleti” adlı yapıtının I. Ve 22. Bölümleri arasında anlatıldığını bilmekteyiz. Burada esas aydınlatılması gereken konunun her nasıl oldu da o dönemde Antik Yunan toplumu Kralın yetkilerini yavaş yavaş zayıflatarak (kratosu) egemenliği halka kaydırды.

yıllarında Kleisthenes ile gerçekleşmiştir. Bu tarihte İyonyalı pek çok filozof zaten hayatta değildi. Anaksagoras'ın felsefeyi Atina'ya götürdüğü dönemlerden sonra Atina'da felsefenin daha da büyümesi tabii ki demokratik yönetimle açıklanabilir.

7. yüzyılda Antik Yunan toplumunun Krallığın gücünü zayıflatmaya yönelik bu girişiminden sonra Vernant bize bu sefer Atina krallık efsanelerinin diğer toplumların efsaneleriyle karşılaştırıldığında Atinalıların tahtı ele geçirme bunalımı ve taht savaşçısının diğerleri üzerinde zafer kazanması ve diğer toplumlar gibi tüm yönetimi elinde toplaması yerine, egemenliğin yani “kratos”un paylaşımına gittiğini söylemektedir. Her birinin iktidarın bir bölümünü ele aldığını ve kalanını kardeşleri ile paylaştığını dile getirir. Vernant bu noktada çok eski bir Yunan kral efsanesini örnek verir: *Pandion*⁵² öldükten sonra iki oğlu *Erecthee* ve *Butes* baba mirasını kendi aralarında bölüşmüşlerdir. *Erecthee* Basile krallığı alır, kardeşi *Butes* de bir kadın rahibe olan *Hierosyne* ile evlenerek din işlerini sahiplenir. *Erecthee* savaş arabaları üretmektedir ve savaş alanında ölür. Arkasında üç oğul bırakır: *Cecrops*, *Metion* ve *Pandoros*. İlk iki oğuldan itibaren rakip soyun kurucularının verdiği kavgalar kuşaktan kuşağa *Egee*'ye kadar gelir. Ayrıca iki aile arasında evlenmeler kesintiye uğramadan *Egee*'ye kadar gelmiştir. (Apollodoros, 2017:309)

Hanedan krizinin içinde başlıca dört rakip çıkar: ilki, *Butes* ile birlikte dinsel; ikincisi *Erecthee* ile birlikte savaşçı bir güçtür. Bu soy da *Cecropides* ve *Egee Arkhe*'yi dörde böler ve kendisi için tüm *kratos*'u; egemenliği yaratır. Üçüncüsü, toprağa ve erdeme bağlıdır. dördüncüsü *Zeus*'un eşi olan tanrıça *Metis*'in kişiliğinde oluşan büyüsel güçtür. Bu dört ilkeye Yunanlıların açıkça vermiş olduğu işlevsel değerler Vernanta göre dört İyonya kabilesine mal edilebilir. Bu noktada çatışma gücü ve birleşme gücü, yani *Eris* ve *Philia* karşıt ve tümleyici bu iki duygu durumu, eski kralların yerini alan soyluların dünyasında toplumsal yaşamın iki kutbunu belirler. Daha sonra politika *agon* (yarış) biçimini alır. Söz yarışmalarının tartışma yeri olan *Agora*, kamu meydanı ve bir pazar yeri olmadan önce toplantı yeridir. Sözleri ile çarpışanlar, söylevleriyle karşı karşıya geliyorlar ve basamaklı bir toplum yapısı içerisinde eşitler grubunu oluşturuyorlardı. *Arkhe* bundan sonra bir kimseye ait bir mülkiyet olamazdı. Kralın eski yetkileri ve ayrıcalıkları ve *Arkhe*'nin kendisi ortaya (εἰς μέσον)⁵³ merkeze bırakılmıştır. Kent bundan sonra *Agora* üzerinde var olacaktır, bunun gerçekleşmesinin temelini de sitenin yani “Polis”in ortaya çıkması önemli ölçüde sağlamıştır. (Vernant, 2013:46)

⁵³ “εἰς μέσον” terimi oldukça önemlidir, Marcel Detienne nin “Hakikatın Efendileri “ adlı kitabının incelenmesi bölümüne geldiğimizde göreceğiz ki *ortaya* ve *ortaklaşa veya topluluğun malı* anlamlarına gelen bu terim neredeyse kitabının omurgasını oluşturmaktadır.

Polis yani şehir devleti sisteminin içerdiği şey, iktidarın tüm diğer aygıtları üzerinde kurduğu olağanüstü üstünlüğüdür. Bununla birlikte söz artık tümüyle başka bir şeydir. Yunanlılar Vernant'a göre bundan bir tanrısallık yaratıyor ve adına ikna yani *Peitho* diyor. Çünkü söz artık rituel bir sözcük değil, doğru bir formül değildir, çelişkili bir tartışmadır, bir uslamadır. Söz bir yargıca seslenir gibi kamuya seslenir. Yargıç kendisine sunulan iki taraf arasında elini kaldırır ve son kararını verir. İki konuşmadan daha ikna edici olanın gücünü ölçen, insanca bir seçimdir; bu artık konuşmacılardan birinin, rakibi üzerindeki zaferini de güvence altına alır.

Politika sanatı görüldüğü üzere kent devleti aşamasına yani “polis” tarzı bir yaşama geçmenin kaçınılmaz bir zorunluluğu gibi görünür. Özünde dili kullanma sanatıdır; logos ise, kendi kökeninde politik işlevi aracılığı ile kendi bilincini, kendi kurallarını, kendi etkinliğini kazanır. Tarihsel anlamda bunlar retoriktir, yani safsata sanatıdır, mecliste ve mahkemedeki mücadelede bir zafer aracı olarak konuşma biçimine girerler. Yani Sitenin çerçevesi içerisinde politik yaşamın aracını artık söz oluşturmaktadır. Buna karşın Vernant Yunan toprağının tam güneyinde bulunan ve Atinalılarla zıt bir devlet yapısına sahip olan Sparta'nın ikna etme gücü *Peitho*'nun yerine korkunun, *Phobos*'un gücünü övmelerinden dolayı Sparta Yunanlıları arasında ne felsefe ne de Demokratikleşme gelişmemiştir der. (Vernant, 2013:63)

Sitenin doğuşundan itibaren bir hak davasının değeri böylece anlaşılmalı; yasaların kaleme alınması, sürekliliği ve değişmezliği güvence altına alınmış oluyor. Artık Basileus'in otoritesi yerine halk, “Demos” egemenliğine dayanan bir süreç başlamış oluyor. Bununla birlikte kim? toplumun kutsallarına karşı olan tavrında da belirgin bir esneme olduğunu söyler. Burada söz konusu olan durum, birkaç seçkin insana ayrılan ve tanrısallık sınıf bilinciyle sınırlayan bir durum değildir. Bu artık herkesin öğrenebileceği, ulaşabileceği bir hak olduğunu kabul etmektir. Gizemli bir bilginin, kamuya açıklanan bir gerçeğe dönüştürülmesi toplumsal yaşamda değişikliklere sebep olur. Önceleri kendi çıkarları için korudukları tanrısallık korumacılığı sitenin resmi kültü haline getirirler, şimdi artık bu tüm topluluğun koruyucusu haline gelir. Sarayların gizliliği içerisinde ya da rahiplerin yarattığı kartelin erken tılsımı gibi kışkırtıcı bir biçimde korunan onur işaretleri, dinsel imgeler, armalar, tüm eski kutsallar tapınağa taşınıp kamuya açık hale getirilmiştir. (Vernant, 2013:51-52) Vernant Antik Yunan toplumunda siyasal anlamda meydana gelen, bu esneme sürecinin ayrıntılarını veriyor.

Giriş bölümünde de bu süreci işlediğimiz gibi, Vernant'ın söz bütünlüğünü bozmamak ve neyi anlatmak istediğini dikkatle izlemek için bu sürecin hatırlatılmasının yararı olacaktır. Yeni oluşan Yunan toplumunun güçler ayrılığını yaratması ve sözü, logos'u halka, demos'a vermesi

süreciyle başlayan bu esneklik toplumun bütün kurumlarını etkiliyor, buna din de dâhildir. Ancak bu sürecin neden bu şekilde sonuçlandığının açıklanamaması belki de bu durumun bir mucize şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur. Vernant'ın düşünceleri ile devam edelim.

Vernant'a göre ayrıca bu sürecin sonunda sitenin kıyısında ve kamu kültürünün yanında gizlilik üzerine kurulu birtakım dernekler gelişir. Mezhepler, laiklerin dinsel dernekleri, din sırları grupları, dereceler ve rütbelere içeren aşamalı kapalı gruplardır. Gizemli dinleri tanımak isteyen herkese, bu gizemli dinleri doğuştan ya da toplumdan gelen hiçbir sınırlama koymaksızın mutlu bir ölümsüzlük sunar, oysa bu söz başlangıçta sadece krallığa veriliyordu. Mezheplerin daha geniş örgütü içinde dinsel gizemler din adamları ailesine aitti. Ama dinsel bir ayrıcalığın böyle demokratikleşmesine karşın, gizemli din hiçbir zaman kamunun içine yerleşmez veya yerleştirilemez. Bununla birlikte Vernant "ilk Bilgelerin" araştırılması olayını bir noktada bu mezheplerin uğraşlarıyla bir tutar. O kısaca felsefenin kendi doğumunda belirsiz bir durumda olduğunu söylüyor. Kendi yol yönteminde, kendi esinlenmelerinde aynı zamanda hem gizemli inançlarla hem Agora tartışmalarıyla yakın bir ilişki kurar. Mezheplere özgü bir gizliliğin ruhu ile politik etkinlikleri nitelendiren çelişkili tartışmalar arasında gider gelir. İ.Ö. 6. Yüzyılda büyük Yunanistan'daki Pythagorasçı mezheplerde olduğu gibi yere, zamana ve eğilimlere göre, kapalı dinsel derneklere göre, örgütleniyorlar ve salt ezoterik öğretilerini yazılı olarak açıklamayı reddediyorlardı. Bunun yanında Sofistler hareketinin yaptığı gibi tümüyle halk yaşamıyla da bütünleşebiliyorlar ve sıradan her vatandaşa para karşılığı ders verebiliyorlardı. Vernant'a göre Yunan felsefesi, kökenindeki bu belirsizlik yüzünden belki hiçbir zaman tümüyle bir açıklık kazanamadı.

Tarihsel anlamda kopma İ.Ö. 7 ve 6. Yüzyıllarda ortaya çıkar, Yunanistan'ın güney komşusu Sparta bu dönemde kendi içine çekilir. Kendini tümüyle savaşa adanmış kurumlar içinde dona kalır. Yalnızca zenginliği sergilemeyi reddetmekle kalmaz, yabancılarla tüm alışverişe, ticarete, el sanatları etkinliklerine ve iletişime kapılarını kapatır. Daha sonra değerli madenlerin kullanımını ve parayı yasaklar. Büyük entelektüel akımların dışında kalır, daha önce ünlü olduğu edebiyatı ve sanatı ihmal eder. Bu noktadan itibaren Yunan Felsefesi Spartalılar'a hiçbir şey borçlu olmaz. Spartalılar ikna etme *Pheito* yerine otoriteyi sağlamak için tıkanıklığa ve ilerlemeye engel olan *Phobos*'u yani korkuyu yayarlar. Yalnızca konuşmaların kısalığından zevk almakla övünürler ve kesin, ciddi formülleri çelişkili tartışmaların esnekliğine yeğ tutarlar. (Vernant, 2013:63) Birbirine komşu ve akraba olan iki toplumun bu kadar zıt toplumsal yaşamları gerçekten son derece düşündürücüdür. Biz bu incelememizde toplumsal etkileşimin gücünün ne kadar önemli olduğunu ve atak ve meraklı

bir toplum olan İyonya Yunanlılarının teknik ve bilimsel bazı gelişmeleri Orta Doğu ve Mısır toplumlarından ticaret yoluyla getirdiklerini biliyoruz. Ancak Sparta'nın sürece direnmek ve kapalı bir toplum olmak istemesindeki ısrara şaşırılmamalıdır, aynı durumu ilerleyen bölümlerde coğrafyayı ısrarla boş bir inanca boğan Orta Doğu ve Mısır toplumlarında da göreceğiz.

Vernant'a göre İ.Ö. 7. Yüzyılın sonunda başlayan ve 6. Yüzyılda süren bunalım anı, bir iç çatışmalar ve karışıklıklar dönemidir. Yunanlar bunu hem ekonomik hem dinsel hem de ahlaksal düzeyde yaşıyorlar ve tüm değerler sistemini sorguluyorlar, dünya düzenine zarar verdiklerini ve bunun bir kusur ve kirlenme olduğunu kabul ediyorlar. Vernant daha sonra olayın ekonomik boyutuna bir geçiş yapıyor ve Miken imparatorluğunun düşüşünde kopan Doğu ilişkilerinin yeniden ele alınması ve geliştirilmesinin önemine değinir. İ.Ö. 8. Yüzyılda iç Yunanistan'ı kendi ilişkilerini Fenikeli denizciler aracılığı ile kurduğunu, bununla birlikte Anadolu'nun içlerinde de Lidya ile ilişkilerin geliştirildiğini söyler. Yunanların Akdeniz boyunca yayılması, toprak arama, yiyecek arama ve ayrıca metal arama gibi üçlü bir amaca bağlanabilir. Ayrıca Yunan ekonomisinin tüm bölümlerinin deniz ticaretine doğru bu yönelişinin yol açtığı toplumsal yapı değişimlerini tam olarak değerlendirmek kolay değildir. Akabinde bu bunalımın sonuçları hukuk ve toplumsal yaşam alanında görülecektir; reformlar arındırmacı kâhin Epimenides'e⁵⁴ bağlı olduğu kadar, Solon⁵⁵ gibi adalet komisyonu üyelerine, Pittakos⁵⁶ gibi yargıçlara ya da Periandros⁵⁷ gibi tiranlara bağlıdır.

Bu entelektüel alanda yeni bir yol haritası belirlemek ve yeni Yunan ahlakının temel kavramlarını geliştirmek için bir çaba olacaktır. Vernant'a göre bu durumu biraz daha şemalaştıracak olursak, "başlangıçta bunalımın ekonomik düzeyde olduğunu, yine başlangıçta toplumsal olduğu kadar dinsel bir kaynaşmanın da olduğunu, bununla birlikte siteye özgü koşullar içinde laik nitelikte ahlaksal ve politik bir düşünüşün kesin doğuşuna doğru gidildiği söylenebilir" der. (Vernant, 2013:65) Ekonomik anlamda refahın artması soyluların bile içinde yeni tiplerin oluşmasına sebep oldu. Doğuştan iyi olan insan *kalos kagathos* kazanç hırsı ile ya da gereksinimi dolayısıyla deniz yolculuklarına başladı, soyluların bir bölümü değişti. *Louis*

⁵⁴ 6. Yüzyılda yaşamış Giritli kâhin.

⁵⁵ Atina'ya reform getiren ve kanunları düzenleyen *Salamusli* ünlü kanun koyucudur; Yedi Bilge'nin değişmez üyesidir.

⁵⁶ Pittakos Midilli'lidir (Lesbos adası). 652-572 yılları arasında yaşamış ünlü yasa koyucudur, kimi kaynaklara göre ülkesinde bir müddet Tiran olarak yönetimi elinde bulundurmuştur.

⁵⁷ 668-584 yılları arasında yaşadığı düşünülen ünlü Tiran. Korinthos'lu Periandros, Kypselos'un oğludur. Korinthos tiranıydı. Üretimi ve ticareti destekledi, köle satın almayı yasakladı. Onun zamanında Korinthos görülmemiş bir refah düzeyine ulaşmıştı. Bütün bu olumlu çabalarına karşın zalim bir yönetici olarak tanınmıştı.

Gernet'in dediği gibi feodal evrenden “kibar çiftçiliğe” geçtiler. Bunun yanında deniz kıyısında ve limanlarda yaşayan dükkâncılar, tüm küçük insan grupları, kentlerdeki zanaatçılar, soyluların semtlerinde oturanlar önemleri giderek artan yeni bir toplumsal kategoriye oluşturuyordu.

Bu dönemde anılan teknik ve ekonomik değişimler sadece Yunan dünyası ile sınırlı değildir. İ.Ö. 9. yüzyıldan itibaren tam bir ticari atılım içinde olan *Fenike* siteleri, benzer şeyleri tanıdı. Bu noktada Yunanlıları Fenikelilerden ayıran en önemli özelliğin *anomia* yani yasa ve örgüt yokluğu içinde bir toplum olmasıdır. Fenikeliler Yunanlılardan daha yoğun bir ticaret ağına sahip olmalarına rağmen dağınık ve organize olmayan bir sistemleri vardı. (Vernant, 2013:66-67-68-69) Toplumsal anlamda dönüşüm kendini farklı safhalarda göstermeye başlar, bunun ilk belirtisi “hukuk” alanında olur. Eski Yunan toplumu İnsan öldürme ile ilgili yasal düzenlemelere yönelir. Bu durum artık soylar arası bir hesaplaşma olmaktan çıkıp, sitenin çerçevesi içerisinde sorumluluğun herkese dağıldığı bir hal alır. Çünkü cinayet sadece kurbanın yakınlarını ilgilendirmez, bu tüm toplum için bir kirlenmedir. Gizemci hareket, topluluk bilincine daha acil bir yanıt verir. Grubun cinayet karşısındaki yeni duyarlılığını, şiddet karşısındaki sıkıntısını, bireysel öç almanın doğurduğu öfkeyi, ne zaman bir kan dökülse, ortaklaşa hareket etme, ortaklaşa tehdit altında olma duygusunu ve soyların ilişkilerini düzenleme isteğini dile getirir. (Vernant, 2013:75)

Entelektüel anlamda tamamen hukukun yükselişini gösteren bu hamleler gerçekten hayret vericidir. O dönem toplumlarının deyim yerindeyse yanından bile geçemedikleri bu devrimleri Antik Yunan toplumunun ne tür bir motivasyon ve etki ile gerçekleştirdiklerini bugün bize açıkça bırakın Vernant'ı hiç kimse söyleyememektedir. Başka toplumlarda o dönemlerde elbette birlikte yaşıyor ve sorunları çözmekte başka alternatif yollar seçiyordu, bu genelde kralın otoritesinden veya din görevlisinin adaleti dağıtması olarak görülüyordu. Ancak toplu yaşamın Antik Yunan toplumundaki yansıması çok daha başka ve farklı oldu. Toplumcu ve birlikçi esinler, toplumsal gerçeklik içinde daha doğrudan yer alıyor, yasama ve reform çabalarını yönlendiriyor, ama kamu yaşamını böylece yeniden biçimlendirirken, kendi başına değişiyor ve (laik) sekülerleşiyordu.

Vernant kitabının başka bir bölümünde bize Antik Yunan toplumunun siyasal anlamda nasıl organize olduğunu anlatır. Kleisthenes'ten önceki ve Solon hükümet başkanlığından tiranlığa giden, daha sonra da Peisistratos ailesinin düşüşünü içine alan dönemde, Atina tarihine, iktidar tarihi için birlerine karşı çıkan üç sınıfın çatışması egemen olmuştur. Her kesim,

Attika toprağının bölünmüş görünen üç bölgesinden birinin adını alır. *Pediaklar* dediğimiz kesim Eski Yunancadaki *πεδίακ* kelimesinden gelen ova insanlarıdır, diğer bir deyişle kentin yerleşim yerini çevreleyen zengin toprak sahibi kentin sakinleridir. *Paraliailar*⁵⁸ dediğimiz *παράλια* kesim ticaretle ile ilgilenen kesimi tercih etmekteydi, bu genellikle deniz ticareti idi, çünkü *paraliai* kıyı anlamına gelmekteydi. Üçüncü sınıfı ise *Diakriler* *διακρί* oluşturmaktadır. Bu sınıftakiler toplumun en alt kesimini oluşturmaktadır. Dağda yaşayan emekçi kesimi oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, kent merkezinden uzakta bulunan çevre kasabalarda yaşayan insanlardır. Bu toprak bölümlerine düşen birbirinden ayrı yaşam biçimleri o dönem Antik Yunan toplumunun tam anlamı ile sosyolojik haritasını yansıtmaktadır. Bize Vernant söylediği için değil Aristoteles'in Atinalıların Devleti adlı kitabında bunu satır satır yazdığı için bilmekteyiz. (Aristoteles, 1998:28)

Şimdi bu noktada Vernant bize zaten bizim bildiğimiz bir bilgiyi vermekle bizim bu araştırmamıza ne türlü bir katkıda bulunmaktadır? İşin en can alıcı yerinde aslında Vernant nokta koyar, çünkü bu üç bölüm, büyük aristokrat ailesinin hizmetindeki müşteriler topluluğu gibi görünürler ve aradaki rekabet politik oyuna ağır basar. (Vernant, 2013:92) Bu noktada Vernant dikkate değer bir yelpaze açmıştır. *Pediaklar*'ın gücünü kullanabilme adına aslında hem *Diakriler*'e hem de *Paraliai*'lara mecbur olduğu bir politik ortamın yaratıldığını söylüyor.

Vernant'a göre bu entelektüel devrim, öylesine aniden ve derinden ortaya çıktı ki, bunun tarihsel nedenlerle açıklanmayacağına inanıldı; bir Yunan mucizesinden söz edildi. Vernant'a göre Eski Yunan topraklarında *logos*, bir körün gerçeği görmesi gibi, birdenbire ortaya çıktı. Aklın bu ışığı bir kez ortaya çıkınca sürekli olarak insan aklının ilerleyişini sağladı. Burnet, İyonyalı filozofların bilimin izleyeceği yolu açtıklarından söz etmektedir. Sonra bu sözlere açıklık kazandırır. İyonya biliminin köklerini, herhangi bir mitsel yani dinsel düşüncede aramak tümüyle yanlıştır. Bu yorum her noktada Cornford'un kiyle karşı karşıya geliyor. Çünkü ona göre ilk filozoflar, bilimsel bir kuramdan çok, mitsel bir yapıya daha yakındırlar. İyonyalı doğa anlayışı ne kendi içinde ne de kendi yöntemlerinde bugün bizim fizik diye adlandırdığımız ortak

⁵⁸ Deniz kıyısında yaşayan ve Antik Yunan toplumunun deniz ticareti ile ilgilenen bu grubu gerçekten üstünde önemle durulması gereken bir gruptur. Özellikle dış dünyadan etkilenme konusunda en büyük öneme sahip olan bu grup *Diakrilerle* birlikte, yani dağda yaşayan en alt kademe insanlarla birlikte ovada yaşayan *Pediaklar*'a, soylulara karşı en büyük savaşı vermiş ve Demokrasinin Yunan toplumunun hayatına girmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. İleriki bölümlerde göreceğimiz üzere Çin toplumu ticaretle uğraşan insanları hor görmüş ve hatta vatan hainliğine en yakın kitle olarak tanımlamıştır. Çin toplumu için kök ve dal ilginç bir yaklaşım söz konusudur. Kök çiftçiyi, dal ise ticaretle uğraşan kesimi temsil eder ve Kök'ün hiçbir zaman ülkesini terk etmeyeceğine inanılırken dal'ın her zaman ihanet edebileceğine dair bir inanışları vardır. Ancak Antik Yunan toplumunun ticaretle uğraşan bu kesimi resmen toplumun lokomotifini olmuş ve başka dünyalardan yenilikleri ülkeye sokmakta liderlik etmişlerdir.

bir yana sahiptir. Bununla birlikte deneyden eser yoktur. Aklın doğa üzerine saf ve kendiliğinden düşünüşüne de sahip değildir. (Vernant, 2013:97) Hesiodos'un Teogonia'sı ile Anaksimandros'un felsefesi arasında Cornford dar bir yakınlık kurar. Hesiodos tanrısal kuşaklardan ve dini hikâyelerden bahsederken, Anaksimandros doğal süreçleri betimleme peşindedir. Vernant'ın tespiti dikkate değer görünür: İlk kez Miletlilerle birlikte dünyanın kökeni ve düzeni, açıkça ortaya konmuş bir sorun biçimini alır; gizemden uzak insan zekâsı düzeyinde ve tüm diğer yaşam sorunlarında olduğu gibi, tüm vatandaşların önünde açıklamaya ve tartışmaya elverişli hale gelir. (Vernant, 2013:99)

Özellikle açıklamanın ikinci kısmı çok önemlidir; yani dünyanın kökeninin ne olduğunu bilimsel bir sorun olarak ortaya koymak ayrı bir cesaret, bunu toplumun gözü önünde tartışılır bir mesele haline getirmek daha ayrı bir meseledir. Özellikle üzerinde durduğumuz ikinci kısım, yani felsefi meselelerin toplum önünde tartışılır hale gelmesi aklımıza şöyle bir soru getirebilir: Zaten Antik Yunanlılar demokratik bir toplum değil miydi? Demokrasi onlara bu cesareti vermiyor muydu? Miletos İyonları arasında felsefe başladığında toplum tiranlıkla yönetiliyordu, Attika İyonlarının uygulamaya soktuğu demokratik yönetime daha en az yüz yıl var idi. Peki bu durumu nasıl açıklayabiliriz?

Burada Burnet'in daha önce belirttiğimiz yaklaşımı bize daha makul görünmektedir. Antik Yunanlıların ataları saydığımız Kuzey Avrupalı istilacılar olan Akha ve Dor kabileleri arasında din hiçbir zaman toplum üzerinde baskın bir unsur olmamıştı ve Antik Yunan toplumunda bir ruhban sınıfına rastlanmamıştır. (Burnet, 2013:18) Bu şeffaflığı bir dereceye kadar açık düşüncenin gelişimine yardımcı olduğu şeklinde açıklayabiliriz, ancak yine de felsefenin neden yurt olarak Antik Yunan toplumunu seçtiği sorusu karşısında bize tam olarak bir yanıt sağlayamaz. Her ne kadar Orta Doğu toplumlarında özgür düşüncenin gelişmemesindeki en büyük engeli teşkil eden toplumun dinsel yapısı olsa da biz bunun tek bir nedene indirgenemeyeceği görüşündeyiz.

Felsefe kendi biçimi içinde zihinsel evrene doğrudan bağlanır ve sekülerleşmeyi açıkça benimseyerek, toplumsal yaşamın rasyonelleşmesini ve sitenin düzenini sağlar. Felsefenin Polis'in kurumlarına göre bağlılığı da yine kendi içinde görülür. Miletlilerin evrenin imajını mitten aldıkları doğru olsa bile, bu imajı çok derinden değiştirdiler. Uzaysal bir çerçeve ile bütünleştirdiler ve onu daha geometrik bir modele göre tanımladılar. Onlar bu yeni evren görüşünü kurmak için, etik ve politik düşüncenin geliştirmiş olduğu kavramları kullandılar.

Düzeni ve yasayı bu doğanın dünyasına yansıtılar; insan dünyasından yaratılan bir *kosmos*'u *Polis* içinde başarıya ulaştırdılar.

Vernant, Cornford'un *Typhoeus*'lara⁵⁹ karşı savaş mitini, Orta Doğunun en önemli mit kitaplarından biri olan *Enuma Eliş* mitosundaki Marduk'un *Tiamata*⁶⁰ karşı olan savaşına benzettiğini söyler. (*Enuma Eliş*, 2019:34-35).⁶¹ Tiamat'ta Typhoeus gibi karışıklığın, düzensizliğin güçlerini, şekilsizliğin ve kaos'un geri dönüşünü temsil eder. Titanları bozguna uğratan ve Typhoeus'u yıldırım ile çarpan Zeus'u, yönetimi ele geçirmesi ve ölümsüzlerin tahtına oturması için diğer tanrılar sıkıştırır. (Hesiodos, 2012: 96-97) Benzer şekilde, tanrıların kralı ilan edilen Marduk, Tiamat'ı öldürür, ölüsünü ikiye böler, havaya attığı yarısı göğü oluşturur, orada yıldızların yerini hareketini düzene koyar, ayları ve yılları saptar, zamanı ve uzayı düzenler, insan soyunu yaratır, şansları ve yazgıları dağıtır.

Yunanlıların tanrılar soyu ile Babil'in yaradılış miti arasındaki bu benzerlik tabii ki bir rastlantı değildir. Doğu tanrıları tarihinde ve örnek oluşturdukları Yunan mitolojisinde yaradılış konuları, çok geniş bir krallık destanı ile bütünleşmiş görülür ve dünyanın egemenliği için daha sonraki kuşaktan tanrılarla ve çeşitli kutsal güçlerle çatışmaları ele alınır. Burada Vernant şunu söylemektedir: Egemenlik erkinin kurulması ile düzenin kurulması, aynı tarihsel dramın, aynı kavganın ve aynı zaferin meyvesinin birbirinden ayrılmaz iki yönü gibidir. Bu genel özellik, krallık ritüellerine göre mitsel anlatıların bağımlılığını gösterir ve ilk başlardaki sözlü anlatımın bir ögesini oluşturur. Mitos ayrıca, düzenli dünyanın kaos'tan nasıl ortaya çıktığını sormaz, o yalnızca, egemen tanrı kimdir? Sorusuna yanıt verir. (Vernant, 2013:103-104-105) Vernant kitabının sonlarına doğru Miletlilerin ayrıca Babil astronomisine itiraz götürmez bir borcu olduğunu söyler. Thales'in güneş tutulmasının gözlem ve yöntemlerini

⁵⁹ *Typhaon* (Τυφάων) Yunan mitolojisinde yeraltı dünyasının bekçisi, üç başlı bir köpek olan *Kerberos*'un babası, yarı yılan-yarı kadın yaratık olan *Ehidna*'nın kocası olarak anılan bir canavardır. Yanardağ tanrısı olarak da tanımlanır. Titanlar gökten kovulduktan sonra tanrılara başkaldırır. Yüz başlı olduğu, başından alevler saçtığı, gözlerinin ateşle parlaması söylenir. Ehidna'yla birleşerek canavarlar yaratır. Kimi söylencelere göre Zeus'la savaşmış, onu yenerek vücudunu parçalar ve bir mağaraya gizler. *Hermes* ve *Pan*, Zeus'a yardım eder ve onu tekrar diriltirler. Zeus da *Etna Dağı*'nı *Tifon*'un üzerine atar. Yanardağın püskürttüğü lav ve alevlerin Tifon'un öfkesi olduğu söylenir.

⁶⁰ *Enuma Eliş* tam olarak yedi tablettir ve yaklaşık bin satırdır. (Belki binden biraz daha fazla.) gün ışığına çıkartılan ilk parçalar 1848 ile 1876 yılları arasında *Austen Henry Layard*, *Hormuzd Rassam* ve *George Smith* tarafından kral *Asurbanipal*'in (İ.Ö. 668-630) Ninova'daki büyük saray kütüphanesi'nin yıkıntılarında bulunmuştur. 1902'den 1914'e kadar, Asur İmparatorluğu'nun başkenti Asur'da yapılan kazılarda da destanın Asurca farklı versiyonları bulunmuştur. Bu versiyonlar destanın tarihi açısından ayrıca önemlidir. Çünkü bunlarda Babillî tanrıların kralı Marduk'un yerine Asur tanrıların kralı Asur konmuştur ve *Lahmu* ile *Lahammu*'nun oğlu olarak tanrı Asur gösterilmiştir. Devam eden yıllarda 1924-25'te *Kiş*'te, 1928-29'da *Uruk*'ta bulunan tabletlerle destan neredeyse tamamlanmıştır, tek eksik ise beşinci tablettir. Bu tabletin büyük bir bölümü kırık olduğundan destanın ilgili kısmı hala eksiktir. Dilimize çevrilmiş olan bu destanı Selim F. Adalı ve Ali T. Görgü Babilce aslından dilimize çevirmişlerdir.

⁶¹ Babil Yaradılış destanı (*Enuma Eliş*) 4. Tabletinin 103. Satırında Marduk Tiamat'ı öldürür.

Babilliler'den aldığını ve ayrıca Anaksimandros'un Sparta'ya kurduğu *Gnomon*'un (güneş saati) aletlerini Babilliler'den aldığını belirtir. Bununla birlikte Yunan astronomisi, aritmetik değil, geometrik özelliği ile tüm gök dinlerinden bağımsız din dışı tutumuyla, esinlenmiş olduğu Babil astronomisinden daha farklı bir zemin üzerine oturtulur. Fiziksel evrenin böylece geometrikleştirilmesi, kosmos'un genel görünümünü baştan değiştirmekte, mitosla yani din ile bir benzerlik kurmadan, yeni bir düşünce biçimini ve açıklama sistemini getirmektedir. Anaksimandros yeri evrenin merkezine hareketsiz olarak yerleştiriyor, hiçbir desteğe gerek duymadan yerinde acaba rahat duruyor mu, diye ekliyor, çünkü göğün tüm noktalarına eşit uzaklıkta bulunuyor. Aşağı inmeye olduğu kadar, yukarı çıkmaya da bu yana olduğu kadar bir o yana gitmeye de gereksinim duymuyor. Demek ki Anaksimandros, salt geometrik bağlarla kurulu matematikleştirilmiş bir uzayın içine kosmos'u yerleştiriyor. Bu şekilde bir düşünüş biçimi, kat kat kurulu bir dünyanın mitsel imajını siliyor. (Vernant, 2013:112,113)

Bu bakış açısı ile Vernant, Cornford'un felsefe ve din ilişkisine başka bir cevap vermektedir. Gördüğümüz üzere Vernant Cornford'un felsefeyi dinden türetmek veya köklerini onda bulmak ile ilgili görüşünü benimsememektedir.

Konumuzun bir diğer muhatabı ise bu konu üzerine bir çalışma yapmış olan *Marcel Detienne*'dir. Detienne de Vernant, Burnet ve Cornford gibi incelemiş olduğumuz sorunsal detaylı bir şekilde analiz etmiş ve araştırmıştır. Antik Yunanda özellikle üç önemli kişi olan: Kâhin, Ozan ve Adil Kral Detienne'nin başlangıç noktasını oluşturur. Ancak o özellikle İ.Ö. 650 yıllarında meydana gelen *Hoplit Reformunu*⁶² çok önemser. Ona göre sözün sekülerleşmesi (laiklik) sürecinin belirtilerini inceleyebileceği bir referans noktası olmak zorundadır. Bulduğu en önemli belirtinin, savaşçı grubun mensuplarından oluşan ve bu sayede de toplumsal meselelere müdahil olan, herkese eşit söz hakkı sağlayan askeri meclise ait olduğunu söyler. (Detienne, 2012:17) İ.Ö. 650 yıllarında meydana gelen Hoplit Reformu sadece savaş donanımı ve stratejisini değil, aynı zamanda “eşit ve emsal” yurttaş askerin doğmasına da sebep oldu. İşte bu noktada sözlü diyalog, yani diğerlerinin üzerinde fail olan, bir grubun meselesine değinen ve onu ikna etmenin yollarını arayan *profan* söz (dini olmayan) zemin kazanır. Akabinde hakikatin taşıyıcısı tesirli sözü de demode hale getirir. Detienne'e göre sekülerleşme süreci olarak adlandırdığı bu süreç, “polislin” yani sitenin dönüşümünde çok önemli olan Homeros şiirleri devrinde, özellikle İlyada destanında tasvir edilmiş pratikleri ve temsilleri ile ilk kez

⁶² İsmi eski Yunanca ὅπλον, *hoplon* kelimesinden alan ve yuvarlak kalkan anlamına gelen *Hoplitler* dediğimiz bu askerler, seçkin, zırlı ve mızraklı piyadelerdiler. O dönemde Akdeniz çevresindeki koloni dalgaları ve sitenin organizasyonundaki değişimler, en başta yeni bir savaş tarzı ile birlikte askeri alanda değişimleri içeren Hoplit reformunu birlikte getirmişti.

sosyal ortamlarda kendini göstermeye başlayacaktı. Askeri alandaki eşitlik çağrısı altında gerçekleşen ve kahramanlık destanlarında tasvir edilen, meclis faaliyetleri ve mekân temsillerini Detienne hiç olmadığı kadar temel bir mesele olarak görüyordu. Çünkü ona göre İ.Ö. 8. Yüzyılın ilk Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkan Agoranın önemini kavramak 7. Ve 6. Yüzyıllarda “Politik” dünyadaki eşitlik modelinin gelişimini anlamak kadar önemlidir. (Detienne, 2012:38,39) Detienne’nin en büyük avantajlarından biri de kitabını Burnet, Cornford ve Vernant’dan çok daha sonra yayınlamasıdır. Konu üzerine araştırma yapmış üç büyük bilim insanının yazdıkları da ona büyük avantajlar sağlamış ve konuyu daha detaylı ve etraflıca ele almasını sağlamıştır. Zaten bizim de Detienne’yi son sıraya koymamızdaki neden onun artık daha önce yapılmış olan araştırmalara vakıf olması ve bize en sağlıklı bilgiyi ulaştıracağına ilişkin düşüncemizdir. Öne sürdüğü tez itibarı ile Vernant’a olan yakınlığı sezilmektedir.

Üzerinde ısrarla durduğumuz ve nasıl olduğuna bir türlü açıklama getiremediğimiz sözün sekülerleşmesi süreci Detienne’i de oldukça meşgul etmiş ve merakta bırakmıştır. Detienne kitabının *Hakikat ve Toplum* adlı birinci bölümünde Yunan dünyası ve Batı dünyası arasındaki ilişkiye yer verir. Bu ilişkinin ne kadar sıkı olduğu malumdur. Batı dünyasına özgü rasyonel ve nesnel hakikat anlayışı, tarihi bakımından Yunan düşüncesinin sonucudur. Günümüzde bilindiği üzere, çağdaş filozofların doğru üzerine fikirler ürettiği zengin bir düşünce ortamında, hala Parmenides, Platon ve Aristoteles’e durmaksızın başvurulmakta, onların fikirleri üzerine hala çalışılıp tartışılmaktadır. Diğer taraftan İ.Ö. 6. Yüzyıldan itibaren Yunan akıl yapısında belli bir hakikat görüşü ana yer tutmaya başlar. Felsefi düşünce kendi araştırmasına özgü nesneyi keşfettiği sırada, İyonya kozmolojisinin içine yerleştiği mitolojik düşünce zemininden kurtulup artık dikkatini çeken problemlere odaklandığında, kendi kavramsal alanını merkezi bir kavram etrafında şekillendirmeye başlar. Detienne’ e göre bu kavram bundan böyle ilk felsefenin belirli bir kısmını (metafizik) düşünce modeli, ilk filozofu da (metafizikçi) insan modeli olarak tanımlayacak olan *Aletheia* veya hakikattir.

Özellikle Parmenides’in şiirleri⁶³ Detienne’nin oldukça ilgisini çekmiştir, uzun yıllar boyunca Batılı filozof ve bilim çevresinin Parmenides felsefesindeki kurguların tuhaf özelliklerini vurgulama eğiliminde olduğunu söyler. (Detienne, 2012:45,46) Güneşin Kızlarının sürdüğü at arabasındaki yolculuk, bilge adama özgü bir yol, günün ve gecenin kapılarına çıkan bir patika, gerçek bilgiyi gözler önüne seren bir patikadır. (Parmenides, 2017:20-35) Bu noktada Detienne Parmenides’e göre bunun varlığın kendisi üzerine odaklanan

⁶³ Parmenides’in *Doğa Üzerine περί φύσεως* adlı yapıtından elimizde sadece 150 civarında bir dize kalmıştır. Dilimize çevrilmiş olan bu eser için ayrıca bkz. Y. Gurur Sev’in çevirisi olan “Doğa Hakkında”.

soyut felsefi düşünce ile özellikle tezat oluşturan dini ve mitolojik bir betimlemedir. Aslında dini karakteri yadsınmayacak bütün bu özellikler, bizi tartışmasız bir şekilde filozofun hala sadece bir bilge, hatta bir büyücü olabileceği bir takım felsefi ve dini alana yöneltir. Ancak *Aletheia*'ya yönelmiş bir insan ve düşünce modeline tam da bu alanlarda rastlıyoruz. Buradan hareketle Detienne felsefi *Aletheia*'nın tarih öncesi, bizi kâhinin, şairin ve adil kralın düşünce sistemine, yani belirli bir söz tipinin hâkimiyetinde olan ve *Aletheia* ile tanımlandığı üç figüre götürür. (Detienne, 2012:47) Detienne peşinde olduğumuz soruyu sormaktan çekinmez: Nasıl ve Neden tesirli bir söz tipinin yerine, söz ve gerçeklik, söz ve diğer insanlarla ilişkiler gibi kendine özgü problemleri olan başka bir söz tipi gelir? Diğer önemli nokta ise anlamaya çalıştığımız ve tabiri caizse konunun neredeyse tam kalbi olan, dini düşünceyi rasyonel düşünceden ayıran temel kırılma noktası ne veya nelerdi? Burada şair kritik noktadadır; şairin sözü şiir faaliyetinde anlam kazandıkça iki kavramdan ayrı kalmaz: Bunlardan ilki İlham Perileri⁶⁴ *Μοῦσαι* ve ikincisi Hatırlama *Μνημοσύνη* dir. Detienne'e göre bu iki dini güç, şiir sanatındaki *aletheia*'ya gerçek ve derin anlamını kazandıran şekillenmeyi tesis eder. Bu aşamada hem ilham perilerini hem de hatırlamadan ne kastettiğini anlamamız gerekmektedir. İlham Perileri'ni Zeus ve *Mnemosyne* 'den doğma dokuz kız kardeşidir. Bunlar çeşitli zanaatlarla ilgilenen insanlara motivasyon sağlar ve ilham verirler. Zeus'un anneannesi ile birleşmesinden doğan İlham Perileri Hesiodos 'tan çok önce üç tane idi; bunlar *Melete*, *Mneme* ve *Aoide* idi. (Detienne, 2012:54,55) Her bir isim ozanlık mesleği öğretimindeki mecburi disiplinleri, dikkat yoğunlaşmasını ve zihinsel araştırmaları gösteriyordu, aynı zamanda doğaçlama söz söylemeye imkân veriyordu. *Aoide* ise *Mneme* ve *Melete*yi tamamlıyor, epik şiir ürününü ortaya çıkarıyordu.

Peki, hatırlamanın manası nedir? Şiirle ne alakası vardır? Hatırlamanın dini statüsü ozanların kültürü, şiirsel düşüncedeki önemini, ilk bakışta İ.Ö. 12. Ve 9. Yüzyıllar arasındaki Antik Yunan medeniyetinin sözlü gelenek üzerine oluşturulduğunu aklımızda tuttuğumuzda anlayabiliriz. O dönemlerde insanlar pek çok şey için hafızalarını kullanıyordu. Gidilecek yerleri tanıma, etkinlikler için elverişli vakitler, tanrılara kesilecek kurbanlar ve yolculuk hafızaya bağlı idi. Sözlü gelenek için hafızanın gelişmesi temel bir meseledir ve aklımıza gelen şu soruyu sormadan geçemiyoruz: Peki, bu durum dünyanın o dönemdeki diğer medeniyetleri

⁶⁴ Yunan mitolojisinde *Musalar* Zeus ve anneannesi *Mnemosyne*'nin birleşmesinden doğan dokuz kız kardeşlerdir ve her biri farklı alanlarda ilham sağlarlar: *Calliope* Epik Şiire, *Clio* Tarihe, *Erato* Aşka, *Euterpe* Müziğe, *Melpomene* Tragedyaya, *Polyhymnia* İlahi olaylara, *Terpsikhore* dansa, *Thalia* Komediye, *Urania* ise Astronomiye ilham verir.

içinde geçerli değil miydi? Yoksa Antik Yunan toplumu hafızasını geliştirmek zorunda kaldığı bir sosyolojik evrime mi maruz kaldı?

Burada Detienne, Vernant'ın araştırmalarını öne sürer. Yunanlıların göklere çıkarılan hafızası hiçbir şekilde bizimki ile aynı amaçlara hizmet etmemektedir. Bir başka deyişle, geçmiş zaman perspektifine göre yeniden inşa etmeyi amaçlıyordu. Özellikle Detienne'in satırları çok ilginçtir: “kutsanmış bir hafıza, öncelikle tarikatlar içinde bir araya gelmiş insanlar için bir ayrıcalıktır. Bu yüzden diğer insanların belleğinden, kökten bir biçimde farklılık gösterir”. Bu sözlerin anlamı, Yunan ırkının antropolojik anlamda hafıza yönünden diğer toplumlardan daha gelişmiş bir ırk olduğudur. Doğaldır ki bu yaklaşım, ırkçıdır. Bilimsel bir açıklama olarak kabul edilemez. Bu gerçekten hayret verici ve düşündürücü bir durumdur. Hafızanın aynı zamanda ve her şeyden önce şairane beyana kendine özgü sihirli dini sözün statüsünü veren dini bir güç olduğunu da düşünmektedir.

Geleneksel açıdan şairin iki görevi vardır; ölümsüzlerin ve kahramanların şanlı başarılarını övmek olduğuna göre, şiir hem insanın kahramanlıklarını hem de tanrıların hikâyelerini anlatan bir söz biçimidir. Ünlü ve ihtişamlı şiirlerinde liyakat uzun ömürlü kılınır, fakat pek azı bunu başarır. Sözün gücüyle şair, sıradan bir ölümlüyü krala denk hale getirir, ona varlığını, gerçekliği verir. İnsanlar şairlerin üstün sanatlarının şöhret dizelerinde olgunlaştırmadığı her şeyi unutmaya mahkûmdur. Detienne bize belli bir dönem itibarı ile görevi soyluları ve zenginleri övmek olan şairin zaman içerisinde bu geleneği terk ettiğini söylüyor. Ama her şeye rağmen şair hala halkın gözünde hakikatin efendisidir. (Detienne, 2012:74)

Arkaik düşüncede üç farklı alanı birbirinden ayırabiliriz: şiir sanatı, kehanet ve adalet. Bunlar sözün henüz sofistler veya filozoflar tarafından üretilen bir dil teorisine malzeme olmasından ve kendi otonom gerçekliğini kazanmasından önce önemli bir rol oynadığı üç sosyal işleve karşılık gelir. Bu durum o çağlarda, kuşkusuz birbiriyle bağlantılıydı. Şairler ve kâhinler aynı basirete, kâhinler ve adil krallar da aynı iktidara ve tekniklere sahiptiler. Bununla birlikte şair, kâhin ve adil kral muhakkak şekilde aynı aletheia kavramı ile tanımlanan bir sözün efendisi idiler. Detienne'e göre hakikat gördüğümüz üzere, bir dini temsiller dışında anlaşılabilir değildir. *Lethe* Unutma ile bir tamamlayıcı bağı olmadan, ilham perisiz hatırlamasız ve adaletsiz bir aletheia yoktur. Hakikat kavramının olmadığı bir düşünce sisteminde Aletheia, sadece bir yönünü veya boyutunu oluşturduğu övgüden, ayinlerde okunan hikâyelerden veya egemenlik işlevinden ayrılamaz.

Detienne kitabının beşinci bölümünü sekülerleşme sürecine ayırır, bu bölüm bizim için deyim yerindeyse incelememizin en can alıcı noktasıdır. Sekülerleşme dediğimiz şey basit anlamı ile din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulduğu *Laik* sistemdir. İncelememizin başında Antik Yunan toplumunun 7. Yüzyılın sonlarına doğru kralın sözde yoğun işlerinden kaynaklanan durumundan dolayı onun yükünü hafifletmek adına savaş işlerinden sorumlu bir Polemarkhos (General) Πολέμαρχος⁶⁵ seçimi sürecidir. General seçimi ile başlayan bu süreç daha sonra zaman içerisinde olumlu değişimlere uğramıştır. En sonunda da kral figürünü ortadan kaldırmıştır. Bu olumlu değişimler yaklaşık bir yüzyıl sonra Antik Yunan toplumunun kendi kendini yönetmeye başlayacağı Demokrasiye dönüşmüştür. Detienne özellikle savaşçıların merkezi ve sıra dışı pozisyonlarının bunun çıkış noktası olduğunu düşünür. İlk olarak o dönem Yunan savaşçıları diğer toplumlar gibi aile içine karışmış veya toprağa bağlı bir grup değildirler. Bu askerler yaş gruplarına göre bölünmüş ve kardeşlik kuralları ile birbirlerine zincirlenmiş ve sınıflandırılmışlardır. Bu kardeşlik kan ve akraba bağı değil toplumsal sözleşmeye dayalı ilişkilerle oluşturulmuş bir bağıdır. Savaşçılar bu özel statüleri gereği bir ortaklaşacılık davranışı gösterirler. Bu kolektif davranış biçiminin izlerini İlyada destanında Akhilleus'un Patroklos'un ölümünden sonra tüm birliklerine geniş bir mecliste oturmalarını buyurmasından anlıyoruz. (Homer, 2006:496) Teknelerinden onlara ödül olarak kazanlar ve uçayaklar, at ve katırlar, güçlü ve iri sığırlar, ince belli cariyeler ve dökme demir getirtir. (Detienne, 2012:143) Savaşçılar meclisi genellikle, müsabakaların alanını, büyük mücadelelerin gerçekleşeceği yer olarak belirlemiştir. Bu şu anlama geliyor: bu özel topluluk her zaman, her tür yarışma veya ganimet olaylarında her şeyi ortaya yani *είς μεσον*'a *es meson*'a getirir. ⁶⁶ Bu durum Detienne'e göre asla bir rastlantı değildir. Detienne, Akhilleus ve Agamemnon arasında geçen tartışmadan biliyoruz ki (Homer, 2006:78) Yunanlar, paylaşmaya tahsis edilen ganimete" Ortak Kullanımdaki Şeyler" *Xuneia Keimena* adını verirler. (Detienne, 2012:146) Bütün bir gelenek için malları *es meson*'a koymak, onları ortak kılmak demektir. Mal kişilere ister pay edilmeden bırakılsın ister yeni bir paylaşım sürecinden önce ortaya getirilsin, aynı ifade yani *es meson* hep kullanımdadır. Merkez anlamı hem ödüllerin dağıtılmasını hem de ganimetin pay edilmesini düzenleyen örfi biçimlerden açıkça belirmeye ve görünmeye başlar. Merkez hem ortak olan hem de kamusal olandır. Yani baskın olan bir

⁶⁵ Biz daha önceki bölümlerde özellikle Aristoteles'in "Atinalıların Devleti" adlı kitabında bu süreci anlattığımızı söylemiştik, tekrar bu konuya girip detaylarını verme gereği duymadık.

⁶⁶ Çevirmenin *es meson* olarak çevirdiği bu kelimenin orijinal yazılımı *είς μεσον*'dur. İlk kelime –e doğru anlamına gelmektedir, ikinci kelime *meson* ise orta anlamına gelir; kelime *ortaya*, *ortaya doğru* şeklinde çevrilir. Biz okuyucunun daha rahat anlayabilmesi için kelimeyi *es meson* olarak alacağız.

ortaklaşıcılığın yarattığı bir adalet ve eşitlik sistemi zaten askerlerin arasında oluşmuş bulunuyordu.

Eski Yunan siyasi düşüncesinin belirli temel kavramları, profesyonel savaşçıların ortamlarında şekil alır. Bunlardan biri de *İsonomia* ἰσονομία yani kanun önünde eşitlik ilkesi gelir. *İso* eski Yunancada eşit, *nomia* ise kanun anlamına gelmektedir. *İsonomia* kavramının ortaya çıktığı andan itibaren, bir ideal olarak algılanması aynılık ve merkezilik temsillerine bağlıdır. *İsonomia* geleneği savaşçı grupların kendilerine özgü adetlerinde ve davranış modellerinde fiilen mevcuttur. Cenaze müsabakaları, ganimetin paylaşılması, tartışma meclisleri Antik Yunanların siyaset öncesi düşünce seviyesini temsil eden gelenekler ve delillerdir. Bu gelenekleri taşıyan yuvarlak ve simetrik bir mekân, şehrin toplumsal alanında, agorada, merkezileşmiş alanda, çok saf bir biçimde siyasi anlamına kavuşur. 7. yüzyıl tarihli bir *Alcaeus* şiiri⁶⁷: This conspicuous shrine the people of Lesbos instituted to be common to all, and in it placed altars of the blessed immortals. Lesbosluların bu herkese açık olan bu göze çarpan tapınağı, içinde kutsanmış ölümsüzlerin sunaklarını yerleştirildi.⁶⁸

Midilli adasının bütün halklarının ortak kullanımında olan federal bir tapınaktan söz eder. *Xunon Koivón* olarak tasvir edilen bu muazzam tapınağın varlığı o dönemdeki ortaklaşıcılık geleneğinin en önemli göstergesidir. Detienne bütün bu olgulardan hareketle Midilli halkının adanın merkezinde bu şekilde bir araya gelmesi ve fikir alışverişinde bulunması yoluyla es meson'a denk düşen bir geleneğin türediğini öne sürer. (Detienne, 2012:161) Daha da ilginç olan, Midilli halkının 7. Yüzyıldaki siyasi göstergeleri, Thales'in bir asır sonra İyonya halkına önereceği çözümün habercisidir. Detienne, *Panionion*⁶⁹ adı verilen İyon topluluklarının bulunduğu genel meclisinde tek bir idare yerine Bouleuterion βουλευτήριον oluşturmayı tavsiye eder. Bunun için de en uygun mekân olarak İyonya'nın merkezinde bulunan *Teos*⁷⁰ antik kentini gösterir. Diğer şehirler sanki birer bağımsız birimmiş gibi (Demos, Halk) kendi yasalarını işletirmeye, isterlerse devam da edebilirler. (Detienne, 2012:161) İyonya dünyasının

⁶⁸ Alcaeus fr. 129.2 V.

⁶⁹ Kuşadası Güzelçamlı'da bulunan *Panionion*, etimolojik anlamda Eski Yunanca Pan (bütün) ve İon (İyonlar) kelimelerinden oluşmuştur. Dilek Dağı (Mykale) kuzey eteklerinde, Priene Antik kentinin kuzeyinde yer almaktadır. İ.Ö. 700 yıllarında İyon şehir devletlerinin oluşturduğu federasyonun merkezi pozisyonundadır. Federasyonun geleceği, gücü, yapısı, alınacak savaş kararları, siyasi ve dini olayların görüşüldüğü meclistir. İçinde eski İzmir'in de yer aldığı 12 İyon kenti bu birliği kurmuşlardır. Kuruluş amacı, ekonomik, politik, dini ve siyasi amaçlıdır. *Miletos, Myus, Priene, Efesus, Kolophon, Teos, Lebedos, Erythrai, Klazomenai, Phokaia, Samos, Chios* birliği oluşturan kentlerdir. Kurulduğu ilk günden başlayarak, İyon kentlerinin gelişmesini sağlayan bu merkez sayesinde İyonlar yalnız dünya tarihindeki en parlak kültürlerden birini yaratmakla kalmamış, aynı zamanda politik birleşmelerini de sağlayarak yerleşme bölgelerini ve etki alanlarını genişletmişlerdir.

⁷⁰ Bu günkü Seferihisar, İzmir.

geometrik merkezi olarak Teos kenti böylece sitenin ortak ocağı, siyasi merkezi, ortak işlerin alanı, yani Xunon (Koivov)'u haline gelir.

Teos aslında Antik Yunan'a demokrasiyi getiren *Kleisthenes*'in eşitlikçi Atina'sıyla aynı konumu paylaşır. Destan çağıyla bu gibi siyasi düşünce biçimleri arasında devamlılığı gösteren bir belirti yoktur. Ancak en azından siyaset öncesi bir seviyeden özellikle siyasi olan bir evreye geçişin yaşandığı söylenebilir. Detienne burada bizi şöyle bir bakış açısına sürüklemektedir: Ege adaları irili ufaklı yaklaşık 3000 adadan oluşmasına rağmen, hepsi yerleşim görmüyordu. Buna rağmen arkaik çağ boyunca pek çoğu kendi idaresine sahip farklı ada devletleri biçiminde organize olan Akha ve Dor topluluklarından oluşuyordu. Bu topluluklar Truva savaşı sonrası gelen son göç dalgası ile birlikte karanlık çağa da girmiş bulunuyorlardı. Midilli gibi Ege denizinde bulunan ve yerleşim gören pek çok ada devleti kendi içerisinde organize olmuş ve kendi kendine yetebilirlik ve korunma politikası ile yaşıyorlardı. O dönemlerde istilaya uğrayan toplulukların en korkulu rüyası idi. Hele bu dört tarafı sularla çevrili bir ada ise korku katlanıyordu. Bu korku küçük ada devletçiklerinde kararları ortak almak gibi bir refleks yarattı. Baskına uğrama korkusunun ve endişesinin sonucu kararları ortak alma geleneği zamanla güçlendi ve töre halini almaya başladı.

Karanlık çağın sona ermesi ile birlikte kafasını dış dünyaya yavaş yavaş uzatmaya başlayan bu ada devletçikleri bu geleneklerini ana karaya da bulaştırdı. İşte Thales'in halkını organize edişi ve merkezi yönetim anlayışı Miletosa getirmesi zamanında adalarda yaratılan bu temkinli yönetim şeklinin bir uzantısıdır. Bu gelenek bir yüzyıl sonra da Atina'da Atina İyonlarını demokrasi ile buluşturacak ve bu demokrasi felsefenin özgür ortamda daha büyük bir ivme kazanmasına ve Antik Yunan felsefesinin deyim yerindeyse efsaneleri olan Sokrates, Platon ve Aristoteles'in yaratılmasına olanak sağlayacaktı.

Özellikle Arkaik dönem öncesi (İ.Ö. 650-480) birkaç yüzyıllık dönem Yunan dünyası incelememizin en can alıcı tarihsel aralığını oluşturmaktadır. Zaten konu üzerinde inceleme yapmış bilim insanlarının da çoğunluğu bu dönemi hedeflemiş ve bu dönem üzerinden fikirlerini olgunlaştırmışlardır. Girit ve Miken kültürlerinin yıkılmasına sebep olan göç olaylarının bölgenin siyasi ve demografik yapısını değiştirdiğini gördüğümüz tablo bizim için kritik bir referans noktası oluşturmaktadır. Tezimizin sonuç çemberini daraltmak ve daha belirgin verilerle devam etmek gerekirse bütün olup bitenin Ege adalarında gerçekleşen ve bir türlü mantıklı bir açıklama getiremediğimiz bir dizi olaylar silsilesi olduğunu söyleyebiliriz. Eğer felsefe dediğimiz olgu Yunan dünyasının bir çocuğu ise bu embriyo adalarda yaratıldı

diyebiliriz. Ne bizim elimizde nede gelişmiş ülkelerin elinde bu dönemi yeterince aydınlatacak kadar arkeolojik ve epigrafik malzemenin olmayışı bizim daha kesin sonuçlara ve yargılara varabilmemizi engellemektedir. Büyük Akdeniz gölünün adalar bölgesi diyebileceğimiz batı Anadolu kıyıları ve anakara Yunanistanının doğu kıyıları arasında sıkışmış ve güneyinden Mısır medeniyeti ile sadece deniz yoluyla kültür alışverişi içinde bulunmuş olan bu ada devletçikleri kanımızca büyük güvenlik problemleri yaşıyordu. Dört tarafının denizlerle çevrili olması her an gelebilecek bir baskın korkusu ile yaşamaya neden oluyordu. Bir ada devletçığının kralının bu ortamda uzun soluklu olması ve hanedanlığını birkaç kuşak öteye taşıması pek mümkün görünmemektedir. Bu durum ada yaşayanlarının yaşamları ile ilgili kararları sadece bir yöneticinin veya kralın almasını engelledi. Ada sakinleri kadar kralın kendisi aynı tehlike seviyesinde yaşıyordu. Dolayısı ile bu küçük topluluklar sosyolojik tabiatları gereği bazı konularda ortaklaşa karar alma eğilimi gösterdiler. Böyle bir durumun anakara topluluklarında o dönemlerde görünmediğinden emin olabiliriz. Ortaklaşa karar alma mutabakatına varılmış olması bunun gelenekselleşmesini ve çok sesliliğin tehdidin bertaraf edilmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Ayrıca kültürel etkileşim konusunda Bay Cornford'un Girit ve Miken uygarlıklarının kadim ortadoğu toplumlarından miras kalan inançların benimsenmesi konusuna bizde katılmaktayız. Özellikle İ.Ö ikinci bin yılın ortalarında ortadoğunun kültürel başkenti olan Ugarit uygarlığının başkenti Ras Shamra (bugünkü Jebel Akra) da Yunanlı yazmanların olduğunu ve Ortadoğu ile Girit ve Miken uygarlıklarının uzun bir tarihe varan ticari ilişkilerinin var olduğunu artık bilmekteyiz. (Cornford, 1952:250-253) Cornford'un bize Hesiodos'un tanrıların doğuşu adlı eserinin tamamen bir Ortadoğu merkezli Enuma Elis destanın bir kopyası olduğu gerçeğini yadsımak güç olurdu. İnançların seyahat ettiği sosyolojik gerçeğinden hareket edecek olursak bu durumun çokta şaşılabilir bir şey olduğunu düşünmemekteyiz, yüzyıllar boyunca inançlar seyyal bir olgu olarak ülkelerden ülkelere, kıtalardan kıtalara günümüzde de olduğu gibi seyahat etmişlerdir. Buna karşın düşünce hareketleri için aynı şeyleri söyleyemeyiz, inançlar toplumun her kesimi için bir anda kanıksanıp benimsenilebilen dini bir duygu olduğu için daha hızlı yayılırlar. Felsefi düşünce ise bunun aksine daha sıradışı beyinlerde gezdiği için inançlardan daha yavaş hareket eder. Bu yüzden felsefe doğum anında uzunca bir süre Yunanca konuşan topluluklar arasına sıkışmış ve daha sonra seyahat etmeye başlamıştır. Eğer Cornford'un dediği gibi felsefe dinden türemiş olsaydı, sadece Yunan toprağını seçmez aynı anda başka uluslarda da felsefenin filizlendiğini görmemiz gerekirdi. Bununla birlikte bize tezimizin ana konusu olan "Felsefenin Yunan köklerinin nedenleri" konusunda fikir vermektense ziyade daha çok Miletoslu filozofların meteorolojik ilgilerine yöneldiğini görmekteyiz. Bir diğer önemli noktada Yunan halkının

karakteristiğinden kaynaklanmaktaydı. Yunanlar acılarını yoğun ve bilinçli bir şekilde yaşıyorlardı. Doğu kültürlerindeki tevekkülün ve her türlü tevekkülle karışık dinginliğin aksine, Yunanlar fiziksel ve zihinsel acıya açık ve yatkın bireyler olarak gelişmişlerdi. Milletler başlangıçlarında sadece kollektif bir yaşam biçimine sahiptir ve bu uygarlığın ileri evrelerine kadar sürebilir, ancak Yunanlar diğerlerinden önce birey olmuşlar ve bu durumun hem avantajını hem de dezavantajını tecrübe etmişlerdir. Akhilleus ile Glaukos'un babaları destanında dahi oğullarını şu uyarılarla Truva da savaşmaya gönderir: “Her zaman en önde ve ötekilerden üstün ol.” Kahramanları bekleyen tek şey düşmanla savaş değildir, birde yoldaşlarının kıskançlığı ve en ölümcül düşman olan liderler arasındaki kıskançlık vardır. (Burckhardt, J. 2019:158) Sonraki çağ bütün Helen dünyasının kendini hem evde hem de büyük festivallerde yarışmalara ve yarışmaların galipleri arasındaki şan ve şöhret çekişmesine kaptırdığı ve zihinlerin sadece bununla meşgul olduğu bir çağ idi. Agon ve Eleuteria (yarış ve özgürlük) dönemin mottosu ve kafa yapısı için en uygun terimleridir. Bireysel olarak yarışmaya ve toplumsal olarak tehdiye karşı kollektif zihinsel refleks vermeye alışmış bir toplumun felsefeyi yaratması diğer bazı küçük faktörlerinde etkisiyle kanımızca kaçınılmaz olmuştur.

2.1. Korku

İncelememizin bu bölümünde korku φόβος kelimesini bilinçli olarak kullanmaktayız. Ada devletçiklerinin bu korku dolu yaşamları, ister istemez hayati konularda sadece kralın değil, bütün topluluğun kararlara katılmasını ve tehlike karşısında birlikte hareket edilebilmesini sağlayan bir ortam yarattı. Hemen aklımıza şöyle bir soru gelebilir. Peki, dünyanın başka coğrafyalarında tehlike altında olan başka uluslarda neden böyle değişimler yaşanmadı? Başka kıtalardaki ada devletlerinde neden Antik Yunanların ulaştığı felsefedeki başarılarına ulaşamadı?

Bu sorular yerinde ve haklı sorular olmakla beraber bizim bu sorulara cevabımız yine felsefenin Yunan toprağını seçmesinin diğer nedenleri içerisinde saklıdır. İlk olarak anakara uygarlıkları ada devletleri kadar büyük bir tehdit içerisinde yaşamıyordu, sürekli ekonomik ve askeri anlamda gelişmeye müsait bir yapı içerisinde ve daimî olarak orduları olan topluluklardı. Onları ada devletlerinin sardığı korku kadar büyük bir korku tehdit etmiyordu. Ayrıca yönetim biçimleri daha az korkunun yarattığı krallığı tehdit etmiyordu. Onlar daha çok kralın otoritesinden korkuyorlardı. Dünyanın başka adaları ve coğrafyası Ege ve Akdeniz adaları kadar yaşama uygun bir iklim ve ortama sahip değildir, büyük çoğunluğu hem iklim hem de vahşi hayat dolayısıyla tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca insan topluluklarının tercih edeceği

bölgeler olmadığından bir istilaya veya göç hareketlerine maruz kalmamıştır. İki büyük göç hareketine maruz kalmış⁷¹ Antik Yunan toprakları coğrafi olarak insan yaşamına en uygun iklimi sunmaktadır. Ayrıca denizcilik teknolojisindeki sınırlı bilgi o dönem insanlarını sadece yakın adalara yapabilecekleri seyahat ile sınırlı kılıyordu.⁷² Kendi içinde güvenli ve idari ve ticari organizasyonları ile yaşayan bu ada devletçikleri Girit adasındaki *Minos* kültürünün ve batı Anadolu coğrafyasına komşu kültürlerin etkisinde kalmıştı. Her gün, bir istilaya maruz kalabilir miyiz düşüncesi ile süren bu korku duygusu onlara işlerini ortak görmek, kararlarını ortak vermek ve hatta eğlencelerini dahi ortak kutlamak gibi gelenekler kazandırmıştır. Bu gelenek zamanla güçlenerek Ege adalarında bilginler, şairler, sanatçılar ve akıl ile kehanet veren kâhinler yarattı. Doğal olarak bu kişiler anakaraya da sığılarak Miletos kentini imar etti.⁷³ Aynı etkileşimi Ege denizinin karşı kıyılarındaki İyon asıllı Atinalıların da yaşamamış olması hiç şaşırtıcı değildir.

Antik Yunan dünyasındaki bu dönüşüm savaşçı imtiyazlarının daha geniş bir toplumsal grubun bütün üyelerine yayılması şeklinde gelişmiştir. Bahsedilen oluşum Hoplitlerin, her savaşçının halkada özel bir yeri olduğunu ve her asker vatandaşın değişebilir bir ünite olarak algılandığı Phalanks biçimlenmesidir. Bu durum savaşçı işlevin demokratikleştirilmesine ve buna ek olarak siyasi ayrıcalıkların aristokrasiden veya seçili kimselerin grubundan çıkıp geniş bir kitleye yayılmasına imkân verir. Hoplit reformu Yunan şehir modelini de yaratarak yeni zihni yapıların hem yaratıcısı hem de sonucudur. Detienne Hoplit Reformu ve Yunan şehrinin doğuşu arasındaki bağlantı Yunan düşüncesinin gelişimindeki kritik entelektüel değişimden

⁷¹ . Yunanca konuşan kavimler Yunan Dünyası'na bizim bildiğimiz kadarıyla iki ana dalgada göç etmişlerdir. "Akha göçü" İ.Ö. 2000 ila 1500 (belki de yaklaşık İ.Ö. 1900 civarında) gerçekleşmiştir. İ.Ö. 1600 ila 1200/1100 civarında ortaya çıkan Mykenai uygarlığı, Akha kültürünün bir parçasıydı. Mykenailılar Minosluların kullandığı Linear A'nın bir uyarlamasıyla belgelerini (kil tabletler halinde) kayıt altına almışlardır. Linear B adı verilen bu yazı 1952'de Michael Ventris tarafından çözülmüştür ve Yunancanın en erken biçimlerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Linear B'nin kullanımı muhtemelen resmî belgeler ile envanterlerle sınırlıydı ve görünen o ki zamanın saray çevresindeki özel eğitilmiş yazıcılar sınıfı tarafından ifa ediliyordu. İ.Ö. 1200 civarında Mykenai saray kültürünün yok oluşundan sonra, İ.Ö. 1100'lerde Linear B bilgisinin tamamen yok olduğu görülmektedir. Ege göçlerinin ikincisi, İ.Ö. 13. yüzyılın son çeyreği ile 12. yüzyılın ilk çeyreğinde olmak üzere, iki aşamada cereyan etmiş olan büyük bir kavimler hareketidir. *Ugarit* ve Mısır vesikaları, bu göçler hakkında önemli bilgiler aktarırlar. Ayrıca, İ.Ö. 2. Binyılın sonlarına ait yerleşim merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda da söz konusu göçlerin sebebiyet verdiği yıkımın maddi delillerine rastlanmıştır. Ege Göçleri'nin çeşitli nedenleri vardır. Ancak hemen belirtelim ki, bu büyük kargaşada ekonomik nedenler ön plana çıkmaktadır. Çünkü göçe iştirak eden kavimlerin toprak yetmezliği ve yeterli besine ulaşamama gibi sorunlarının yanı sıra, İ.Ö.13. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve Hatti Ülkesi'ni de etkileyen kıtlık felâketi, Egeli kavimleri, kendilerine yeni yurtlar bulma çabası içerisinde sevk etmiş görünmektedir. Ege Göçleri'nin birinci aşaması Mısır firavunu *Merneptah* zamanında (İ.Ö. 1236-1223) vuku bulmuştur. Bu firavun tarafından yazdırılan *Karnak Kitabesi* ve *Israel Steli*, söz konusu göçler hakkında önemli bilgiler aktarırlar. Ayrıca Ugarit mektupları da göçlerin bu ilk aşamasına ait bilgiler verirler.

⁷² Portekizliler dahi günümüz bilgilerine göre Ümit burnunu geçmek için *Karavela* adı verilen özel gemileri icat etmek zorunda kalmıştı. Bu keşif için bile insanlık yüzyıllarca beklemek zorunda kalacaktı.

⁷³ *Alan Greaves* Miletos'ta yapılan yıllara varan arkeolojik kazıların sonuçlarını yorumladığı "Miletos Bir Tarih" adlı eserinde Miletos'un Girit adasından gelen istilacılar tarafından kurulduğunu söyler.

ayrı düşünülemez, der. Başka bir deyişle bu değişim, rasyonel düşünce sisteminin yapılanması ve bütün tecrübe çeşitleri için tek bir ifade şeklinin kapsamlı bir biçimde yeterli olduğu, eski dini düşünce arasındaki çarpıcı kırılmadır. Detienne bu konu üzerine düşünmüş pek çok araştırmacının Louis Gernet ve Jean Pierre Vernant'ın mitten akla geçişin, ne John Burnet'in iddia ettiği gibi bir mucize olduğunu, ne de F. M. Cornford'un düşündüğü gibi mitsel yani dini düşüncenin aşamalı olarak felsefeyi kavramsallaştırdığını düşünemeyiz der. Bilakis düşüncedeki bu sekülerleşme 7. Ve 6. Yüzyıllar boyunca siyasi ve hukuki pratikler içinde gerçekleşmiştir. Detienne şunu demek istemektedir: Rasyonel düşüncenin ortaya çıkmasına destek olan kavramsal çerçeve ve zihin teknolojilerinin her ikisi birden toplumsal hayatın içerisinde gelişmiştir. Toplumsal ve zihinsel seviyelerin kendi aralarında sürekli etkileşim içerisinde olduğu bu genel çerçeve dâhilinde sözün sekülerleşmesi meydana gelmiştir. (Detienne, 2012:165) 1) Ona göre felsefe pek çok bakımdan geleneksel dini düşüncelere doğrudan karşıdır. Hatta ele aldığı konular itibari ile bir noktaya kadar dini düşüncenin varisi olarak da görülebilir. Bu noktada tam olarak Cornford'a bir göz kırpar. J. P. Vernant Miletos'lu filozofların fizik düşüncesinin, Yunanların dini düşüncesi ile oluşturulmuş büyük karşıtlıkların çerçevesi dahilinde ve bir dizi zıt terimlerin (görünmez-görünür, güçlü-zayıf, saf-karışık, daimî-değişen, emin-kuşkulu) arasında geliştiğini söylemişti. 2) Ama ne olursa olsun Detienne felsefenin dini düşüncenin belirlediği bir çerçeve dahilinde geliştiğini söylemekten de kendini alamaz. (Detienne, 2012:220) Ancak tamamen dinden bağımsız olarak geliştiği konusunda kafamızı karıştıran bir bildirimde bulunur.

Özetleyecek olursak Detienne özellikle bize kendi deyimiyle "hakikatin efendileri" olan şair, kral ve kâhin ekseninde bir başlangıç noktası sunar. Hakikatin efendileri olan bu grubun zaman içerisinde Antik Yunan toplumunun evriminin almış olduğu şekil ile sözün gücünün yerini değiştirirler. Özellikle savaşçı gruba ait olan ve tekelinde bulundurdukları bu gücün Hoplit Reformu ile kırıldığına vurgu yapar. Yani Hoplit Reformu sonucun nedeni ama başlangıcı değildir. Öyle anlaşılıyor ki başlangıç, adalarda korkudan yaratılan ortak karar alma dürtüsüdür.

Ne var ki Detienne, delil yetersizliğinden dolayı yeterince analiz edemediğimiz arkaik dönem Ege adaları konusunu ihmal etmiş görünmektedir. Yunan toplumunun zihinsel anlamda kökleştiği ve organizasyon yeteneğini kazandığı yerlerin Ege adaları olduğu görüşünün yabana atılır olmadığını bu vesileyle tekrar vurgulamak gerekir. Girit'teki Minos uygarlığının mirasçileri olarak Akha-Dor kültürü karışımı ile karanlık çağa giren bu adacıklar kanımızca Yunan kültürünün yaratacağı mucizenin ilk adımlarını başlattılar. Bu adımlar tabiki tek başına

Yunanlarda sözün sekülerleşmesi, ortaklaşa alınan kararlar veya hoplit reformunun getirdiği kırılma ile açıklanamaz. Bunun yanında Ege adaları ve batı Anadolu coğrafyasının konum itibari ile muazzam bir kavşak noktasında olmasının da getirdiği iktisadi avantajları da sonuna kadar kullanmışlardır. Adaların birbirine olan muazzam yakınlığı ve ana kara ile olan ticari alışveriş zenginliği de beraberinde adalara taşınmıştı. Özellikle yukarıda da belirttiğimiz gibi ikinci bin yılın ilk yarısından itibaren Suriye'nin batı kıyıları ve Mısır Yunanlar için en yoğun uğranılan ticari merkezler olmuştur.

2.2. İktisadi ve Coğrafi Nedenler

Araştırmamızın düşünsel tarafı ile ilgili olan bölümünü tamamladıktan sonra felsefenin Antik Yunan'da başladığı tezine ilişkin gösterilebilecek nedenler arasında iktisadi ve coğrafi nedenleri incelemek yerinde olacaktır. Özellikle bizim de içinde bulunmuş olduğumuz Akdeniz dünyası tezimizin başlarında da söylediğimiz gibi modern dünyanın pek çok icadına ve buluşuna tanıklık etmiştir. Neredeyse bir göl gibi tanımlayabileceğimiz Akdeniz'e sınır ülkelerinin çoğunun tarih boyunca birbirleriyle çok yoğun kültürel ve ticari ilişkiler içerisinde olduklarını biliyoruz. Akdeniz uygarlıkları tarihi dünyanın tarihi desek pek yanlış bir ifadeye bulunmuş olmayız. Felsefe ve bilimin neden başka toplumlarda neden meydana gelmediği ve diğer bölgelerdeki kültürlerin bile çoğunluğunun Akdeniz ülkeleri ile sınırlı olduğu bile son derece düşündürücüdür.

Bu düşündürücü konulardan biri de paranın icadıdır. Metal paranın bulunuşu, söz konusu dönemde Yunanistan da oldu. Yunanların kendilerine göre, ilk madeni para Lydia kralları tarafından basılmıştı, bu geleneğin doğruluğundan kuşku duymaya gerek yok. Ancak Lydia altın ve gümüş madenlerince zengin idi. Hermos ve Maiandros vadilerinden aşağıya İzmir'e, Miletos'a ve İonia'nın öteki kentlerine giden, doğudan gelen başlıca kervan yolları üzerinde bulunuyordu. Bu yeni aracı nesne İonia'dan Ege denizini geçerek Aigina'ya, Euboia'ya, Korinthos'a, Atinaya ve bir süre sonra da İtalya ve Sicilya'daki Yunan kolonilerine yayıldı. Böylece dünyada ilk defa Yunan toplumu para ekonomisini temel alan ilk toplum olma özelliğini de kazanmış oluyordu. (Thomson, 1997:215) Bu gelişmenin anlamı ve önemi çok büyüktür. Gerçekte değerli madenler her yerde değer ölçüsü idi, fakat onların yedinci yüzyıldan başlayarak dönüştürüldüğü metal paralar başlangıçta yalnızca yerel bir geçerliliğe sahipti. Daha sonra ise uluslararası ödemelerin bir aracı olmaları gecikmedi, bu sayede Yunanlar inanılmaz bir zenginliğe ve refaha kavuşmuşlardı.

Thomson bize Şu önemli bilgiyi verir: Yedinci yüzyılda bir gün, Kolaios'un kaptanlık ettiği bir Samos gemisi Mısır'a doğru yol alıyordu, doğudan gelen bir fırtına onu rotasından saptırdı ve onu Kyrene yakınında Pletea'ya sürükledi. Kaptan Kolaios, bir yıllık yiyeceği orada çaresizce bekleyen Thera'lı göçmenlere bıraktı. Platea'dan Mısır'a dönme girişiminde bulundu, ama doğu rüzgârı devam ediyordu ve onu Pillar of Herakles (Cebelitarık Boğazı) den o güne kadar hiçbir Yunanlının ayak basmadığı Tartessos limanına sürükledi. Mallarını orada altmış talent karla sattı. Herodotos, Aiginalı Sostratos sayılmazsa herhangi bir Yunanlının o güne kadar yaptığı en büyük kar diyordu bu ticarete. (Herodotos. 2009:357) Özellikle para ekonomisinin adalar halklarında zenginliği önemli ölçüde arttırdığını söyleyebiliriz.

Akdeniz kültür yaratan bir coğrafyadır. Kıyılarındaki uygarlıklar neredeyse binlerce yıllık bir yaşanmışlığa ve tarihe tanıklık ederler. Ticaret o kadar yoğunlaşmış ve artmıştır ki zamanla gerçekten Roma imparatorluğu ve Türkler için bir iç göle dönüştüğu anlar olmuştur. Büyüleyici güzelliği her türlü iklim ile buluşmuş, kimi zaman bir çöle kıyı olmuş, kimi zaman yarı tropik iklimlere kıyı olmuş, kimi zaman kıyılarına kar yağmıştır. İnsanlığın uzun bir süredir bu büyüleyici toprak parçası üzerinde komşu olmaları o insanlar için büyük bir avantaj ve şans olmuştur. Dünyanın coğrafyası zor ülkeleri hem iklimsel hem jeolojik hem demografik engeller taşımaktaydı. Bu coğrafî engeller ister istemez iletişimi, ulaşımı engelliyor ve dolayısı ile ticarete mâni oluyordu. Bizim coğrafya ve ekonominin etkileri üzerinde durmamızın nedeni, hem Antik Yunan uygarlığının faydalandığı iklimsel avantajları göz önüne sermek, hem de coğrafyanın yaratmış olduğu bu iklimsel avantajın iktisadi anlamda da ne gibi kazanımlar sağlıyarak felsefeyi etkilemiş olabileceğini ortaya koymaktır.

Şu an Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde yerleşmiş olduğu Anadolu coğrafyası Akdeniz ülkeleri içerisinde deyim yerinde ise en güzel ve en çok ilgi odağı olan bir nokta üzerinde kurulmuştur. Bu coğrafya prehistorik dönemden bu yana hep istilalara ve savaşlara maruz kalmış yorgun bir coğrafyadır. Felsefe ve bilimsel düşünce bizim ülke sınırlarımız içinde olan bir bölgede başlar, bu gerçeği zaten dünyanın geri kalanı da kabul eder. Bugün Aydın ilimize bağlı Balat köyü Thales'e, Anaksimandros'a ve Anaksimenes'e geçmişte yurtluk etmiştir. Anadolu coğrafyası oldukça ilginç ve verimli bir coğrafyadır. Hem yeraltı hem de yer üstü zenginlikleri göz önünde bulundurulduğunda eşsiz ve paha biçilmezdir. Akdeniz iklimi insan yaşamına hem sağlık hem de görsel açıdan en iyi gelen iklimdir. Bu coğrafyada dört mevsimin yaşanması doğal fenomenlerin her halini gözlemleyebilme avantajı yaratır. Bu fenomenlerine zıtlıklarının özellikle Burnet ve Vernant tarafından dikkatimizin çekildiğini hatırlayalım.

Bununla birlikte Ege ve Akdeniz bölgesinin Antik Dönem’de avantajlarına ve dezavantajlarına bakalım. Ege denizi hiçbir yerde genişliği 400 km’yi aşmayan bir dikdörtgen şeklindedir. Kuzeyi Trakya kıyıları, boğazlar ve Truva bölgesi, güneyi Rodos adası, Karpatos, Girit ve Kithera adalarıyla sınırlıdır. Bu bölgenin içinde pek çok ada vardır. Ege bölgesi kıyıları ve deniziyle karşımıza çıkan bir bütündür. Sadece coğrafya bakımından değil, kültür ve ekonomi bakımından bir bütünlük meydana getirmiştir. Bu bütünlük Ege adalarının ve Anadolu’nun batı kıyılarının dünyaya kapalı bir bölge olduğu anlamına gelmemektedir. Bölge eski çağlardan bu yana komşu ülkelerle siyasal ve kültürel ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Özellikle Anadolu’nun batı kıyıları ön Asya’dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının son durağıdır. (Mansel, 2004:2) Buna karşın Yunanistan anakarası son derece engebeli bir ülkedir. Derin koylar ve körfezler her taraftan karaların içine girmekte ve oralarda yaşayan insanları kaçınılmaz olarak denizciliğe zorlamaktadır. Bu can alıcı nokta, denizcilikte gelişmekten başka çaresi olmayan Antik Yunan toplumunun uzun kara yolculuklarının getireceği tehlikelerden kaçınıp daha kolay bir yoldan başka uygarlıkları hızlı ve etkili tanınmasına olanak sağladı. Denizcilikte ilerlemekten başka çaresi olmayan Antik Yunan toplumu bu alandaki başarısı ile Ortadoğu ve Mısır halkları ile tanışarak onların kültürleri ile kaynaşmış ve oralardaki ilerlemeleri daha hızlı takip edebilmişlerdir. Bunun tersi olma ihtimalide vardır tabi ki ancak yapılan araştırmalar, Yunan toprağındaki yoğun Mısır ve Ortadoğulu yerine, Mısır toprağındaki yoğun Yunanlıyı yazmıştır. Özellikle denizcilikte ilerlemeleri hem iktisadi anlamda zenginleşmelerini sağlamış hem de ihtiyaçları olan yeni bir yazı şekli Fenike alfabesini Sami topluluklardan alabilmelerine fırsat doğurmuştur. Biriken zenginliğin zor zamanlarda Yunan toplumunun en alt kesiminin ellerinden tutarak Aristokratların baskılarına karşı ayaklanmaya sebep olduğunu Aristoteles’in Atinalıların Devleti adlı yapıtında dile getirildiğini burada yineleyelim. (Aristoteles, 1998:28-34) Yunanistan’ın coğrafi olarak parçalanmış durumu bu ülkenin siyasal bakımdan da irili ufaklı devletlere bölünmesinde etken olmuştur. Ülkenin jeolojik karakterinin bir sonucu olarak bazı yerlerinin son derece fakir ve geniş ölçüde tarım yapılamayacak kadar verimsizdir. Bu durum tabi ki Yunanistan’ın kültürel gelişimi üzerinde etkiler yaratmıştır. Nitekim bu ülkenin doğuya yani Ege denizine açılan vadileri ve düzlükleri Anadolu’dan gelen etkilere uğramış ve bu yüzden erkenden bir takım büyük kültürlerin beşiği olmuşlardır. Daha az girintili çıkıntılı olan batı Yunanistan ve Trakya kıyıları ise kültür bakımından doğu bölgelerine kıyasla geri kalmıştır. (Mansel, 2004:3)

Miletos kıyılarına gelecek olursak, bir farklılık göze çarpar. Anakara Yunanistan’ından daha fazla tarım yapabilecek alanlara sahiptir. Miletos yakınlarındaki bu bereketli alanlar antik

dönemde kentin sahip olduğu büyük kıymetlerden biriydi. Hatta Herodotos bile bize Miletos topraklarının ne kadar bereketli olduğundan bahseder. Ayrıca bölgede ikisi çanak çömlek yapımında kullanılan yirmi yedi adet kil yatağı da bulunmaktadır. (Greaves, 2003:20) Miletus'un konumu Orta Anadolu ve Yakın Doğu uygarlıkları arasındaki tarihsel bağların derecesi ve niteliği açısından çok önemlidir. Anadolu'nun bu bölgesi kuzeyden güneye doğru yolculuk yapmayı zorlaştırmıştır. Dolayısıyla Anadolu içlerine doğru doğal bir ulaşım koridoru oluşturan Büyük Menderes *Μαίανδρος* vadisi gibi vadiler tarih öncesi dönemlerden itibaren önem kazanmıştı. Tabir yerindeyse denizcilik tekniğinin gelişmediği dönemlerde bu geçitlerin Yunan halkının dünyanın geri kalanı ile tek iletişim yolu olduğunu söylemekte abartmış olmayız. Anadolu'nun batı kıyıları ipek yolu olarak bilinen ticaret yolunun ulaştığı en son noktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Miletos şehri bir ticaret merkezi olarak her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun sonucunda deniz ulaşımı ve deniz gücü de beraberinde kentin tarihsel gelişiminde yaşamsal bir rol oynamıştır. (Greaves, 2003:24)

Ege adaları konusuna dönecek olursak, bu adaların en önemlisi büyük *Mineon* uygarlığına yurtluk yapmış olan Girit adasıdır. Ege Denizi'nin güneyinde bulunan ve yaklaşık 250 km uzunluğunda ve 50 km genişliğinde olan bu ada, arada köprü görevi gören bir takımadalar sayesinde, bir taraftan *Poleponesos*'a (Mora yarımadası) diğer taraftan Anadolu'nun batı ve güney batı ile Afrika'nın kuzey kıyılarına komşu idi. Girit adası bütün bu ülkelere çevre ülkelerin kültür etkileri altında kalabilecek kadar yakın ve bunlardan gelecek düşman akınlarını önleyebilecek kadar uzaktı. İşte eski çağlarda "Mutlular Adası" olarak gösterilen Girit'in bulunduğu bu emsalsiz coğrafya adanın bir taraftan doğu, diğer taraftan batı etkileri altında kalmasına ve hayret uyandırıcı yüksek ve orijinal bir uygarlık ortaya koymasına sebep olmuştur.

Büyük bir kısmı iyi korunmuş limanlara sahip olmakla beraber küçük, susuz ve çorak olan Ege Adaları arasında bazıları doğudan batıya giden ya da kuzeyden güneye inen deniz yollarının kesişme noktalarında bulduklarından ötürü önem kazanmışlardır. Bu adalar arasında *Delos*, *Melos*, mermerleriyle ünlü *Paros* ve *Naksos* ile altın madenleri ile ünlü *Sifnos* yer alır. (Mansel, 2004:4) Bu adaların Girit adasından etkilenmemesi için hiçbir neden yoktur. Yakın Ege kıyılarından denizcilik sayesinde faydalanmadıklarına dair hiçbir neden yoktur. Bu noktada adaların son derece stratejik ve kritik bir gelişim süreci yaşadıklarını söylemeliyiz.

Tabir yerinde ise Yunan Mucizesi diyebileceğimiz şeyin köklerinin Ege adalarında ekildiğini söyleyebiliriz.

Ekonomi kelimesinin *oἶκος* ev ve *νόμος* kelimelerinden oluşan bir etimolojisi vardır. Ekonomi biliminin uygarlıkların doğması ve yok olmasında ne kadar önemli ve hayati bir mesele olması ve gücünün kavranması daha çok Avrupa'nın aydınlanma yıllarına denk gelir. Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı kitabının giriş sayfasında bir toplu iğne üretiminin aşamaları konusunda bilgi verir. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte ekonomik gücün ne kadar önemli olduğunun farkına varan Avrupa ülkeleri temel tüketim mallarının seri üretimine başlaması ile birlikte kıta Avrupa'sının da yaşam biçimini değiştirmişlerdi. (Smith, 2009:7-13) Ulusların ayakta kalabilmesinde kilit rol oynayan ekonomi Antik Yunanlılar arasında bir bilim olarak tanınmıyordu ancak finansın önemi farkedilmiş ve kavranmıştı. Elimize o dönemin ekonomik ilişkilerine ve tedbirlerine ilişkin çok fazla kayıt ve belge geçmemiştir. Bu alan üzerine yani Antik Çağ ekonomisine ilişkin çok fazla bilimsel çalışma da yapılmamıştır. Bu alan üzerine en önemli çalışmayı İngiliz asıllı Amerikalı klasik çalışmalar uzmanı *Moses Finley* yapmıştır. Finley kitabının konusunu İ.Ö. 1000 ve İ.S. 500 yılları arasındaki Antik Çağ ekonomik faaliyetlerine ayırmıştır. Bu noktada bizi daha çok İ.Ö. 1000 yıllarından sonraki ekonomik faaliyetler ilgilendirmektedir. Finley her şeyden önce Antik Çağ sosyal ve ekonomi tarihinin, öncelikle tarım ve çiftçiliğin tarihi olduğunu vurgulamaktadır. Bu dönemler öncelikle ailenin ön planda olduğu ve herkesin ekonomik olarak kendine yeterli olmaya çalıştığı bir dönemdir. Ticaret genelde küçük çaplı olarak ve kısa mesafeler arasında yapılmıştır. Bilinenin aksine tüccarlar ve ilkel sanayi ile uğraşanlar nadiren maddi kazançlar elde etmiştir. (Finley, 2007: XXIV) Bu açıklamasından sonra ekonomiye ilişkin antik dünyada (klasik dönem) yazılmış tek kitap olan *Oikonomikos*'tan *Oikonomikós* bahseder. Atinalı Ksenophanes'in⁷⁴ yazmış olduğu *Oikonomikos*'u dönemin tek ekonomi kitabı olarak görebiliriz. Sokrates'in diyalogları şeklinde yazılmış olan bu eser aslında arazi sahibi olan asilzadeler için bir rehber niteliğindedir. 'Zengin bir hayat sürmek için ne yapılmalı' hakkında uzun bir giriş ile başlayan bu eser, varlığın iyi bir şekilde kullanılması, mülk sahibi olabilmek için gerekli değerleri, idareciliğin vasıfları, kölelerin idaresi ve eğitilmeleri gibi konuları işlemekteydi. Hepsinden fazla yer tutan bölüm ise tarım konusudur. Ancak bizim ilgilendiğimiz zaman dönemi daha çok 8. Ve 7. Yüzyıllardaki Antik Yunan toplumunun iktisadi yapısı olduğundan dolayı, klasik dönem Attika bölgesinin zenginliğini konumuzun dışında tutacağız. Platon karıncaların ve

⁷⁴Ünlü Filozof Ksenofanes ile karıştırılmamalıdır. Atinalı Ksenophanes Sokrates'in arkadaşlarından biri idi. Kendisi İ.Ö. 431 yıllarında doğup 354 yıllarında öldüğü sanılmaktadır. Diğer filozof olan *Ksenophanes* İzmir Değirmendereli yani Kolophonlu'dur, İ.Ö. 570- İ.Ö. 480 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir.

kurbağaların küçük bir gölün çevresinde yaşaması gibi bizde *Phasis*'ten (Karadeniz Kıyıları) *Herakles Sütunlarına* (Cebelitarık Boğazı) kadar olan denizin çevresinde dünyanın küçük bir bölümünde yaşıyoruz demişti. (Phaidon. 2015:118)

Akdeniz ve çevresi yazları kurak ve sıcak, kışları yağışlı tek bir iklim bölgesini oluşturmaktadır. Yakındoğu ekonomisi işte bu sulu tarım üzerine kurulmuştu. Burası yaşanması, yerleşmesi oldukça kolay bir bölgedir. Kıyılarda ve geniş iç kesimlerde, verimli topraklar üzerinde başlıca hububat, sebze ve meyveler, özellikle üzüm ve zeytin yetişmektedir. Küçükbaş hayvancılığa müsait otlaklarda koyun, domuz ve keçi beslenmektedir. Fakat bu bölgenin her yerinde küçükbaş hayvancılığına uygun bir ortam yoktur. Hemen her yerinde yaygın bir şekilde yetişen zeytin, en iyi sabunun üretilmesini ve aydınlanma için gereken yakıtın kaynağını sağlıyordu. Zeytin ağacı, yaz kuraklığında dahi çok fazla iş gücüne ihtiyaç duymadan, sadece iyi bir bakımla ve zamanla gelişebilmektedir. Bu nedenle bu özel ürün yerleşik bir düzenin varlığını gerekli kılar. Bu ürünün uzunca bir sürenin sonunda hasat edilmesi şenliklerle kutlanır.⁷⁵ Bu durum bize Akdeniz ve Ege bölgesinin göçebe topluluklar için uygun bölgeler olmadığını göstermektedir. (Finley, 2007:16)

Buradan şu sonuç çıkmaktadır, yerli Akha ve Dor toplulukları engebeli ve girintili çıkıntılı kıyıları dolayısıyla bölgeden en iyi verimi alabilmek adına bir ekonomik yapı geliştirdiler. Endüstriyel bir bitki olan zeytin bu noktada kritik öneme sahip idi. Literatürde Akdeniz üçlüsü olarak geçen, zeytin, üzüm ve buğday bölgenin en önemli geçim kaynağını oluşturmakta idi. Ancak ne Finley ne de Miletus kazı sonuçları uzmanı Greaves, bize ihraç fazlası bu ürünlerin deniz aşırı ülkelere satıldığına ilişkin elimizde güçlü kanıtların olmadığını söyler. Bu gerçekten zenginleşmiş bir burjuva takımının varlığından söz etmemiz biraz zor görünmektedir. Felsefe ortaya çıktıktan sonra Atina İmparatorluğunun sömürü politikaları tabii ki inkâr edilemez.⁷⁶ Özellikle yeni Pers tehlikesini savuşturmak adına kurulan *Attika Delos*

⁷⁵ İ.Ö. 17. yüzyıllarda kurulan Atina'yı hangi tanrının koruyacağı tartışması gündeme gelir. Zeus, Tanrılar Meclisini toplar ve alınan karara göre şehre en değerli hediye veren tanrı, şehrin koruyucusu olacaktır. Yarışma başlamıştır. *Poseidon* ve *Athena* hemen yeryüzüne iner ve Atina'ya gider. *Poseidon* denizlerden bir at çıkarır. Bu atın rüzgâr kadar hızlı olduğunu, savaşlarda çok işe yarayacağını söyler ve meclisin değerlendirmesine sunar. *Athena*'nın hediyesi ise bir zeytin dalıdır. Bu ağacın büyüüp yüzlerce yıl yaşayacağından, ağacın meyvesinden lezzetli yemekler hazırlanmasına yardımcı olacak sağlıklı sıvı elde edilebileceğinden, bu sıvının yaraları iyileştireceğine, geceleri aydınlık saçacağına, bu ağacın ise sıcak yaz günlerinde gölgesiyle insanları kucaklayacağından bahseder ve jürinin değerlendirmesine sunar. Yarışın galibi *Athena* olur. Ağaç, *Akropolis*'e dikilir. Bir süre sonra *Poseidon*'un oğlu *Halirrothios*, *Athena* tarafından hediye edilen ağacı kesmek için elindeki baltayı sallar fakat büyümlü bir şekilde balta ters dönerek *Halirrothios*'un kafasını keser. Zeytin ağacı ile tanrıça *Athena* arasında çok sıkı bir bağ vardır hem onun sembolü hem de hem de şehir tanrıça *Athena*'nın isminden devşirilmiştir.

⁷⁶ Atina, İ.Ö. 490 yılındaki *Marathon* ve İ.Ö. 480 yıllarındaki *Salamis Deniz Savaşı*'ndan sonra bölgedeki Pers tehlikesini devam ettirmek namına, adına *Attika Delos* deniz birliğini oluşturdu. Bu birliğe çevre ülkeler ve ada devletleri katılmıştı, ancak daha sonra bu birliğin Atina'nın kendi çıkarları için kullanıldığı anlaşıldı ve dağıldı.

deniz birliğinin zamanla Atina menfaatlerine hizmet eden bir kurum olduğunu tarihi kayıtlardan da öğrenmekteyiz. (Friedell, 2011:165) Mısır ve Ortadoğu ile bir ticaretin olduğu kesin, ancak bu zenginliğin felsefenin bu bölgede ortaya çıkmasına ne kadar etki ettiği bizim araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Karanlık dönemden çıkan Antik Yunan topluluklarının, buna adalarda dâhil olmak üzere, önce kendi aralarında ve daha sonra komşu ülkeler ile yaptıkları ticaretten, kültür alışverişi ve zenginlik sağladığını düşünmekteyiz. Bunu Antik Çağ gemilerinin kısa mesafelere gidip gelmek için tasarlandığından anlayabiliriz. (Finley, 2007:155) Zengin Atina döneminde dahi hangi malların üretilip ihraç edildiğine dair elimizde kesin bulgular bulunmamaktadır. (Finley, 2007:159) Finley sonuç olarak bize, Antik Çağ şehirlerinin yiyecek, maden, köle ve diğer ihtiyaçlarının dört önemli şey üzerine kurulduğunu söyler: Bu şehirlerin kendi taşra alanlarına ait ürünlerin yerel tarımsal üretimi, gümüş gibi özel maden ve kaynakların bulunması veya bulunmaması, bunlardan başka diğer madenler, özellikle kaliteli şarap ve yağ elde edilen bitkiler, ticarete gizli ihracat ve turizm, son olarak da imparatorluktaki kiralar, vergiler, haraç, bağlı ülkelerden gelen hediyeler ve toprak sahipliğinden elde edilen gelirlerdi. Burada göze çarpan en önemli özelliklerden bir tanesi, kayıt dışı ihracat ve turizmdir. İhracat ile ilgili elimizde gerçek kayıtlar olmamasından dolayı bu konu bir bakıma karanlıkta kalmaktadır. Buna karşın turizm konusunda bölgenin cazibe merkezi olduğu bilinen bir şeydir.

Diğer yandan, özellikle kehanet ve bilicilik merkezlerinin revaçta olduğu bir dönem olmasından dolayı popüler tapınaklar oldukça ilgi çekiyordu.⁷⁷ Özellikle Miletus'taki bilicilik merkezi oldukça rağbet görüyordu. (Greaves, 2003:144) Miletus'un bu özelliğinden dolayı sıra dışı bir ziyaretçi seviyesine ulaşmasının getirdiği ekonomik rantları da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Biz bu noktada ekonominin felsefenin gelişimine ne ölçüde etki ettiği konusunda yeterli ipucuna sahip değiliz. Aristoteles'in söylediği gibi, felsefe ekonomik refaha kavuşmuş insanların aylak zamanlarından oluştu idiyse bu zenginliğin kaynağı uluslararası ticaretten kaynaklanan bir zenginlik mi? Yoksa Antik Yunan toplumunun kendi Aristokrat sınıfının iç piyasadaki gücünden kaynaklanan bir sonuç mu? Bunu sormamızın nedeni ilk filozofların çoğunluğunun zengin ailelerin temsilcileri olduğunu bugün zaten bilmekteyiz. Asil ailelerden gelmeyip meşhur olan filozof sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. Buna karşın daha öncede söylediğimiz gibi Aristoteles'in "Atinalıların Devleti" adlı

⁷⁷ Didim'deki *Δίδυμα* kehanet merkezi eski Yunanca'da *ikiz* anlamına gelmektedir. Bu yerin seçilmesinin nedeni, burada kutsal bir pınarın olduğunun düşünülmesidir. Kireçtaşının daha az geçirgenli kireçli ve killi toprak katmanıyla karşılaşması sonucu oluşan bu pınarın bu kurak arazide ortaya çıkışı, görünüşte o dönem insanı için büyülü bir etki bırakmış olmasındır.

eserinde toplumu üç siyasi parçaya böldüğü Pedialar (ovadaki asiller), Paraliai'lar (kıyıdaki tüccarlar), Diakriler (Dağlarda yaşayan işçiler) içinden Paraliai'lar yani tüccarlar dediğimiz kesimin çok önemli bir yeri vardır. Denizaşırı ülkelere olan yolculukları ve kültür alışverişinin hızlanmasını bu kesim sağlamıştır. Aynı zamanda İ.Ö. 7. Yüzyılda Aristokratlar ile topraklarını kaybeden Diakriler arasında çıkan anlaşmazlıklarda Diakrilerin yanında olan Paraliaiiler Aristokratlara karşı verilen mücadeleyi Demokrasi sürecine de sokabilmeyi başarmışlardır. Ticaret ile sonradan zengin olan bu kesimin (Paraliai) felsefenin Antik Yunan toplumunda ortaya çıkmasında ne kadar etkili oldukları konusunda kesin bir şeyler söylemek zordur. Ancak ekonomik gücün bir geleneği devam ettirmek adına ne kadar önemli olduğu da bir gerçektir. Bu ekonomik gücün Antik Çağda izlerini sürebilmek elimizdeki verilere göre oldukça zordur.

Bir diğer önemli husus, Antikçağda kölecilik meselesidir. Kölelerin emeklerinden kaynaklanan avantajların felsefenin doğmasında ne kadar etkili olabileceği tartışılır bir durumdur. Atina'nın en görkemli dönemi olan İ.Ö. 5. Yüzyılda nüfusunun 110.000 ila 115.000 civarında olduğu düşünülmektedir. Bu rakamın yaklaşık üçte birinden biraz azının kölelerden oluştuğunu düşünürsek yaklaşık 25.000'e yakın bir köle nüfusundan söz edebiliriz. (Mansel, 2004:314) O dönemde dünyanın hemen her tarafında görülen kölelik kavramının felsefeye olan etkisi meselesi ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak kölelerin yaratmış olduğu boş zamanı Yunanlıların iyi kullandıklarına şüphe yoktur. Özellikle yoğun imar faaliyetlerinde kullanılan kölelerin Yunan toplumunun felsefi faaliyetlerinde ne ölçüde etkili olduğuna dair kesin yargılarda bulunmak şimdilik tartışmalı bir meseledir.

Sonuç olarak Antik Yunanlıların biz hem coğrafi bir avantaj yaşadıklarını hem de bu avantajın ekonomik sonuçlarını iyi kullandıklarını söyleyebiliriz. Karanlık dönemin (İ.Ö. 800 civarı) sonuna doğru yavaş yavaş bir kıpırdanma yaşayan Ege ve Akdeniz kıyıları coğrafyanın kendilerini hapsedmiş oldukları denizcilikte uzmanlaşma çaresizliği onları kısa mesafeli ticarete yöneltmiştir. Zamanla Akdeniz kıyılarını takip ederek Fenike kıyılarına (Bugün Suriye) ulaşan Antik Yunanlılar ilkin alfabelerini Fenikelilerden alarak işe başladılar. Ticaretin yarattığı kültürel etkileşim sayesinde Yunanlar daha etkili ve dayanıklı gemileri ile Mısır'a kadar ulaşip Akdeniz'i deyim yerindeyse bir göl haline getirdiler. Denizcilik teknolojisindeki ilerlemeler sayesinde bu seyahatler sıklaştı ve iletişim yoğunlaştı. Bunun sonucunda Ortadoğu ve Mısır dünyasının bütün gizemleri Yunan dünyasına açılmış oldu. Ancak gördük ki Mısır ve Ortadoğu'yu boğan o boş inanç Yunanlara aynı şeyi yapamadı. İster Cornford'un dediği gibi dinden meydana gelsin, ya da Detienne'nin söylediği gibi sözün bir noktada tam açıklamasını

yapamadığımız sekülerleşmesinden doğsun veya Burnet'in dediği gibi Yunan dehasından kaynaklanan bir mucize olsun, bu farklı etkileşim bir gerçektir.

Felsefe doğum yeri olarak, bir değil birden çok faktörün muazzam bir zamanlama ve uygun koşulları altında Yunan toprağını seçti. Bu elbette ki Tanrının seçimi değil idi. Toplumun inançlarındaki şeffaflık, coğrafyanın getirmiş olduğu zorunluluk, ada devletlerinde gerçekleşen ortaklaşacılık düşüncesinin yarattığı birlikte karar verme geleneği, zamanla zenginleşmelerini sağlayan ticari başarı bu mucizenin altında yatan gerçek nedenler idi.

Aynı nedenlerin başka uygarlıklarda olup olmadığını, farklı nedenler varsa bunun hangi değişkenlerden kaynaklandığı meselesini Ortadoğu, Mısır, Hint ve Çin uygarlıklarında göreceğiz. Katı bir dini gelenek, uluslararası ticaret yoksunluğu ve kapalı siyasi politikalar felsefenin ve özgür düşüncenin gelişimi önünde büyük engel teşkil etmiştir. Biz bunu Yunanların hemen güneyindeki kendi kardeşlerinin Spartalı'ların uygulamalarından teyit etmekteyiz. İkisi de aynı ırka mensup olan Atinaların ve Spartalı'ların dünya tarihine adlarını çok farklı yazdırdılar. Spartalılar, tarihe katı askeri kurallar ile yönetilen dikta bir ülke olarak geçerken, Atinalılar felsefi ve bilimsel düşüncenin liderleri olarak geçtiler.

Bakalım Yunanlar bu ilerlemeler içerisinde iken o tarihlerde dünyanın geri kalanı ne düşünüyordu. Yapacağımız karşılaştırma, felsefenin ilk olarak Antik Yunan'da neden ve nasıl doğduğuna ilişkin tüm bu gerekçelerin anlaşılmasında biraz daha mesafe almamızı kolaylaştırabilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER MEDENİYETLERDE AYNI YÜZYILLARDA DÜŞÜNCE HAREKETLERİ

Yunanlar tüm bu başarılarına imza atarken, o tarihlerde dünyanın farklı coğrafyalarında uygarlıklar kendi yarattıkları ahlaki ve siyasi kurallar içinde yaşıyordu. Bu uygarlıklarında yaradılış destanları, kahramanlık hikayeleri ve kendilerine özgü ahlaki sistemleri ve düşünürleri vardı. Özellikle kadim Hint medeniyeti Buda'ya çok şey borçludur. Onun ahlaki düşünceleri bugün hala günümüz Hindistan da pratik edilmektedir. Aynı şeyleri Çin düşünürü Konfüçyüs içinde söyleyebiliriz. Çin de düşünceleri bir din gibi takip edilen Konfüçyüs büyük bir ahlak bilgini ve filozof olarak anılmaktadır. Ortadoğu'ya geldiğimizde İran da Zerdüş peygamberin o dönem Pers kültürü üzerindeki muazzam etkilerini görürüz. Mısır da ise Hermetik düşünce neredeyse Mısır toplumunun iliklerine kadar işlemiştir. Mezopotamya bölgesi özellikle Dünya Uygarlığının ve İnsanoğlunun başka ülkelere serptildiği bir memba gibidir. İlk bilimsel ve teknik buluşların merkezi konumundadır. Ancak geçen zaman içerisinde bu medeniyetlerin katkıları ya tam anlaşılmamış ya da hak ettiklerinden daha fazla olan övgülerle yanlış anlaşılmıştır. Biz bu bölümde bu kadim uygarlıkların, Yunanların felsefe ve bilimi başlattıkları aynı zaman diliminde düşünce hareketlerinin ne seviyede olduğunu inceleyeceğiz. Bu düşüncelerin bilimselliğini ve felsefi yönünü ortaya koymaya çalışacağız. Yunanların 7. Ve 6. Yüzyıllardaki sekülerleşme süreci ile felsefeye ve bilimin ilerlemesine yapmış olduğu katkının ne derece önemli olduğunu söylemiştik. Bu sürecin neden bu uygarlıklarda oluşmadığının nedenlerini ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Hint Düşüncesi

Tezimizin Antik Yunanlılar ile ilgili olan bölümü tamamen bu başarının perde arkasındaki nedenlerini açığa çıkarmak ve bunların neden diğer toplumlarda da oluşmadığını analizi etmektir. Bu başarının nedenlerini tek bir olgu üzerinden açıklamanın ve tanımlamanın olanaksız olduğunu görmüş olduk. Özellikle Yunanlıların tarihte koşulların her toplum için eşit olduğu bir zamanda bu sıçrayışı göstermesi onları diğer topluluklardan ayırmış ve komşu ülkelerin de gözünü bu yöne çevirmesine neden olmuştur.

Konumuz itibari ile sadece bu ülkenin başarılarının nedenlerini incelemeyip diğer toplumların da o yıllarda hangi aşamalara kadar ulaştığını ve neden bu denli sıçrayışın o toplumlarda gerçekleşmediğinin de analizini yapacağız. Bir sistemleri var mıydı? Bunun bir arkası gelmiş miydi? Yoksa düşünce hareketleri Yunan dışı toplumlarda mistik bir tonda mı gelişmişti? Veyahut bunlar gündelik hayat bilgisi ile karışık o toplum ahlakına dayalı pratik bilgiler miydi? Bu sorulara vermeye çalışacağımız cevaplar, Antik Yunan toplumu ile diğer

toplumlar arasındaki düşünce farkının kavranmasına biraz daha açıklık getirebilecektir. Bu çalışmadaki amacımız diğer toplumların düşün hareketlerinin var olup olmadığı, var ise bunların hangi nitelikte olduğu ve Yunan düşüncesi gibi, felsefenin temel koşullarını sağlayıp sağlamadığını yakından görmeye çalışmak olacaktır. Özellikle felsefenin çıkış nedenleri arasında bilme ve öğrenme merakının örgütlü bir sorgulamaya dönüşmesi gerekmektedir. Bilgiye ve sevgiye dayanan bir araştırma geleneğinin oluşması gerekmektedir. Hatta daha ileriye gidecek olursak Antik Yunan toplumundaki gibi felsefenin materyalist bir başlangıç teşkil etmesinin benzerliğinden ziyade diğer toplumlarda felsefenin en belirgin başlangıcını gördüğümüz ahlak felsefesinin izlerini bulacağız. Gündelik hayatı düzene sokmaya yönelik bu çabaların sadece kadim uygarlıklarda gelişmediğini, aynı zamanda daha ilkel olduğunu düşündüğümüz kabilesel topluluklarda da belli bir seviyeye kadar ahlak'ın geliştiğine tanıklık edeceğiz. Ancak bu düşüncelerin hangi noktaya kadar bizim felsefe standartlarımıza uyup uymadıklarını da analiz edeceğiz. Bu ahlakın toplum ahlakından ve din bilgisinden ziyade Yunan toplumundaki gibi bu düşüncenin bilimsel olarak incelenip etik seviyeye taşınıp taşınmadığının izlerini süreceğiz. Amacımız hiçbir topluluğu ve düşünce sistemini itibarsızlaştırmak veya değersizleştirmek değildir, bu çalışmanın tek kaygısı Yunan mucizesi dediğimiz bu sıçrayışın nedenlerini bilimsel olarak araştırmak ve bunun neden başka toplumlarda görülmediğinin analizini yapmaktır. Bu kaygımız ve hassasiyetimiz inceleyeceğimiz bütün toplumlar ve düşünce sistemleri için geçerlidir.

Bu bağlamda ilkin Hint toplumu ve Hint düşüncesini inceleyebiliriz. Çalıştığımız zaman aralığını belli bir döneme çekerek analiz ettiğimiz sorunsalı daha iyi inceleme fırsatı bulacağız. Bu yüzden bizi yine Hint toplumunun Yunan toplumunda olduğu gibi İ.Ö. 9. yüzyıl ile yaklaşık olarak 4. Yüzyıl arası düşünsel tarihi ilgilendirmektedir. Bunun nedeni zaten Yunan düşüncesinin felsefi bakış açısının evrenselleşmesi neticesinde bütün toplumlarda izinin sürülebilmesidir. Ama daha geç yüzyıllara gözümüzü çevirecek olursak o dönemlerde neredeyse toplumlar kendi talihleri ile baş başadır. Thales İ.Ö. 7. Yüzyılda felsefeyi başlatırken, aynı yüzyıllarda Yahudi peygamber *Jeremiah* Orta Doğuda, Pers peygamber *Zerdüşt* İran topraklarında, Hintli bilge *Siddhartha* (Buda) Hint topraklarında ve Çinli düşünürler *Konfüçyüs* ve *Lao Tzu* Çin topraklarında kendi düşüncelerini yayıyorlardı. (Baird, Kaufmann. 2003:6)

Uzakdoğu düşüncesi batı dünyasının son 200-300 yıllık bir dönemde oldukça ilgisini çekmiştir. Özellikle 1754 yılında Paris'teki Doğu Dilleri okulundan mezun olmuş Fransız bilim adamı *Anquetil Du Perron* (1731-1805) 1754 yılında yirmi üç yaşında hevesli bir asker olarak, Parsiler'in arasında kalıp dillerini öğrendikten sonra Zerdüştlük inancının ünlü kitabı *Avesta*'yı

anlamak amacıyla gemi ile Hindistan'a gider. A. Du Perron Hindistan'da (Gurajat eyaleti) 13 yıldan fazla yaşar. Rahip Darap Kuman'ı Avestayı tercüme etmeye ikna etmekte başarılı oldu ve aynı zamanda Darab'dan Avestaca ve Pehlevice el yazmalarını da aldı. Du Perron 1761 yılında Paris'e döndü ve Avesta üzerine çalışmaya devam etti. On yıl çalıştıktan sonra 1771 de Avesta'nın ilk Avrupalı (Fransızca) tercümesini yayımladı. Sonuç inanılmazdı. Avesta'nın tercümesi Avrupa'yı sarstı ve Du Perron'un Avesta tercümesi Şarkiyat araştırmaları alanında ve aynı zamanda Avrupa kültüründe gerçek bir devrim oldu. (Adsay, 2014:25) Doğal olarak bu süreç doğu düşüncelerine ve dinlerine olan ilgiyi bir hayli arttırdı. Özellikle Anquetil Du Perron'un çalışmaları batının aydınlanma ve dünyayı anlama çabasının olduğu yıllarda bir gözünü de doğu toplumlarına çevirmesine neden oldu. Özellikle ünlü Alman düşünürler Max Weber, Arthur Schopenhauer, Frederich Nietzsche Uzak Doğu düşüncelerinin batı dünyasında moda olmasını sağlamıştır. Ancak daha sonraki çalışmalar ve bilim adamlarının düşüncü yaklaşımları bu düşüncelerin bir inanç mı, felsefi bir düşünce mi, yoksa gündelik hayatlarını organize etmeye yarayan pratik bilgiler bütünü mü? Olduğu konusunda ayrılmışlardır. Ancak zaman, bir bilginin değerinin ve kalitesinin belirlenmesinde en önemli ölçütlerden ve parametrelerden biri olduğundan günümüz düşüncesi bu yaklaşımları inanç kümesi içinde değerlendirmektedir. Bu kadim uygarlıkların yaratmış olduğu inanç ve düşünce sistemleri nerdeyse Antik Yunan felsefesinin başlamış olduğu 7. Ve 6. Yüzyıllarda filozofların ortaya çıkmaya başladığı yüzyıllarla benzerlik göstermektedir. Zaten bu tarih aralığı, hemen hemen bütün dünyada bazı ünlü kişilerin ortaya çıkmaya başladığı bir döneme işaret etmektedir. Thales tüm bu düşünürler arasından bilimin temsilcisi olarak sıyrılırken diğer düşüncelerin neden bir inanç sistemi veya devlet politikası olarak algılandığının nedenlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Bir düşüncenin felsefi bir nitelik kazanması bazı standartları taşımasını gerektirir. Bunun sistemli olması, bir geleneğe dayanması ve mistik bir anlayışla devam etmemesi, eleştirel bir karaktere sahip olması, önünün kesin cevaplar ile kesilmemesi ve hepsinden öte bu düşüncenin evrensel yani her yerde geçerli olması gerekmektedir. Bir düşüncenin evrensel geçerliliğinin olması o düşüncenin bilimsel ve felsefi olmasında son derece önemlidir.

“Felsefenin Yunanlı köklerinin nedenleri” bölümünde göstermiş olduğumuz hassasiyeti bu bölümde de göstermeye dikkat ederek konu üzerinde en iyi araştırmaları yapmış bilim insanlarının görüş ve yaklaşımlarını dikkate alacağız. Özellikle eski Hint düşüncesi ve Pers (İran) düşüncesi bazı noktalarda benzerlik gösterdiğinden dolayı zaman zaman Persler'in eski dini Zerdüştlüğe de değineceğiz.

Kadim Hint uygarlığının temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Eski dönemin yazı geleneği olan şiir temelli edebi kökler Hint kültüründe de görülmektedir. Özellikle tanrıya yazılan şarkılar şeklinde bilinen “Veda”lar ile Hint düşüncesi basit anlamda ortaya çıkmaya başlar. Veda anlam bakımından *kutsal bilgi* olarak yorumlanır. Hindular Vedalar’ın "yazarı olmayan" ya da "insanüstü" ve "açığa çıkmış bilgi" olduklarını düşünürler. Anonim bir metin olması ve yıllar içerisinde halkın da bu metinlere ilgi göstermesi nedeniyle zamana direnebilmişlerdir. Zaman içerisinde bazı eklemelere ve çıkarmalara uğrayan bu metinler yazarının belli olmaması nedeniyle de ayrı bir mistisizm kazanmıştır. Biraz tarihi olarak ele alırsak, 19. Yüzyıllarda başlamış olan Ari ırk göçlerinin son dalgalarını da Hint dünyası yaşamıştı. Bu büyük göç dalgasının etkilerini dünyanın büyük bir coğrafyası hissetmiş ve Hint dünyası da bu Ari ırk hareketinden nasibini almıştı. Hint metinlerinin en eskilerinden biri olan Veda’ların yazarları bilinmemektedir. Göç hareketleri tamamlanıp coğrafya sükûnete kavuştuktan sonra Hint dünyası bir anda kendilerini bu anonim metinlerin içerisinde bulmuşlardır. Vedalar Hint düşünce sisteminin ilk hareket noktasıdır. Veda etimolojik olarak kutsal metinler anlamına gelmektedir. En eski Veda örneklerine İ.Ö. 1500 yıllarında rastlamak mümkündür. Temel anlamda dört tür Veda vardır:

- 1- Rigveda: Mısraların (Mantra) vedası, methiye bilgisi
- 2- Samaveda: Şarkıların vedası, şarkı bilgisi
- 3- Yajurveda: Kurban vedası
- 4- Atharvaveda: Sihir vedası, sihir bilgisi

Erken Vedik dönem olarak bilinen 1700-1110 yılları arasında Hindistan’da oluşturulan yapıtın Avesta ile benzerlik göstermesi diğer ilgi çeken bir noktadır. Yapıtın orijinal hali 1017 ilahi olup sonradan 8. Kitaba 11 ilahi daha eklenerek Rigveda bugünkü halini almıştır. Hindistan ve komşu ülkelerini de oldukça etkilemiş olan Veda metinlerini Krişna Dwaipayna’nın derlediği sanılmaktadır. 19. Yüzyıl Alman araştırmacı F. Max Müller vedaları ilk inceleyip yorumlayan batılı bilim insanı olmuştur. (Hiriyanna, 2011:25)

Hint düşünce sisteminin temel kolonları olarak algılanan Veda metinleri içerik olarak *teosofistik* bir ruh taşır. Metinler çoğunlukla kurban, şarkı ve sihir gibi içeriklerle yüklüdür.⁷⁸ Özellikle tezimizin konusu açısından Veda metinleri felsefi olarak tatmin edici bir cevap verememektedir. Bu metinlerin içerisinde bir inanç sisteminin ilkelerini ve yolunu görmekteyiz.

⁷⁸ Bugün ülkemizde bu metinlere ulaşmak mümkündür, Rigveda metinlerini Sanskrit ve İngilizce metinlerinden dilimize mevcut çevirisi vardır. Korhan Kaya işbankası yayınları 2014 yılı baskısı

Metinlerin anonim olması daha mistik bir hava getirmiş ve zaman içerisinde birtakım eklentilere de uğramıştır. Özellikle Brahman düşüncesi ile kaynaşması metinlere ayrı bir zenginlik katmıştır. Brahmancılığın ve birkaç yüzyıl sonra Hinduizm'in yayılması Hint düşünce sistemini bütünleştirmiş ve ona son şeklini vermiştir. Upanişad metinleri öncesi bilginiz iki kaynağa dayanmaktadır. Birincisi Hindistan'daki yeni yurtlarına yerleştikten sonra Ariler tarafından oluşturulan "Mantralar" ya da vezinli ilahiler, ikinci olarak da genellikle Mantralar'dan sonraki bir çağa ait olan ve geniş ölçüde karakter bakımından liturjik olarak tasvir edilebilen çalışmaların özel bir başka sınıfı olan Brahmana'lar gelir.

Birinci grup bizim için Rig-ve Atharva – Sambitalar olarak bilinir. Rig mevcut şekli ile İ.Ö. 600'den itibaren başlayan dönemdir. Atharva ve Samhitalar ise biraz daha geç bir döneme aittir. Bunlar bir ya da daha fazla tanrıyı öven dini şarkılardır ve bunların genel olarak söz konusu tanrılara ibadet zamanında söylenmesi hedeflenmiştir. (Hiriyanna, 2011:21,22) Ancak düşünce ve duyguları bakımından Upanişadlar farklıdır. Bazı otoriteler tarafından Hint düşüncesinin kaynağı olarak görülürler. Ari dini Hindistan'da ilk olarak ortaya çıktığında zaten belli bir geçmişi vardı. Bu din Hindistan'a gelen Arilerin mensup oldukları Hint-Avrupalıların ilkel inançlarının bir devamıdır.

Bu bölümde Veda dönemi mitolojisinin üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek duymuyoruz. Onda bizim dikkatimizi çeken felsefi olabilecek tek nokta, Veda dönemi tanrılarının ne kadar şaşırtıcı bir şekilde doğaya yatkın olduklarıdır. Yunan mitolojisinden farklı olarak, Vedalar dönemi tanrılarının hâkim tipi tam bir şahsiyeti olmayan tanrı tipinin kurgulanmasıdır. (Hiriyanna, 2011:22) Tanrı *Varuna* hiç kimsenin çiğneyemeyeceği fiziki evrenin yasalarını belirleyen bir güç olarak tasvir edilir. Varuna'nın adı fiil kökü *vr*, kaplamak içermek anlamına gelir, çünkü o evreni içerir ve sıfatı egemenliktir. Varuna sulara ateş salar, altın disk güneşi göklere uçurur, gece ve gündüzü ayarlar ve ayırır ve onun düzeninin ritmi (rta) dünyanın düzenidir. (Campbell, 1998:212)

Upanişadların eşit derecede çarpıcı olan sözlerinin birçoğuna göre evrende kendisi bizatihi zihni değilse bile, zihni koşul gerektirmeyen hiçbir şey yoktur. "Orada güneş parlamaz ne ay ne yıldızlar ne de şimşekler, öyleyse bu ateş nereden ortaya çıktı? Her şey yalnızca parlayan ruhtan sonra parlar, bütün bunlar onun ışığı ile parlar" Bu doktrinin açıklamasını yapmadan önce, nihai gerçeklik hakkında Upanişadlar'ın kullandığı terimleri izah etmeliyiz.

Bu iki önemli ana terim *Atman* ve *Brahman*'dır. Bu iki terim deyim yerindeyse Hint düşünce yapısının dayandığı iki ana direk olarak tanımlanabilir. Brahmanın anlamı, dış

dünyanın nihai kaynağı oluşudur. Oysa Atman'ın anlamı insanın ruhani benliği olmasıdır. Bu terimler hakkında dikkate değer olan şey, her ikisinin de genellikle eş anlamlı olarak, insan kadar doğayı da içeren evrenin ebedi kaynağına işaret etmeleri anlamında kullanılıyor olmalarıdır. Atman kelimesi zamanla bireysel ruh ya da benlik anlamında bir gelişme göstermiştir. Bu insanın ait olduğu fiziki çevreden ayrı olarak onun merkezi özüne yönelik bir araştırmanın sonucudur. Buradaki metot öznedir ve bu sonuca içe bakış sayesinde ulaşılır. Daha sonraki Mantralar ve Brahmanların zamanında birey ve dünya arasında bir karşılık arama ve birinin önemli her özelliği için diğerinden uygun bir karşılık keşfetmeye çalışma alışkanlığı vardı. Bu bireye dayanarak dünyayı ifade etmeye yönelik bir çabayı temsil etmekteydi. Ruh ya da benlik olarak insanın içsel hakikati olarak Atman, kozmik ruh ya da öz olarak dünyanın içsel hakikati haline gelmekteydi. Evren bir kez bu şekilde tasavvur edilmeye başlandığında, onun özü yegâne öz haline gelir. Diğer benlikler bir şekilde onunla özdeş kabul edilir. Düşüncenin gelişimindeki bir safhada, evrenin bu ana kaynağı yani, Brahman evrenin içsel hakikati ile yani Atman ile özdeşleştirildi. Böylece, biri insanın hakiki doğasını, diğeri nesnel dünyayı anlama arzusunun sonucu olan birbirinden bağımsız iki düşünce akımı karıştı ve bu karışım uzun bir süredir aranan bir birliğin keşfine götürdü.

Atman doktrinine göre sadece öz olmayan fiziki dünya, şimdi öze indirgenebilir hale geldi. Dışsal olarak birbirinden farklı ancak içsel olarak benzer olan bu tür iki anlayışın bir anlayışta karışımı Upanişadçı öğretinin de ana noktasını oluşturmaktadır. (Hirianna, 2011:42) Bu durum bize beden ve ruhun ayrı ayrı bilimsel olarak ele alınıp incelenmesinden ziyade bir nevi beden ve vücut ile erişilmeye çalışılan bir mükemmellik yolu, bir takva veya başka bir deyişle felsefi olmaktan çok, mistik bir yol gibi görünmektedir.⁷⁹

Hint düşüncesinin bir diğer önemli temsilcilerinden biri de *Buda* olarak adlandırılan *Gotama* ailesinden gelme bir bilgedir. Buda olarak tanınan bu bilgenin karakterini, yaşamını ve gerçek öğretisini yeniden ortaya koymak neredeyse olanaksızdır. *Pali Canon* tarafından kaleme alınan yaşam öyküsü ancak İ.Ö. 80 yıllarında Seylan'da ortaya çıkar. Joseph Campbell'ın deyimi ile gerçek tarihsel sahneden beş yüzyıl sonra ve 1500 mil uzaktadır. Dünya kurtarıcısı arketipinin bir başka versiyonu olan Buda'nın gerçek ismi *Siddharta*'dır. Soylu bir aileden gelen Buda Gautama adlı aristokrat bir aileye mensuptur. Aydınlanmış anlamına gelen Buda ismi elde etmede başarılı olduğu ve hayat rüyasından gerçek bir anlama uyandığı

⁷⁹ Sanskritçede Avrupa'nın "Felsefe" terimini tam olarak karşılayacak bir sözcük bulunmadığını belirtelim. Hintliler özel bir felsefi sisteme "Darsana" adını vermiştir. Bu terim genellikle "bakış açısı, görüş, anlama, öğreti, değerlendirme" biçiminde yorumlanmıştır. *Darsana* kelimesi *drs* kökünden gelen görmek, tefekkür etmek anlamlarına da gelmektedir.

aydınlanmanın bir işareti olarak kendisine daha sonra verilmiştir. (Campbell, 1998:296) Himalayalar'ın alçak yamaçları üzerindeki *Kapilavastu* yakınlarında aristokrat bir ailede doğduğunu, dünyayı terk ettiğinde ve hakikati aramak maksadı ile ormanda bulunan saraydan ayrıldığında otuzlu yaşlarındadır. Dünyayı terk etmesindeki ana sebep insanlığı kötü etkilediğini gördüğü acı hakkındaki düşünceleridir. Asketizmin⁸⁰ ciddi hayat kuralı olduğu zamanların ruhuna uygun olarak Buda, ilk önce şiddetli bir tövbeye yöneldi, ancak bu yönde herhangi bir karşılık göremeyince daha az katılıkla karakterize edilen yeni bir kendi kendini eğitime yoluna başvurdu. Bu ikinci çabada, en azından acının doğası ve onu yok etmenin aracıyla ilgili olarak hakikat arayışını gördü ve insanlığın hakiki aşığı olan Buda, hayatının geri kalanını kendi kendine yeterli bir hayat sürerek geçirmeyip derhal insanların arasına geri döndü.

Buda hiçbir kitap yazmayıp, ölümünden uzun bir süre sonra bir araya getirilen ve bu yüzden tam olarak onun öğrettiğini temsil ediyor olarak kabul edilmeyen çalışmalarda toplandığı için öğretisi ile ilgili tam bir belirsizlik vardır.

Ayrıntılarına girmeden Budist düşünceyi karakterize eden bazı temel unsurlardan söz edelim. İlk olarak onun kötümser tarafı ile başlayalım. Buda'nın öğretisinin temel fikri her şeyin acı oluşudur (*sarvamdukkham*). Ona göre bütün denizlerin suyu, evren ilk olarak var olduğundan beri akan gözyaşı seli ile karşılaştırılmaz. Kötülük ya da *Samsara* ızdırabı en gerçek olanıdır ve insanın en önde gelen hedefi ondan bir kurtuluşu gerçekleştirmektir.

İkinci olarak Buda öğretisi pozitivisttir. Budanın zamanını önceleyen dönemde spekülasyon, hemen hemen şaha kalkmıştı ve teorik meselelerin tartışılması, düşüncede anarşiye yol açıyordu. Buda'nın öğretisi bir reaksiyonu temsil eder ve biz ondan hayatın sert gerçekliğine geri dönmeye yönelik daimî bir çabayla karşılaşırız. Bir diğer yönüyle O pragmatiktir, Buda yalnızca hâkimiyeti hayatın ayırt edici özelliği olan kötülüğün üstesinden gelmek için zorunlu olan şeyi öğretti. (Hiriyanna, 2011:116-116) Buda öğretilerinde herhangi bir metafizik aramak zorunda olmadığımız görülecektir. Bu öğretiler genel anlamda bir teorisi veya kitabı olmayan, insanın acıdan kurtuluşu için seçmesi gereken pratik yaşama dair öğreti biçimleridir. Hint dünyası genelde bu tür öğretiler ve bakış açıları ile doludur. Bu noktada Yunan dünyasındaki gelişmelerle Hint dünyası arasında birtakım benzerlikler ortaya konulabilir mi sorusu aklımıza gelmekle birlikte, son derece dağınık ve sistemsiz, bir o kadar da anonim olan bu öğretiler kadim Hint toplumunun ahlaksal pratik yaşam öğütlerinden oluşan ifadeler bütünü olduğu göz önüne alındığında, yanıt, pek olumlu olmayacaktır.

⁸⁰ Asketizm sözlük anlamı çileciliktir.

Konumuzla ilgisi açısından ayrıntıya girmeksizin Hint düşüncesini etkilemiş olan *Cayinizm*'den bahsedelim. Cayinizm kelimesi Sanskritçe “fethetmek” anlamındaki *ci* kökünden türetilen *cina*'ya kadar geri gider ve “muzaffer” yani arzularını başarılı bir şekilde itaat altına alan ve kendisi üzerinde hâkimiyet elde eden kimse anlamına gelir. Bu düşünce biçimi ne Budizm'den çıkmıştır ne de Veda kaynaklıdır, tamamen bağımsız bir düşüncedir. Gerçek anlamda “Mahavira” ya da büyük manevi kahraman olarak isimlendirilen “Vardhamana” bir dizi peygamberin sonuncusudur. Vardhamana'nın İ.Ö. 8. Yüzyılda yaşadığına inanılır, tarihi bir şahsiyettir. Cayinizm, o dönemde Hindistan'da Veda öğretilerine muhalif olarak tebliğ edilen ve günümüze kadar varlığını sürdüren yegâne *heretik* inançtır. Cayinizm Vedaların otoritelerini kabul etmese de hayata dair kötümser bir görüşe sahip olma ve yüce bir tanrıya inanmayı reddederken bir bakıma Budizm ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu görüş Brahmanizm'e daha çok benzemektedir.

Vardhamana yaklaşık olarak İ.Ö. 540'ta Videha'nın başkenti *Vaişali*'de doğdu. Babası klan şefi, annesi *Videha* kralının kız kardeşi idi. Görüldüğü üzere o da Buda gibi doğuştan yönetici sınıfın bir üyesi idi. Buda gibi Vardhamana da erkek akrabaları ile görüştü ve onların desteğini alarak görüşlerini yaymaya başladı.⁸¹ Joseph Campbell bu şekilde ortaya çıkan dünya kurtarıcısı arketipinin özelliklerini sayar. Dikkat edersek Buda olsun, Vardhamana olsun veya Mısır'daki tanrı kral tiplmesi olsun, genel özellikleri bakımından birbirlerine çok benzemektedirler, en göze çarpan özellikleri: kral soyundan gelme, mucizevi doğumlar, doğaüstü görüngüler arasında olma, gerçek görevinin farkına varma vb. (Cambell, 1998:296)

Cayinler bütün evreni sonsuz iki kategoriden biri ya da ötekinin emrine verirler. Nesnelere bu durumu *civa* ve *aciva* olarak yani bilinçli ve bilinçsiz ya da ruhlu ya da ruhsuz olarak tasvir edilir. Bu durum bize Miletos'ta hemen hemen aynı yüzyıllarda yaşayan Thales'in bütün nesnelere ruhu olduğu açıklamasını anımsatır. Bilinçsiz ya da ruh olmayan yalnızca maddeyi değil, aynı zamanda zamanı ve mekânı da içerir. Terimler bize Cayinizm' realist ve rölâivist bakış açısını göstermektedir. Cayinizm şöyle der: “Kesin olarak bilinen bir özne var olduğu gibi, aynı şekilde kesin olarak bilinen bir nesne de vardır.”

Bu noktada bizim özellikle bu düşüncede dikkatimizi *civa* ve *aciva* çekmektedir. Bu ruhlu ve ruhsuz nesne tasavvuru, geleneksel Hint okulları içerisinde *Atman*'a veya *Puruşa*'ya karşılık gelmektedir. Etimolojisinin'de bize gösterdiği üzere bu anlayışa ilk olarak bireysel varoluşun temelinde yer alan metafizik bir ilkenin aranması sayesinde değil, hayatın ayırt edici

özelliklerinin gözlemlenmesi ile ulaşıldığını görmekteyiz. Civa'nın maddeyle ilişkisi de cayin bilgi anlayışının hangi ölçüde başka düşüncelerden farklı ve kendine has olduğunu açıklar. Bu durum şuna benzetilebilir, bilgi yani episteme Civa'yı karakterize eden bir şey değildir, o civanın hakiki özünü oluşturur yani bir *Logos* gibi, *nous* gibi hareket eder. *Aciva* ise hayattan ve bilgiden mahrum olma durumudur. Bu maddelerde zaman sonsuzdur, aynı zamanda sonsuz olan uzayında iki parça olduğu düşünülür; biri *lokakoşa* ki bunda hareket mümkündür, diğeri ise *alokakoşa* burada hareket mümkün değildir. Cayin dogmasının, bütün düşünce sistemine ve ahlak yasasına nüfuz eden ayırt edici özelliği, yalnızca hayvanların ve bitkilerin değil, elementlerin en küçüğü toprak, ateş, su ve rüzgârın da ruhlarla (civa) dolu olduğu ilkesidir. (Hiriyanna, 2011:136-137)

Sanskritçe'de atom'un karşılığı olan *anu* terimi Upanişadlarda bulunur, ancak atom teorisi Vedanta'ya yabancı bir teoridir. Ancak bu atom teorisi Antik Yunandaki Demokritos'un atomları ile aynı seviyede değildir. Onun Cayin formu sonsuz bir doğaya sahip olmak şartı ile şeylerin sınırsız çeşitliliğine yol açar. Atomlar kendi içlerinde birbirlerinden ayıramaz olsalar da koku, tat vb. gibi noktalarda karakterlerini geliştirerek farklılaşmadan ve bu şekilde farklılaşmış atomlardan maddi dünyanın geri kalanı elde edilmiştir. Buradaki en temel nokta atomu ikiye ayırma düşüncesidir; biri temel atomik madde diğeri ise onun bir araya gelerek oluşturduğu *skandha* adı verilen bileşik algılanabilir nesnelere.

Görüldüğü üzere Hint düşünce sistemi bizi oldukça şaşırtan çıkışlar yapmıştır, zaman zaman neredeyse Antik Yunan kültüründe rastladığımız tipte düşünüş biçimlerine yaklaşmış olan Hint düşüncesi zaman içerisinde hem diğer kültürlerle bağ kuramaması, coğrafi engellerinin iletişimi ve ticareti geliştirememesi ve aynı zamanda idari ve siyasi anlamda katılımı bu düşüncelerin sistemli ve rasyonel bir şekilde ilerleyememesinin önündeki en büyük engel gibi durmaktadır. Hint düşüncesinin ruhani derinliği bizim o dünyaya da bakışımızı oldukça etkilemektedir. Bir sistemlerinin olmaması, doğaçlama ve ruh derinliği gibi özellikleri bazı düşüncelerinin takibini zorlaştırmaktadır.

İşaret ettiğimiz gibi, Hint felsefesi oldukça karmaşıktır. Hint felsefi zekâsı asırlar boyunca insanî tecrübe ve dış dünya ile ilgili pek çok meseleyi ayrıntılı biçimde ele alıp incelemiştir. Modern bilimin tecrübe metodu gibi bazı yöntemler, Hint felsefe geleneğinde çok fazla yer almamasına rağmen tartışılan konular, kullanılan yöntemler ve ulaşılan sonuçlar muhteva, çeşitlilik ve derinlik itibarıyla diğer felsefi geleneklerden daha zengindir ancak belli bir geleneğe oturmuş ve düzenli bir sistem içerisinde gelişmemiştir. Altı temel felsefe okulu,

Hinduizm'in pek çok alt sistemi, Budizm'in dört temel ekolü, Caynizm'in iki ana kolu ve *Carvaka* materyalizmini zikretmek, sanırım Hint felsefesindeki bu çeşitliliği göstermek açısından yeterlidir. Dahası, Hint felsefesinin bütün ekollerine uygulanabilen ve bütün olarak hepsini kapsayan belirli öğretisi ve özellikleri belirlemek imkânı da neredeyse yoktur.

Hint felsefesinin en belirgin özelliği, genel olarak bütün dikkatin ruhsal olan (spiritual) üzerine yoğunlaştırılmasıdır. Hindistan'da ruhani motif hem günlük yaşayışta hem de felsefede hâkimdir. Materyalist *Carvaka* ekolü dışındaki bütün Hint felsefe ekolleri, insanı ruhani bir varlık olarak görür ve onun ruhsal kaderine ilgi gösterir. Ayrıca onu, şöyle veya böyle özü itibarıyla ruhani olan bir âleme yerleştirir. (Radhakrishnan, 2004:6)

Gelişimini izlediğimiz Hint düşüncesi, büyük oranda sonuçlardan oluşmuştur, bu sonuçlara tabii ki bir dereceye kadar bazı yöntemlerle ulaşıldı, ancak bu yöntemler hakkında pek fazla bir şey bilmiyoruz. Sistemler çağı adı verilen Hint düşüncesinin bu evresi kendi kendinin bilincinde olmaya başlar ve mantık onun açık bir bölümünü ortaya koymaya başlar. Bu değişimin tam sebeplerini ortaya çıkarmak kolay değildir, ancak Budizm ve Cayinizm gibi *heterodoks*⁸² doktrinlerin gelişmeleri ve birleşmeleri ve özellikle Cayinistlerin bir kısmının sonuçlarını yalnızca akla dayandırmalarının bu değişime katkıda bulunduğu açıktır. Bakış açısındaki bu değişim istisnasız bütün okullar tarafından *Pramana* 'lar olarak bilinen şeye, şimdi sistematik olarak dikkat edilmesini açıklar. *Pramana* kelimesi geçerli bilgiye ulaşmayı temsil eder ve pramanalar üç tanedir: *pratyakṣa* ya da algı *anumana* ya da çıkarım ve *śabda* diğer bir deyişle şifahi tanıklıktır. Bunlardan ilk ikisinin pramanalar olarak değeri bütün okullar tarafından kabul edilir, ancak aynı şeyi üçüncüsü için söyleyemeyiz. Bir yanda klasik Hint düşüncesi varken diğer tarafta heterodoks bir yapı uzanıyordu. Bu yüzden gelenekte vücut bulduğu şekli ile düşünce, çatışmacı bir doğaya sahipti ve bu yüzden her inancı meydana getiren unsurların karşılıklı uyumunu test etme ihtiyacının zorunluluğu hissedildi. Bu noktadan sonra her bakış açısı geleneksel inançlarını araştırmaya ve onları tutarlı bir şekilde yorumlama yoluna gittiler.

Bu noktada incelememiz gereken en önemli düşünce okulu materyalizm ya da Sanskritçe adlandırıldığı şekli ile *Carvaka-Darsana* dır. *Darsana*'nın daha önce Avrupa'daki felsefe kelimesine Hint dilindeki en benzer kelime olduğunu açıklamıştık. Aslında *Carvaka* terimine verilen anlam çok açık değildir; semantik olarak bazıları onun başlangıçta bu doktrinin kurucusu tarafından kendisine ilk olarak iletildiği öğrencinin ismi olduğunu söyler. Daha ilginç

⁸² Heterodoks bir düşüncesinin ana akımından sapmış olan muhalif öğretilerden, buradaki kullanımında geleneksel Hint düşüncesinin kaynakları olan Vedalar ve Upanişadlara karşı bir öğretisi olarak ortaya çıkmaları kast edilmektedir.

olan ise, Sofist teriminin Antik Yunanda kazandığı antipatik anlamın aynısını kazandığı da söylenmektedir. (Hiriyanna, 2011:163) Carvaka bilgi hakkında kabul ettiği bir görüşü sonucu olarak dünyadaki herhangi bir düzenden ya da sistemden söz edemez, şüphesiz algıyı geçerli bilginin bir aracı olarak kabul eder, ancak bu, eşyayı herhangi zorunlu bir ilişki vasıtası ile birbirine bağlamaksızın onun parçalı bir bilgisine yol açar. Carvaka zevki elde etmek için o kadar sabırsızdır ki, acıdan özgürleşmeyi bile denemez. Üstesinden gelmek ve onu terbiye ve disipline etmek yerine, kötülükle uzlaşır. Antik Yunan felsefesinin tamamen zıt bir yaklaşımı olan bu düşünce kötü bir pazarlığın en iyisinin yapılması kanısındadır ve yaşadığı müddetçe eğlenilmeli gibi bir Epikuroscu yaklaşımı vardır. Onlar için günün iyi olması, o gün için yeterlidir.

Hint felsefesinin diğer bir karakteristik özelliği, felsefe ile hayat arasındaki yakın ilişkiye olan inançtır. Felsefenin günlük hayata uygulanması çabası, Hint felsefesinin bütün ekollerinde mevcuttur. Bu anlayış çok çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmesine rağmen, felsefe hiçbir zaman sadece zihinsel bir egzersiz olarak düşünülmemiş, teori- pratik ve öğreti-hayat arasındaki yakın ilişki her zaman Hint felsefesinin temel özelliği olagelmıştır. Hint felsefesinin bütün sistemleri hakikatin peşindedir; fakat bu sadece kendisi için olan akademik bir bilgi değil, aksine bütün insanlığı hürriyete kavuşturacak gerçeğin öğrenilmesidir. İddia edildiği gibi bu anlayış, çağdaş, pragmatik bir anlayış da değildir. O, pragmatik görüşten daha kapsamlı ve daha derin bir anlayıştır. Yine o, hakikati pratik yararlarıyla değerlendiren bir görüş değil, aksine, gerçeği pratik için yegâne rehber olarak gören ve insanın özgürlük arayışında, onun yeterli ve etkili bir rehber olduğuna inanan bir anlayıştır. Hint felsefesinin bütün temel sistemleri, hayatın günlük ve dramatik uygulamaları ve bu problemlerle karşı karşıya kalan insanın sorunlarına çözüm aramakla işe başlar. Ağızdan çıkan bir söz veya bir ekolün kuru bir doktrini olarak kalmış hiçbir öğreti yoktur. Her doktrin kişinin şahsiyetini tamamen değiştiren, kalp atışlarını hızlandıran ve onu nefes nefese bırakan heyecanlı bir inanç hâline gelmiştir. Kısacası, Hindistan'da felsefe hayat içindir; o yaşanmalıdır. Hakikati bilmek yeterli değildir, nihâî kurtuluş için onu gerçekleştirmek ve onunla özdeşleşmek gerekir. Oysa Aristoteles felsefeyi pronesis olarak tanımlar; hayattan tecrübe ve öğrenme yoluyla kazanılan ve insana arzularını kontrol etme ve rasyonel bir şekilde eylemde bulunma olanağı veren bu pratik bilgelik daha basit anlamıyla bir aklıbaşındalıktır. İnsanların ve içinde eyleyecekleri bütün durumların biricikliğini ve bu biricikliğin sayısız nedenin, etkenin, kökenin oluşturduğu özgül bileşiklere gönderme yaptığını ve bu durumlarda gerçekleşecek eylemlerin de somut (karmaşıklık, özgüllük, çoğulluk ve birleşiklik anlamında somut) yargılar gerektirdiğini teslim etmesi

açısından etik için vazgeçilmez bir kavramdır. Aristoteles için kendisi olmaksızın hiçbir erdem kataloğundan bahsedemeyeceğimiz phronesis erdemi, basiret diye çevrilen bir düşünme erdemidir. Basiretten bizim anladığımız şey belli ölçüde yanlış bir şey olmakla beraber, temkinlilik diye ifade edebileceğimiz bir erdem'dir. Bu yüzden yapmamız gereken şeyi yapmadığımızda " basiretim bağlandı " deriz. phronesis erdemi neyi yaptığını bilmektir. Lazım olan şey iyi insan olman için; neyi ne zaman ne şekilde yapacağını bilmektir.

Hint düşünce sisteminin gelişim aşamalarının başında da söylediğimiz üzere, özellikle Ari göçlerinin yaratmış olduğu göç dalgası Hint-Avrupa kültürünün farklı coğrafyalara taşmasına inanç ve düşünce sistemlerinin karışıp, kaynaşp kökleri benzer uygulamaları farklı inanç sistemlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu inanç sistemlerinden en önemlilerinden biri de *Zerdüştlük* inancıdır. Gerçek bir kişilik olduğu tam olarak söylenemese de mevcut literatür kendisinin İ.Ö. 10. Yüzyıl ile 6. Yüzyıl arasında yaşamış olabileceğini öngörmüştür. Bu metinlerin incelenmesi ve analizi tezimizin ortaya koymaya çalıştığı sav açısından dışarıda bırakılmayacak kadar önem arz etmektedir. Tanrı *Ahura-Mazda* Zerdüştlük inancının en tepe noktasında yer alır ve o tek tanrıdır. Tıpkı diğer incelemiş olduğumuz Hint düşünce sistemlerinde olduğu gibi bu düşüncede de inziva ağır basar. O da Buda gibi inzivaya çekilir. Neticesinde dünyayı analiz edip karşımıza, iyiliği kötülüğü, tanrıyı anlatan bir düşünce veya inanç sistemi ile çıkar. Tanrı Ahura-Mazda'ya ve onun meleklerine saygı ve iyilik gibi kavramlar Zerdüştlük dininin temelini oluşturur. Zerdüştlük dininin temel kitabı *Zend-Avesta*'dır ve eski İran dili olan *Pehlevice* ile yazılmış ve zamanla güncel İran dili olan Farsçaya çevrilmiştir.

Ahura Mazda göklerin ve yerin, diğer bir deyiş ile maddi ve manevi dünyaların yaratıcısıdır. Birbirini izleyen karanlık ile aydınlığın kaynağı, evrensel adaletin yaratıcısı, doğanın merkezi, ahlaki düzenin kurucusu ve tüm dünyanın yargıcısıdır. Ahura Mazda başlıca altı temel niteliğe sahiptir: Bunlar doğruluk ya da kusursuz düşen (aşā vahishca), iyi akıl (vohu monah), iyiliksever bağlılık (spenta armaiti), yaralı egemenlik (kshathra vairya), bütünlük ya da kusursuzluk (haurvatat) ve ölümsüzlüktür (ameratat) tüm bu nitelikler kutsal ölümsüzler (ameša spenta) denilen altı göksel varlık ya da melekler olarak düşünülür. (Akşit, 2016:297)

Zerdüşst öğretisinde iyi ve kötü güçler olarak düalizm vardır. Ahret ve melek tasavvurları da bulunan bu inanç sisteminde ateşe tapmak gibi kendine has birtakım gelenekleri vardır. Ateş Ahura-Mazda ile özdeşdir, onu temsil eder. Din adamları ibadet ve ritüeller esnasında ateşin

kirlenmemesi için ellerine eldiven giyerler ve ağızlarını mendil ile kapatırlar, bunun sebebi yanan ateşin kutsallığının ve temizliğinin zarar görmemesi içindir.

Avrupa'da Şarkiyat çalışmalarının hızlanmasına ve doğu düşüncelerine ilişkin merakın artmasına sebep olan Anquetil Du Perron'un çevirisinin önemli bir aşama olduğunu hatırlayalım. Ancak bizi bu aşamada Avrupa'nın merakından ziyade elimizde bulunan Zerdüştlük metinlerinin kutsal kitabı olan Zend Avesta'nın içeriği daha çok ilgilendirmektedir. Amacımız gereği Zerdüştlük'in bu kutsal kitabı bize bilimsel ve felsefi anlamda bir şeyler sunup sunmadığını araştırmaktır. Avesta alfabesi özellikle Pehlevice yazının sessiz harflerine dayalı kutsal metinlerin kaydedilmesi için oluşturulmuş, fonetik bir yazıdır. Muhtemelen, bundan önce kutsal metinler başka kaydedilmemiş bir alfabe ile yazılmıştı. Avesta'nın yazılmış olduğu dil daha İ.Ö. birinci binyılın ilk yarısında sadece duaların okunması ve törenlerin yerine getirilmesi için kullanılıyordu. Zerdüştlüğün ortaya çıktığı yer hala bilinmemektedir. Dünyanın en eski vahiy dini olarak kabul edilen bu inanç sistemi, hatırı sayılır orandaki dil, dinsel ve tarihsel kanıtlar eşliğinde, Hint İnan kültürlerinin tek bir kültür olduklarından söz edilmesine olanak sağlamaktadır. Antik Hint kültürü, İ.Ö. on ikinci yüzyılda tamamlanan, dünyanın en eski dini yazıları ve Vedaların en fazla itibar edileni *Rig Veda*'da, İnan kültürü ise Zerdüştlükün kutsal kitaplarından bize ulaşan bölümlerinde Avesta'da ifadesini buldu. Zerdüştlüğün kökenleri Hinde-İrani dinlere kadar gitmektedir. İlk Hinde-İrani dinler, ateşe hürmet edilmesinin yanında, nehir sularına da ibadet edilen ve içki sunuları yapılan tanrıçalara saygı duyulmasını kapsamaktaydı. Var olan tüm toplumsal ve dünya düzeni *Hindo-Aryenler* tarafından *Rta* denilen ve onun Avesta dilindeki karşılığı, aynı zamanda ahlaki bir anlamı da olan *asa* doğa yasası ile ayakta kalmaktaydı. *Asa*'nın karşılığı ise yalandır yani *druj* dur. (Adsay, 2014:8,9)

Zerdüştlük'ün çocukluğu ve sonraki yaşamına ilişkin geleneksel anlatılar mucizelerle doludur. Örneğin ağlayarak değil de gülerek doğduğu söylenir. Zerdüştlük peygamberin otuzlu yaşlarda vahiy aldığı söylenir. Dini metinlerde bu şu şekilde tasvir edilmektedir: Zamanında Zerdüştlük şafak vakti, bahar bayramı için su almaya nehir kıyısına gitti. Kovayı su ile doldurup kıyıya döndüğünde, ışıldayan bir varlık (*Vohu-manah*: iyi akıl) görüldü ve Zerdüştlük'ü, vahiy alacağı Ahura Mazda ve diğer beş ışıldayan varlığa (*amesa spenta*) getirdi. Zerdüştlük sadece Ahura Mazda'ya tapmakla kalmadı, onu bütün iyi şeylerin yaratıcısı olarak gördü ve ezelden beri var olan tek tanrı ilan etti. Campbell' da söylediği gibi Dünya kurtarıcısı arketipini Zerdüştlük peygamberde tam olarak karşılamakta ve özelliklerini sergilemektedir.

Bizim özellikle peşinde olduğumuz bilimsel bilgi ve felsefi düşünce adına bu inanç sisteminin düşüncesinin beklentilerimizi karşılayamadığının kanısındayız. Zerdüştlüğün de diğer inançlar gibi bir din olduğunu, tabii ki içerisinde ahlaki aforizmaların da olduğunu görmekteyiz. Ne yazık ki bu ahlaki bildirimlerin akıl ile sorgulanıp etik seviyeye çıkarıldığı, yani felsefe haline getirildiği hamlelerde tarihi açıdan gerçekleşmemiştir. Bu ahlak din ahlakı olarak devam etmiştir. Zerdüştilik ahlâki vazifeyi üç kelimedede özetler: Hamata (iyi düşünülün), Hakhata (iyi söylensin, Hvarşta (iyi yapılısın). Bu ana üç prensip Zerdüştiler arasındaki itibarını bugüne kadar kaybetmemiştir ve hâlâ bir parola hükmündedir. Zerdüş'te göre dünyevi işler iki kısma ayrılır. Bunlardan birisi alın yazısı ve ebedi takdir, diğeri ise insanın amel ve tedbirine bağlı fiilleridir. Bu ikisi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirlerinden ayrılamazlar. Zerdüş'te göre dünyada bir iyilik ve bir de kötülük vardır; Zaten bizatihi varlık, iyilik ve kötülük yani aydınlık ve karanlık demektir. Önceden görmüş olduğumuz gibi bu iki cevher yaradılıştan dünyanın sonuna kadar birbirleriyle mücadele halindedirler, ancak her şeye rağmen insanın bu mücadelede büyük bir rolü vardır. Hatta insan bu mücadele için yaratılmıştır denilebilir. Kısaca insan, akli ile hareket ederek iyi ve kötüyü birebirinden ayırabilmelidir. Sağlam bir mücadeleye girmeli ve böylece şeytan kuvvetlerini yani kötülük cevherini yenerek, kendi kaderine kendi eylemleriyle tesir edebilmelidir. İnsan; karanlık, ya da aydınlık taraflardan birisini tutmağa mecburdur. Bu ikisinin ortası yoktur. İnsanın bizatihi mevcudiyeti kâinatın iyilikle kötülük karışımı olduğunun temsilidir; çünkü ruhla beden insanda birleşmektedir. Ve bu sebeple madde içerisinde hapsolüp ızdırap çekmekte olan ruhları kurtarmak gerekmektedir. Bütün ruhlar arınıp asıl ve tabii yerleri olan «Işık Göğüne» çıktıkları zaman dünyanın özlenen sonu gelecektir. Ancak bu sondan evvel, insanın, yaşantısı içerisinde cennete kavuşabilmek için yapabileceği bazı şeyler vardır: Her şeyden önce gerçeğe bağlılık, yalandan ve yalana zorlayan borçtan sakınmak gerekir. Namusluluk, iyilikseverlik, evlilikte sadakat şarttır. Öldürme, çalma en büyük günahlardandır. Dini görevlerin en büyüklerinden birisi de hayvanlara iyi muameledir. İnek neredeyse kutsallaştırılmaktadır ve hatta köpek ineği beklediği için özel bir itibarı vardır. Özetlenecek olursa hayvanlara verilen ehemmiyetin dışında Zerdüştiliğin ahlaki görüş açısı diğer evrensel dinlerinkine çok yaklaşmaktadır.

3.2. Çin Düşüncesi

Çin tarihini otoriteler İ.Ö.3. bin yıllara kadar götürse de modern bilim bin yılı öncesi hakkında pek fazla bilgiye sahip değildir. Kadim Çin uygarlığı bu uzun tarihine rağmen düşünsel anlamda hareketliliği İ.Ö.6. Yüzyıldan itibaren başlar. Çin uygarlığı deyince aklımıza Çin malları, uzak doğu sporları ve büyüyen ekonomisi gelir. Ancak Çin uygarlığı hemen hemen

Antik Yunan dünyası ile aynı yüzyıllarda düşünsel anlamda bir kıpırdanma yaşar. Bu kıpırdanmaların sonuçlarını bilim insanları araştırmakta ve bu düşüncenin niteliği konusunda karar vermeye çalışmaktadırlar. Bu düşüncelerin felsefi ve bilimsel olup olmadığı da hala tartışılmaktadır. Tezimiz için burada önemli olan nokta, Çin düşüncesinin kaynakları ve bu kaynaklarda geçen düşüncelerin bilimsel ve felsefi olup olmadığı sorunudur. Hint düşünce sistemi üzerinde tutmuş olduğumuz akıl merceğini ve yapmış olduğumuz felsefi tanım süzgecini Çin toplumunu da incelerken uygulamaya koyacağız ve bu toplumda oluşmuş düşüncenin neyin bilgisi olduğunu görmeye çalışacağız. İncelememizin konusu olan uygarlıklarda zaman aralığını İ.Ö. 8. Ve 3. Yüzyıllar arasına sıkıştırmamızın nedeninin Antik Yunan uygarlığını dünyamızı etkileyen çıkışının bu yüzyıllar arasında elde edilen başarılarından kaynaklanmış olduğudur. Bu noktada özellikle Çin düşüncesinin ortaya çıkmış olduğu 6. Ve 3. Yüzyıllar arası Çin dünyasını ele almadan önce bu uygarlığın tarihsel geçmişine kısa bir göz atalım.

Çin'in tarihi dönemi, *Honan* eyaletindeki *Anyang*'da 1928-36 yılları arasında yapılan kazılarda ortaya çıkartılan ve İ.Ö 1783-1123'le tarihlendirilen verilerin kendilerine ait olduğu Shang hanedanlığı ile başlar. Bu dönem hakkındaki bilgilerimiz Anyangda'ki kazılarda ortaya çıkarılan mezarlara ve kalıntılara dayanmaktadır. Söz konusu dönemdeki Shang krallarının, siyasi ve toplumsal yönlerinin yanı sıra önemli dini işlevlerde yerine getirdikleri görülmektedir. Görevleri arasında din ve siyaset, toplum ve kültürle birlikte ayrılmaz bir bütün oluştururlar. O dönem Çin toplumundaki krallar, insan dünyası ile ilahi dünya arasında kopmaz bir bağın bulunduğu ve konumu dolayısı ile bu bağdan kaynaklanan iletişimi de sağlayanın kralın kendisi olduğu kabul edilmekteydi. Diğer bir deyişle kral hem yönetici hem de tanrı ile iletişime geçen kutsal idi.

Shang hanedanlığı 12. Yüzyılın sonunda batıdan gelen *Chou*'lar tarafından yıkılır ve yerlerine Chou hanedanlığı kurulur. Ülkeyi ele geçirdikten sonra yönetme yetkilerini gökten aldıklarına ilişkin bir bildirimde bulunurlar ve dolayısıyla iktidar değişimine tanrının sebep olduğunu söylerler. Chou'lar tarafından kaleme alınan metinlerde bu durum Shang hanedanlığının krallarının başlangıçta adil davrandıkları ve bu yüzden yönetmek hususunda ilerlediklerini ancak zamanla göğün yasalarını çiğnediklerini, dolayısıyla yönetme yetkilerini kaybettiklerini, şimdi yeryüzünü yönetme ve göğe hizmet etme sırasının Chou'lara geldiğini söylerler. (Bülent Ecevit üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, 2016: 29,56)

İlk dönem Chou kralları gök ile kendileri arasında bir ilişkinin olduğunu öne sürerek yönetimlerini kutsallaştırdılar ve meşrulaştırdılar. Bu durum daha sonra Çin imparatorları arasında bir gelenek halini aldı. Chou hanedanlığı boyunca (İ.Ö. 1122-221) gelişen en önemli olay İ.Ö. 1771'de Chou'nun başkenti olan Şian'a doğru yürüyen kabilelerin kralı öldürmesi ve veliahtın başkenti doğuya Honan'daki Loyang'a taşınması olmuştur. Bu durum şiddetli siyasi ve ekonomik karışıklıklara yol açmıştır. Çin'deki bu siyasi mücadeleler eski siyasi yapıların ortadan kalkmasına yol açtı, kadim değerler dışlandı ve bütünüyle bir kenara atıldı ve dönem sıkıntılar çağı olarak adlandırıldı. İ.Ö. 221 yılında *Chi'n* hanedanlığı, son muhalif devleti de ortadan kaldırarak ülkeyi birleştirdi. Bu birleşik devlete kendi adından hareketle (*Chi'n*) bugünde kullanmış olduğumuz Çin adını verdi. *Chi'n* hanedanlığı Çin'e bütünlüğünü kazandırmakla kalmadı aynı zamanda bu birliği zedeleyeceğini düşündüğü birbiriyle rekabet halinde olan çok sayıdaki düşünce okulunu da yasakladı ve kitaplarını (tıp, ziraat ve büyücülük dışında) yaktırdı.

Bizim tarihsel anlamda üzerinde inceleme yapacağımız aralık Çin tarihinde de düşünsel hareketliliğin başladığı dönemdir. Günümüzde klasik Çin düşünce okulları olarak adlandırılan (Mohizm, Ying Yang okulu, Yasacılar okulu, Konfüçyüs okulu ve Taocu Okullar) okullar dizisi İ.Ö. 6.-3. Yüzyıllar arasına sıkışır. Daha sonra ise Çin kökenli olmayan ama Çin'de de oldukça kabul görmüş olan Hint kökenli Budizm gelir. Günümüzde hala etkisini devam ettiren Konfüçyanizm ve Taoizm ve sonradan Çine giren Budizm bu ülkenin hâkim üç düşünce okuludur. Budizm Çin'in üç asli inanç ve düşünce sisteminden birini oluşturuyor olsa da dışarıdan gelmiş ve orijinal halini devam ettirdikçe Çinliler tarafından kabul görmemiş ancak Çinlileştikten sonra bugünkü yaygınlığına ulaşmıştır. Zaten Hint Budizm'i ile Çin Budizm'i arasındaki en büyük farkı Hint Budizm'inde öte dünya inancı hâkim iken Çin Budizm'inde öteki dünya inancının olmamasıdır. Çin tarihi örgüsü ve toplumsal yaşamı ile diğer uygarlıklara nazaran daha kapalı ve muhafazakâr bir süreç izlemiştir. Buradan Çin'in coğrafi yapısı ve Çin halkının fiziki dünyayı nasıl kabul ettiğinden yola çıkarak âdete kapalı bir toplum olarak yaşadığı ((bilgeleri de dâhil) hiçbir çevre ülke ve medeniyet ile irtibat kurmadıkları düşünülürse zaten yaratılan düşüncenin tamamen o sosyolojiye uygun düşünceler olup olmadığını biraz anlayabiliriz.

Çin uygarlığında düşünsel araştırmaların ilk olarak *Chou* hanedanlığının çöküş döneminde başladığı hususunda genel bir uzlaşma vardır. *Chou* hanedanlığı döneminde sarı nehir vadisinde yer alan orta krallık devletlerinde pek çok kültürel merkez meydana getirilmişti. Yöneticilerin saraylarında pek çok eğitimsel ve kültürel faaliyetler desteklenmekteydi. *Chou* döneminde

toplumsal yapı ikiye ayrılıyordu. İlki aristokratlar, ikincisini feodal dönemlerde lordların topraklarını eken, savaş zamanı onlar için savaştan (*hsia jen*: küçük insanlar veya *shu min*: sıradan insanlar, yığınlar) sıradan insanlar oluşturuyordu. (Aydın, 2016: 5) Aristokrat grup siyasi yöneticileri, toprak sahiplerini ve eğitim alma fırsatına sahip nadir şahsiyetleri içermektedir. Bu şahsiyetler tamamı ile lordlara ve toprak sahiplerine bağlı aristokratik ailelerin hizmetinde olan görevli memurlar idi. İşte bu Chou hanedanlığının siyasi erkini kaybetmesi sonucunda ortada kalan memurlar hayatlarını devam ettirmek için halk arasına karışıp bir nevi Antik Yunan dünyasındaki Sofistlerin benzeri işler yaptılar. Ancak uzman oldukları konular oldukça ilginç idi. Üzerinde ihtisaslaştıkları konular, Çin düşüncesinde 6.-3. Yüzyıl boyunca şekillenen bugün klasik Çin düşünce okulları olarak isimlendirilen farklı okulların oluşmasına yol açtılar.

Şimdi bu okullar hangi alanlarda uzmanlaşıyordu buna bir göz atalım: Geleneklerin, törenlerin ve müziğin öğretilmesinde *Juedipler* okulu öndeydi, savaş sanatında uzman olan ve *hsieh* (şövalye) yetiştirenler *Mohist* okullarına gidiyordu. *Pien Che* (tartışmacılar) olarak anılan okul ise büyü, kehanet, astroloji ve sayı bilimleri öğretiyordu, *Fang sihih* (gizemli sanat uygulayıcıları) olarak bilinen okul yöneticilere danışmanlık hizmetleri sağlıyordu, bunlar *Ying Yang* okulları olarak da bilinirdi. *Fang-shu* ve *chih sihih* (metot sahibi adamlar) diye anılan okul ise yasacı bir okuldu. Gördüğümüz üzere bu okulların hiçbirinin müfredatı Antik Yunan Felsefe okullarının kendilerine problem gördüğü veya yol olarak seçtiği herhangi bir bilimsel veyahut felsefi bir alan ile örtüşmemektedir.

Biz yine de daha sağlıklı verilere ulaşmak adına çoğunluğu büyü, gizem, astroloji, müzik, tören ve yönetim eğitimi ağırlıklı bir müfredat izleyen bu okulların bazı önemli şahsiyetlerinin öğretilerine ve bakış açılarına göz atalım.

Çin düşüncesinin ortaya çıktığı Chou dönemi, diğer medeniyet havzalarından farklı olarak başka medeniyetlerle iletişimde ve ulaşımda birtakım engellerle karşı karşıyaydı. Yunan medeniyeti gibi Mısır, Mezopotamya ve komşu diğer pek çok medeniyet ile yan yana yaşayamamıştı. Çin uygarlığı deyim yerindeyse tamamen içine kapanık ve muhafazakâr bir gelenek izledi; hatta bu tavrını 19. Yüzyılın ikinci yarısına dek sürdürmüştür. Çin düşünürleri Yunan düşünürlerinden yalnızca coğrafi anlamda değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi şartlar bakımından da farklı bir yaşam sürmüşlerdir. Neredeyse her tarafı denizlerle çevrili Yunan medeniyeti geçimlerini sağlayabilmek ve hayatta kalabilmek için dışarıya açılmak zorundaydılar. Bunun sonucunda kaçınılmaz olan gerçekleşti ve kültür birikimleri farklı

düşünce ve gelenekten gelen değişik uygarlıklarca beslendi. Burada felsefenin doğuşuna uygun zemin olarak kültürel etkileşimin ne denli yaşamsal olduğuna bir kez daha tanıklık etmekteyiz.

Hint düşüncesi bölümünde Ari göç dalgasının getirmiş olduğu kültür mevcut Hint düşüncesi ile karşınca evrelerinde Yunan düşüncelerinin ve yaklaşımının benzeri özelliklerini sezdiğimiz Hint düşüncesini ortaya çıkarmıştı, yani Hint düşüncesi bir noktaya kadar etkileşime açıktı⁸³. Buradan kastımız, bu uygarlığın Antik Yunan uygarlığı kadar başka toplumlardan etkilendiği anlamına gelmemektedir. Ancak Çin uygarlığının tamamen katı ve dışarıya kapalı yapısı bizi düşündüğümüz noktada teyit eder gibi görünmektedir. Çin toplumunda özellikle bizi hayret verici bir noktaya götüren en önemli özelliklerden biriside Tüccarların hor görülmesi olayı idi, ticaret ile uğraşan insanların toprağı rahatça terk edebileceğı, aksine tarım ile uğraşan insanların hiçbir zaman toprağını terk etmeyeceğı düşüncesine son derece katı bir biçimde inanılıyordu. Oysa Antik Yunan toplumunun özellikle Fenike alfabesini Yunan toplumuna uyarlamasındaki başarısı tamamen ticari bir faaliyet ile açıklanır. Yunanların Mısırı ve Mezopotamya'yı seyahatlerinin sadece küçük bir bölümü keyfidir, büyük oranda ticari kaygılar ile gidilmiş ve gidilen yerlerin kültürleri, sanatı, teknik ilerlemeleri ve zaman zaman düşünceleri ana karaya taşınmıştır.

Ancak Çinli hiçbir düşünür, Chou devletinin hâkim olduğu, sınırların dışına çıkmaya cesaret edememiştir. Bu coğrafi sınırlama ister istemez düşüncenin ketum kalmasına, gelişmemesine ve ilerleyememesine sebep olmuştur. Bunun neticesinde yaratılan düşünce tamamen tekdir medeniyete özgü olarak kalmıştır. Çin toplumunda bir peygamber gibi itibar gören ve fikirleri toplumsal hayata resmen dışlerini geçirmişçesine nüfuz eden Konfüçyüs 6.-5. Yüzyıllarda yaşayan en önemli Çinli bilge idi.

Bu aşamada tezimiz gereğı şu soruları sormak yerinde olacaktır: Konfüçyüs bir filozof mudur? Filozof ise, kendisinden aktarılan sözleri ve fikirleri felsefi midir? Eğer filozof değil ise fikirleri nasıl bir tanımın içinde kategorize edilmelidir?⁸⁴

Felsefenin Çin medeniyetinde işgal ettiği yer deyim yerindeyse, diğer medeniyetlerde dinin işgal ettiği yerle karşılaştırılabilir. Çin'de felsefe her eğitimli şahsın ilgilendiğı bir şeydir. Çin

⁸³ Pers kültürü ile olan etkilenimden söz ediyoruz. Özellikle *Parsiler*'in inançlarını Hindistan'a taşımaları şarkiyat literatüründe *Hindo-İrani* teriminin yaratılmasına neden olmuştur. Ancak dikkat edileceğı üzere *Parsiler*'in dini olan Zerdüştlük tamamen bir vahiy dinidir ve özellikleri itibari ile felsefi ve bilimsel bir nitelik taşıyamamaktadır. Hint kültürünü zenginleştirse bile bu kültürün onu etkileyerek daha ileriye taşıyamadığını düşünmekteyiz.

⁸⁴ Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde ortaya gerçekten ilginç tartışmalar çıkmıştır, özellikle Konfüçyüs düşüncesinin bir din mi? Yoksa bir felsefe olarak mı ele alınması gerektiğı üzerine çok fazla yazı, araştırma ve tartışma bulunmaktadır.

halkının hayatına Konfüçyüs'çülüğün nüfuz ettiğini değerlendiren batılılar için Konfüçyüsçülük bir din olarak görülmektedir. Çin düşüncesi geleneğinde, felsefenin işlevi pozitif bilgiyi aramaktan ziyade zihnin yüceltilmesidir. Bu mevcut gerçek dünyanın ötesinde ve ahlaki değerlerden daha üstün olan değerlere bir uzanmadır. Her şeyden önce Çin felsefesinin derinlerine inmeden şu salt gerçeğin farkına varmalıyız ki Çin felsefesinin toplumsal ve ekonomik temelinde “kök” ve “dal” diye isimlendirdikleri şey arasında bir ayırım vardır. Kök tarıma, dal ise ticarete gönderme yapar. Ticaret değiş tokuş ile tarım ise üretim ile ilgilidir. Bir kimse değiş-tokuş tan önce üretime sahip olması gerekmektedir. Bir tarım ülkesinde ziraat, üretimin ana şeklidir ve bu yüzden de Çin tarihi boyunca, toplumsal ve ekonomik teoriler ve siyasetin tamamı kök'ü vurgulamaya ve dal'a önem vermemeye çalışırlar. Dal ile ilgilenen insanlar hor görülürlerdi. Toplumsal anlamda sınıf olarak en düşük seviyede yer alırlardı, geleneksel dört sınıfın sonuncusu ve en düşük olanları idi. İlk üç ise, bilim adamları, çiftçiler ve sanatçılardır. Burada bilim adamlarından kastımız toprak sahipleridir, çiftçiler fiili olarak toprağı işleyenlerdir, bunlar Çin'deki saygıdeğer iki iştir. (Yu-Lan, 2009:23) Konfüçyüs'çülük ve Taoculuk Çin düşüncesinin iki ana akımıdır, bunlara daha sonra dışarıdan gelmiş ve Çinleşmiş Budizm'i de ekleyebiliriz.

Konfüçyüs Çin'de *K'ung Tzu* ya da üstat olarak bilinen şahsın, Latinceleşmiş ismidir. İ.Ö. 551'de doğu Çin'deki şimdiki *Shantung* eyaletinin güney kısmında bulunan Lu devletinde doğdu. Konfüçyüs'ün gençliğinde fakir olduğu bir zamanda, ancak *Lu* devletine *memur olarak* girdiğini ve ellisinde olduğu bir zamanda, yüksek memurluk derecesine ulaştığını biliyoruz. Siyasi entrikaların bir sonucu olarak görevinden istifaya zorlandığı ve sürgüne yollandığı da kayıtlar arasındadır. (Yu-Lan, 2009:51) Ömrünün son on üç yılı boyunca siyasi idealini ve toplumsal reformunu gerçekleştirmenin bir fırsatını bulmak ümidi ile bir devletten (Çin o dönemde birçok devletten oluşmaktaydı) ötekine dolaşıp durdu, ancak hiçbir yerde başarılı olamadı. En sonunda yaşlı bir adam olarak Lu'ya geri döndü ve burada İ.Ö. 479'da öldü.

Bir eğitimci olarak Konfüçyüs, talebelerinden devlet ve toplum için faydalı her türlü donanıma sahip insanlar olmalarını istedi ve bu yüzden onlara farklı klasiklere dayanan bilginin farklı dallarını öğretti. Bir öğretmen olarak onun esas işlevi talebelerine kadim kültürel mirası yorumlamaktı.

Modern bilimin belirleyebildiği kadar, Konfüçyüs, büyük bir öğrenci kitlesine seslenen ilk kişiydi. Bu öğrenciler onun farklı devletlere yaptığı seyahatler sırasında ona eşlik etmişlerdi. Birkaç bin öğrencisi olması şüphesiz bir abartmadır. Onun fikirleri, öğrencilerinin bir kısmı

tarafından derlenen Konfüçyüs'ün dağınık sözlerinin bir koleksiyonu olan *Lun Yü* ya da *Konfüçyüsçü Seçmeler* sayesinde bilinir. Konfüçyüs düşüncesinde *Liu Yi* terimi “altı sanat” yani temel altı sanatı gösterir. Bunlar, *Yi* ya da *I-Ching* (Değişimler Kitabı) *Shih* ya da Şiir kitabı, *Shu* ya da Tarih kitabı, *Li* ya da Ayinler veya Dini Törenler, *Yüeh* ya da müzik ve *Ch'un Ch'i* veya ilkbahar ve Sonbahar Yıllıklarıdır. Bu son kitaplar, Lu devletinin İ.Ö. 722'den Konfüçyüs'ün ölüm tarihi olan İ.Ö. 479'a kadar olan ve onun tarafından kaleme alınmış olan kronik tarzda bir tarihtir. *I-Ching* (Değişimler Kitabı) Konfüçyüsçüler tarafından, metafizik üzerine bir araştırma olarak yorumlandı, ancak esas itibari ile bu kitap sadece bir kehanet kitabı idi. (Yu-Lan, 2009:52) Konfüçyüs ve altı klasik okulu ile ilgili olarak geleneksel iki bilim okulu vardır.

Ancak gerçekte Konfüçyüs klasiklerden herhangi birinin ne yazarı ne de yorumcusudur. O sadece geleneği sürdürmek bakımından muhafazakâr bir insandır. Altı klasik Konfüçyüs zamanından öncede vardı ve bu geçmişin kültürel mirasını oluşturmaktaydı. Chou hanedanlığının İ.Ö. 7. Yüzyıldan itibaren dağılmaya başlamasıyla, aristokratların gerçek öğretmenleri olmaya başlamışlardı. Son dönemlerinde bu öğretmenler klasikleri öğretmek için bunların konusu, defin, kurban evlenme diğer törenlerden oluşmaktaydı. Bu sınıftan insanlara *Ju* ya da edipler okulu adı verilir.

Konfüçyüs'ün klasiklere verdiği yeni yorumların yanı sıra, onun, birey ve toplum, gök ve insan hakkında kendisine ait fikirleri vardı. Konfüçyüs, kelimenin anlamında bir *Ju'dan* daha fazla bir şeydi. Talebelerinden devlet ve toplum için faydalı ve donanımlı insanlar olmalarını istedi. Bu yüzden onlara bilginin farklı dallarını öğretti. Özüne bakılacak olursa o sadece kadim kültürel mirası yeniden yorumlamıştır. *Seçmeler* adlı kitapta onun kendi sözleri ile bir nakilci olduğu ve yaratıcı olmadığı şeklinde kaydedilmesinin sebebi budur. Toplumla ilgili olarak, iyi organize olmuş bir topluma dair en önemli şey, Konfüçyüs'ün isimlerin ıslahı diye isimlendirdiği şeyi başarmaktır. Yani gerçek olgulardaki şeyler, isimlerin onlara iliştiirdiği içeriklere uydurmak için düzeltilmelidir. Söylenene göre bir keresinde bir talebe Konfüçyüs'e, “eğer bir devlet yönetilecekse ilk olarak ne yapılması gerektiğini”, sordu. Konfüçyüs bunun için yapılması gereken ilk şeyin isimlerin ıslah edilmesi gerektiğini söyledi. “Yönetimin doğru ilkesinin ne olduğu” ile ilgili soruyu ise, “yönetici yönetici, bakan bakan, baba baba ve oğul oğul olmalıdır” şeklinde cevapladı. Bir başka ifadeyle, her ismin belli bir içeriği vardır. Bu içerikler, şeyler sınıfına verdiği özü teşkil eder. Bu yüzden her şey ideal öze uygun olmalıdır. (Yu-Lan, 2009:55)

Ancak Konfüçyüs'ün düşüncelerinde sezindiğimiz şey tamamen muhafazakâr düşüncenin korunmasına yönelik bir eğilimdir. Felsefe adına bir yeniliği ve atılımı işaret etmemektedir. Konfüçyüs tamamen milli ve toplumsal değerlerin korunmasına ve dahi iyi bir dille kavranmasına yönelik çabaları işaret etmektedir. Epistemoloji ve ontoloji adına kitaplarında herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Kendisinin toplumsal anlamda bir reformist olduğuna şüphe yoktur, ancak fikirler tamamen devletin, milletin ve onu oluşturan en küçük birim olan ailenin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle patriarkal eğilimi zaman zaman uç boyutlara ulaşmaktadır. Çin kanunlarında Fung Yu- Lan eğer bir baba çocuğu ve kendi babası arasında ekonomik durumundan dolayı bir seçim yapma durumunda kalırsa kendi çocuğunu kanunen öldürebilme yetkisine sahiptir.

Konfüçyüs kitaplarında tamamen insan bilgelğine ve huzurlu bir yaşama ulaşmak ve mutlu olmak adına tercih edilmesi gereken ilkelerden ve perhizlerden söz eder. Dünyanın nasıl meydana geldiği veya nesnelere oluşumu gibi kaygıları bulunmamaktadır. Aslında, metafizik düşüncenin yokluğu ve mantığa yönelik ilginin azlığı, yeri geldikçe belirtildiği üzere, bu dönem düşüncesinin pratiğe, dolayısıyla da ahlaka gösterdiği aşırı ilgiden kaynaklanmaktadır. Ahlaka ve ahlaki hayata yönelik bu ilgi ise, Çin filozofunun asıl amacı olan "burada ve şimdi iyi bir hayata ulaşma" çabasından kaynaklanmaktadır.

Bireylerin erdemleriyle ilgili olarak Konfüçyüs insan severliği ve adaleti, özellikle de birincisini vurgulamaktadır. Adalet (Yi) bir durumun gerekliliği anlamına gelmektedir. Onun düşüncesine göre bir kişi emirleri ahlaki olmayan sebeplerle yaparsa, o zaman yapılması gerekeni yapsa bile, onun eylemi artık, erdemli bir davranış değildir. Konfüçyüs bu kelimeyi "Kar" olarak (Li) nitelendirir. Yi (erdem) ve kar (Li) Konfüçyüs'çülükte birbirine tamamen zıt terimlerdir. O şöyle der: "üstün insan Yi'yi anlar, küçük insan ise Li'yi anlar. Yi düşüncesi soyuttur. Ama *Jen* düşüncesi (insan severlik), çok daha somuttur. İnsanın toplumdaki görevlerinin soyut özü, bütün bu görevler onun yapması gereken şeyler olduğu için, gereklilik arz eder. Buna karşın bu görevlerin maddi özü başkalarını sevmek, yani *Jen* düşüncesidir. Baba, oğlunu seven bir babanın davranış tarzına uygun olarak davranır, oğul ise babasını seven bir çocuğun davrandığı tarza uygun olarak davranır. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: *Jen* insanı terimi, bütün erdemleri kendinde toplayan insan ile eş anlamlı hale gelir. Böyle bir bağlamda, *Jen* "Mükemmel Erdem" olarak tercüme edilir. (Yu-Lan, 2009:58) Eski Yunanca erdem anlamına gelen Arete kelimesi ile bir özdeşlik kazanır.

Sokrates ile birlikte erdem sorunu, bütün bir Yunan felsefesi boyunca ahlâkın, daha da doğru bir ifadeyle mutluluk ahlâkının bir ifadesi olarak gündeme gelir. Burada söz konusu edilen mutluluk, bilhassa Eflatun'da bireysel olduğu kadar toplumsal mutluluğu da içine alır. Nitekim erdemli insan ile erdemli yurttaş, erdem kavramının ahlâkın ve siyasetin bir kavramı olarak düşünülmesine imkân tanır. Birey olarak insanda ruhun her bir bölümünün kendisine ait işlevi yerine getirmesi adalet erdemi olarak tanımlanır. Böylece ruhun kısımları arasında uyum sağlanır. Toplumsal olarak da toplumu oluşturan sınıfların kendi görevlerini en iyi şekilde yapması ve toplumsal sınıflar arasındaki uyumun sağlanması toplumsal mutluluğu kazandırır. Bu demektir ki erdem, bireysel ve toplumsal mutluluğu kazandıran bir ahlaksal sonucu sağlayıcıdır. Eflatun'un erdemler listesinde saydığı cesaret, ölçülülük, bilgelik ve adalet ruhun kısımlarına uygun olduğu gibi toplumu oluşturan sınıfların yerine getirmesi gereken görevleri de belirtir. Bundan dolayı erdem, insan için en iyi olanın gerçekleştirilmesidir. Bu anlayış, Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik adlı kitabının daha ilk cümlesinde dile gelir: "Her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve her tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür; bu ancak kelimeye yüklenen anlam bakımından Çin düşüncesinde bir darlık ve sınırlılık vardır. Yunan düşüncesindeki Arete (Erdem) muhteviyatı bakımından Eski Yunanlı pek çok filozof tarafından beslenmiş ve zenginleştirilmiştir. Her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve her tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür; bu nedenle iyiyi 'her şeyin arzuladığı şey' diye yerinde dile getirdiler. Burada insan için düşünülen en iyi, bir değerdir. Bunu gerçekleştiren ise erdem olarak adlandırılabilir. Aristoteles için bu iyi, mutluluktur. İşte bizi mutluluğa götüren eylemler, erdemli eylemlerdir.

Konfüçyüs doğruluk düşüncesinden "karşılıksız yapma" düşüncesine ulaşır. Bir kimse yapması gereken şeyi, yalnızca ahlaki olarak onu yapmak doğru olduğu için yapar, bu ahlaki mecburiyete yabancı olan herhangi bir sebep için değil. Konfüçyüs'e göre her insan için yapması gereken bir şey olduğundan, o hiçbir şey yapamamazlık edemez. Aslında bu noktada Kant'ın ödev ahlakına yakın bir yaklaşım geliştirmiştir Konfüçyüs, hatırlayacak olursak İ. Kant ahlakın kaynağını, insani varlığı aşan herhangi bir dış, aşkın ilkede bulmaz. Ona göre ahlakın kaynağı insandır. Hangi insan sorusuna ise 'akıllı insan' diye cevap verir. Akıl, ahlakı olan insanlarda kendini vicdan olarak ortaya koyar. Ona göre evrensel ahlak yasası mümkündür. Fakat böyle bir yasa doğa yasası gibi olanı değil, olması gerekeni içeren bir yapıda olmasıyla mümkündür. Bu yasa bizim içimizde var olan iradeyle gerçekleşir. Bu, otonomidir. Otonomi "Yasası kendi içinde olmaktır." ki bununla birlikte özgürlük ortaya çıkar. Yani insan kendi ahlak yasasını kendi belirler. Bu, ahlaki eylemin temel şartıdır. Bu ahlak yasasına uymak

zorunluluk değil, bir ödevdir. Ödev; yapmayı, yerine getirmeyi kendi isteğimizle üstlendiğimiz, sorumluluğunu üzerimize aldığımız bir buyruktur. Bu buyruk insanı dışarıdan koşullayan koşullu buyruk (hipotetik imperatif) değildir. Bu buyruk, bizim kendimize koyduğumuz bir buyruk anlamında koşulsuz buyruk (kategorik imperatif) tir. Yani ödev insana başkası tarafından değil, bizzat kendisi tarafından, kendi vicdanı tarafından verilir. İnsan kendi ödevini kendisi oluşturur. Bununla birlikte onun yaptığı karşılıksızdır, çünkü insanın yapması gerekeni yapmasının değeri, bizzat bunu yapmakta yatar, eylemin harici sonucunda değil. Konfüçyüs'ün kendi hayatı, kesinlikle bu öğretinin iyi bir örneğidir. Büyük toplumsal ve siyasi düzensizlik çağında yaşarken, dünyayı ıslah etmek adına elinden gelenin en iyisini yaptı. Her yere seyahat etti ve Sokrates gibi o da herkes ile konuştu. Gayretleri sonuçsuz olsa da asla hayal kırıklığına uğramadı. O şöyle dedi: “eğer benim düşüncelerim dünyaya hâkim olacaksa o “Ming”dir. Eğer onlar boşa giderse o, “Ming” dir.”

Bunun anlamı o elinden gelen her şeyi yaptı, ancak sonucu Ming'e bıraktı. Ming çoğunlukla kader, kısmet ya da hüküm olarak çevrilir. Konfüçyüs'e göre o göğün hükmü, ya da Göğün iradesi şeklinde yorumlanır. Ancak sonraki Konfüçyüs'çülükte, *Ming* yalnızca bütün evrenin toplam mevcut şartları ve güçleri anlamına gelmekteydi. Bu yüzden Ming'i bilmek, var olduğu şekliyle dünyanın zorunluluğunu bilmek ve bu nedenle bir kimsenin dışsal başarısını ya da başarısızlığını önemsememek anlamına gelir.

Sonuç olarak Konfüçyüs düşüncesi ile biz her zaman, başarı endişesinden ya da başarısızlık korkusundan özgür olacak ve böylece de mutlu olacağız. Erdemi mutlu olmak sonucuna bağlayan Konfüçyüs Eski Yunan felsefesi ile sonuç bakımından bir özdeşlik kurmuştur. İnsanın evrendeki temel amacının mutluluk arayışı olduğunu zaten o dönem insanların pek çoğu bilmekteydi, ancak Eski Yunan düşüncesini farklı kılan yanı, bunun nasıl başarılacağına ilişkin soruların özgürce sorulmasıydı. Özellikle felsefe başladıktan sonra yaratılan siyasi anlamdaki demokratik, düzen felsefenin özgür bir ortamda daha iyi filizlenmesine ve sorularını daha rahat sorabileceği bir geleneğe sahip filozoflar ordusu yaratmasına sebep olmuştur. Konfüçyüs her ne kadar bazı sorulara dokunmuş ve dünyevi meseleleri sorgulamış olsa da akabinde bu girişimi destekleyecek ve geliştirecek bir gelenek oluşmamıştır.

Bu noktada Çin düşüncesi Konfüçyüs'ün karşısına *Taocu* düşünceyi koyar. Aslında Konfüçyüs'ten sonraki Çin tarihindeki en önemli ikinci filozof *Lao Tzu*'dur. Ailesinin adı *Mo*, kendi adı *Ti* idi. *Shih Chi* ya da Tarihsel Kayıtlar onun nerede doğduğu ve hayatı hakkında hiçbir şey anlatmadığından, yaşadığı devlet ile ilgili farklı fikirler vardır. Onun düşüncesi

tamamen Konfüçyüs'e zıt ve karşı idi. İ.Ö. 479 ve 381 yılları arasında yaşayan Lao Tzu Konfüçyüs'ün meşrulaştırmaya çalıştığı düşünceyi eleştirdi. Mao Tzu, militan bir konuşmacı iken, Konfüçyüs kibar bir beyefendidir. Lao Tzu'nun ana hedefi, hem geleneksel kurumlara ve uygulamalara ve hem de Konfüçyüs'ün teorilerine karşı çıkmaktır. Lao Tzu 'ya göre Konfüçyüs'ün ilkeleri dört açıdan dünyayı tahrip etmektedir. İlk olarak Konfüçyüs'çüler tanrının ya da ruhların varlığına inanmazlar, ikinci olarak onlar insanların refahını ve enerjisini boşa harcayacak şekilde, defin törenleri ve bir ailenin ölümü üzerine üç yıl yas tutulması konusunda ısrar ederler. Üçüncü olarak, benzer bir sonuca götürecek derecede müziğin gücünü vurgularlar ve son olarak insanları tembelleğe ve insanları kendilerini ona teslim edecekleri önceden belirlenmiş bir kadere inanırlar. Buna karşın Lao Tzu, Konfüçyüs'çülerin merkezi düşüncesi *Jen* (insan severlik) ve *Ji*'yi (doğruluğu) eleştiri konusu yapmaz. Karşısına çıktığı fikirlerle Lao Tzu daha alt bir toplumsal kademeye hitap etmiştir. (Yu-Lan, 2009:67-70) Buna karşın Mao Tzu'nun da tam olarak belirgin olmayan bu düşüncelerinde felsefi düşünceyi doğuracak sistemli, düzenli, mantıksal örgüsü oluşturulmuş ve en önemlisi bilgiyi ve hakikati arayan bir meraka rastlamamaktayız.

Çin düşüncesini etkilemiş bir diğer önemli düşünce ise Taoculuktur. Genel anlamda inziva hayatını ve perhizi tercih eden Tao düşüncesi, kişisel arılıklarını muhafaza etmek için bu dünyadan kaçan ve bir inzivaya çekildiklerinde ise ideolojik olarak kendi davranışlarını meşrulaştırmaya yönelik hiçbir teşebbüste bulunmayan sıradan münzeviler değillerdi. Aksine onlar inzivaya çekildikten sonra eylemlerine anlam verecek bir düşünce sistemi geliştirmeye çalışan kimselerdi. Bunlar arasında ilk meşhur yorumcu *Yang Chu*'dur. Yang Chu'nun genellikle bir Hedonist olarak suçlandığını görmekteyiz. Maalesef Yang Chu'nun gerçek düşünceleri, düzenli bir şekilde hiçbir yerde tasvir edilemez, bu düşünceler ancak başka yazarların birçok çalışmasında bulunun dağınık atıflardan elde edilmektedir.

Yang Chu'nun temel fikirleri şunlardır: 'herkes kendisi için' ve 'eşyayı küçümseme' ve 'hayata değer verme' gibi türünden fikirlerdir. Bu fikirler Lao Tzu'nun fikirlerinin tamamen zıttıdır. Bize Epicuros'u anımsatan Yang Chu arkasında elle tutulur herhangi bir şey bırakmamıştır. Epikuros'a göre, "insanı mutlu kılan; akla uygun ve sade alışkanlıklar, arayacağımız ve sakınacağımız şeyleri iyice ölçebilen, ruha rahatsızlık veren yanlış inanışları söküp atabilen bir akıldır." O halde bütün bu söylediklerimizin ilkesi, iyiliklerin en büyüğü olan bilgeliktir. Onu felsefeden de üstün tutmak gerek. O bütün erdemlerin kaynağıdır. Bu erdemlerse bizlere bilgelik, namus ve doğruluk olmaksızın mutlu olunamayacağını öğretiyor. Bunlarsa zevksiz elde edilemez. Gerçekten, bunlar olmadan mutlu bir yaşama olamayacağı

gibi, mutlu bir yaşama olmadan da bunlar var olamaz Bilgelik, mutlu bir yaşamının hem sonucu hem de nedeni oluyor. (Epikuros, 1949:59-68)

Taocu düşüncenin başlangıç noktası, hayatın korunması ve hayata zarar vermekten kaçınmadır. Bunu gerçekleştirmede Yang Chu'nun metodu, kaçmaktır. Bu yöntem, toplumdan kaçan; kendisini dağlarda ve ormanlarda gizleyen sıradan münzevilerin metodudur. İnsan böyle yapmakla beşerî dünyanın kötülüklerinden bir nebze de olsa uzaklaşabilir. Buna karşın beşerî dünyadaki şeyler o kadar karmaşıktır ki bir kimse kendisini ne kadar saklayabilirse saklasın, her zaman kaçınılmayacak kötülükler, bu yüzden de kaçmanın işe yaramayacağı zamanlar vardır. (Yu-Lan, 2009:89)

Anlatılana göre *Lao Tzu* yaşlı üstat anlamına gelmektedir, bugünkü Honan eyaletinin güneydoğu kısmındaki Ch'u devletinin bir yerlisi ve Konfüçyüs'ün yaşlı bir çağdaşdır. Lao Tzu'nun kitabı *Tao Te Ching (Yolun ve Gücün Klasığı)* geleneksel olarak Çin tarihindeki ilk felsefi çalışma olarak kabul edilir. İnsan Lao Tzu'nun ve onun kitabının tarihi hakkındaki tartışmaları bir yana koyarak, tam olarak kendisinin ve ona atfedilen kitabının gerçekliği kesin olmasa da biz incelememiz gereği fikirlerinin ve yazdıklarının felsefi olup olmadığı ile ilgileneceğiz.

Tzu'ya göre şekiller ve özelliklerin ötesinde yatan her şey, isimlere ya da en azından isimlere sahip olma olanağına sahiptir. Onlar, isimlendirilebilir. Ancak buna rağmen, Lao Tzu isimlendirilemeyen hakkında konuşur. Şekillerin ve özelliklerin ötesinde yatan her şey, isimlendirilemeyendir. Buna karşın, isimlendirilemeyen kesin olarak şekillerin ve özelliklerin ötesinde yer alır. Taocuların Tao ya da Yol'u bu türden bir kavramdır. (Yu-Lan, 2009:129)

İsimlendirilemeyen, göğün ve yerin kaynağıdır. Bu önerme sadece şeklen bir önermedir ve olgusal bir önerme değildir. Yani gerçek meseleler hakkında bir bilgi vermez. Taocular, şeyler olduğundan, bu şeylerin kendisi ile var olmaya başlayacakları bir şeyin olması gerektiğini düşündüler. Bunu "O", Tao olarak isimlendirdiler. Ancak o hakikatte bir isim değildir. Tao kavramı da pozitif bir isim olmayıp formel bir isimdir. Yani o, her şeyin kendisi sayesinde var olmaya başladığı şey hakkında herhangi bir şeyi tasvir etmez. Var, var olmaya başlayan herhangi bir şey, bir varlıktır ve birçok varlık vardır. Varlıkların olmaya başlaması, her şeyden önce varlığın olduğunu ima eder. Onun düşüncesine göre dünyadaki her şey varlıktan (Yu) 'dan ortaya çıktı ve Varlık var olmayandan (Wu)'dan ortaya çıktı. Lao Tzu'nun bu sözü, yalnızca var olmayanın bulunduğu bir anın bulunduğu ve sonra varlığın yokluktan var olduğu bir zaman geldiği anlamına gelmez. Sadece, eğer nesnelere varlıklarını çözümlersek, burada herhangi bir

şeyin olabilmesinden önce varlığın olması gerektiğini anlarız. Bu yüzden varlıktan önce yokluğun olması gerekir. Bu yokluktan varlık var olur. Burada söylenen şey kozmolojik değil, tamamen ontolojik yani varlıksal bir düşüncüdür. Çünkü zamanda ve gerçeklikte, varlık yoktur, yalnızca varlıklar vardır. (Yu-Lan, 2009:131)

Aslında bu noktada Lao Tzu ister kozmolojik olsun ister ontolojik olsun varlığın bilgisi konusunda bir nebze de olsa felsefi sorgulamaya girişmiştir. Ancak aklımıza Parmenides ile başlayan Yunan geleneğindeki varlığı başka türlü sorgulama yöntemine Lao Tzu yaklaşmamaktadır. Onun bu kavrama felsefi olarak yüklediği anlam gerçekten bilimseldir, yaklaşımları özgün ve çok farklıdır. Eski Yunanca on (öv) (çoğulu onta, όντα), “olmak” (einai, İng. to be) fiilinin geniş zaman ortacının (sıfat-fiil) cinssiz halidir. Parmenides felsefesinin temelinde yer alan ve ondan sonra farklı tartışmalara da konu olan “var-olan bir şey” (onti), “Var-olan” (to on/to eon) ve “Varolma” (einai) şeklinde üç ayrı kullanımla karşı karşıya kalırız. Parmenides, kendi felsefesini on (öv) sıfat-fiilini to (τό) tanımlığıyla (artikel) isimleştirerek oluşturduğu terim üzerine kurar. Sözcük anlamı “oluş, varlık, mevcudiyet, olma, varoluş, varlık” (İng. being) demek olan to (τό), “canlı, yaşayan, var olan” anlamına gelir. Geleneksel olarak İngilizcede “Being”, büyük harfle “Varlık” olarak çevrilir. Küçük harfle yazılan “being” “varlık”, felsefede iki türlü kullanılır; biri Yunanca sıfat-fiille ilgili, diğeri Yunanca mastar olarak. Parmenides 8. Fragmanda “Var-olan”ın (eon) özelliklerini sıralayarak tarif ederken aynı zamanda “Var-olma” (einai) ve kavrama/idrak etme (voeiv, noein) arasında bir bağlantı kurar.

Parmenides’ten önce de filozoflar benzer konularla uğraşmışlardır. Ancak onlar ta onta (τα όντα) ile uğraşırken, Parmenides hem kavrama yüklediği anlamı genişletmiş hem de kendinden öncekilerin yaptığı gibi arkhē ile çıkılan yolu tercih etmeyerek, “varolanlar”dan (ta onta) “Var-olan”a (to on, τὸ όν) geçmiş, kendi felsefesini bunun üzerine kurmuştur.

Lao Tzu’ya göre birçok varlık vardır, ancak yalnızca bir tane varlık vardır. Tao’dan bir çıkar, birden iki, ikiden üç çıkar. Üç’ten her şey oluşur. Burada kendisinden söz edilen “bir” varlığa gönderme yapar. “Tao’dan bir çıkar” demek, yokluktan varlık çıkar demekle aynı şeydir. İkiye ve üçe gelince, onlar hakkında birçok yorum vardır. Ancak birden iki çıkar. İkiden üç çıkar, üçten her şey sözü, yalnızca “varlıktan her şey gelir” demekle aynıdır. Varlık birdir, iki ve üç ise çokluğun başlangıcıdır. (Yu-Lan, 2009:131) Görüldüğü üzere son derece karmaşık ve anlaşılması kolay olmayan bir düşünce yapısı ile karşı karşıyayız. Buna Parmenides’teki anlamıyla (ontolojik) varlık felsefesi denilmesi güçtür.

Lao Tzu ayrıca değişmeyen tek şeyin değişimi meydana getiren yasalar olduğunu söyler. Şeyler değişebilse ve değişse de şeylerin bu değişimini yöneten yasaların kendisi, değişebilir değildir. Şeylerin değişimini yöneten yasalar arasında, en temel olanı “Bir şey son sınırına ulaştığında, oradan geri döner” şeklinde olanıdır. Ona göre bir kimse tabiatın temel yasasını anlarsa, bu paradoksal teoriler, artık paradoksal olmaktan çıkar. Ancak bu yasalar herhangi bir fikre sahip olmayan sıradan insanlar için gerçekte paradoksal gibi görünür. Lao Tzu şöyle der: Aşağı derece bilgini Tao’yu işittikleri zaman kahkahalarla gülerler. Eğer o böyle gülmeseydi, Tao meydana gelmezdi. O hakikat olan sözlerde mevcuttur. Lao Tzu hemen her şeye ufak tefek dokunuşlar yapıp tam konuların içine girmemiştir. Tam olarak bir kozmogonisi, varlığa ilişkin bir teorisi veya epistemolojik bir açıklaması yoktur. Anlaşıyor ki Metafizik düşünce Çin dünyasında hiç yer almamıştır.

Onun fikir beyan ettiği alanlardan biride siyasettir. Kendi teorilerinden kendi siyaset düşüncesini çıkarır. Taocular ideal devlet düzeninde, devletin lider olarak bir bilgeye sahip olan devlet olması gerektiği hususunda Konfüçyüsçülerle uzlaşırlar. Onlara göre yönetebilen ve yönetmesi gereken tek kişi bilgedir. Konfüçyüsçülere göre bir bilge lider olduğunda halk için çok fazla şeyler yapması gerekir; buna karşın Taocular bilge yöneticinin görevinin bir şey yapmaması olduğunu düşünür, daha ziyade bozmaması veya hiç yapmamasıdır. Ona göre daha yapılmamış birçok şeyin olmasından değil de çok fazla şeyin yapılmış olmasından dolayı dünyevi ızdıraplar oluşmuştur. Lao Tzu şöyle düşünür: “Bu dünyada ne kadar çok kısıtlamalar ve yasaklamalar olursa, bu ülke o kadar karışacaktır. Ne kadar çok kurnaz esnaf varsa, o kadar hilekâr planlar ortaya çıkacaktır, ne kadar çok yasa yürürlüğe girerse, o kadar çok hırsız ve eşkıya olacaktır. (Yu-Lan, 2009:137) Bu durumda bilge yöneticinin ilk görevinin bunları bozmak olması gerektiğini düşünür.

Çin okulları geleneğinin çok uzun ve çetrefilli bir Çin dili ile de ilgili olan bir bağı vardır ama tezimiz için ayrıntı sayılır. Bu nedenle incelemiş olduğumuz hemen her düşünür ister Konfüçyüsçü olsun ister Taocu olsun, eninde sonunda bize ne epistemolojik ne ontolojik anlamda bir felsefe problemi üzerinde durmadıkları için daha fazla ayrıntıya girmenin yararlı olmayacağı açıktır. Diğer yandan, ahlak felsefesine ilişkin Çin bilgeliği ise, felsefi derinlik bakımından Antik Yunan ahlak görüşü ile kıyaslanabilecek sistematiğe sahip değildir. Antik Yunan filozofları ahlak konusunda bile oldukça ileri düzey tartışmaların içerisine girmişlerdi. Ahlak felsefesinin temel konuları; iyi ve kötünün ne olduğuyla birlikte, erdem, özgürlük, vicdan gibi kavramlardır. Bu kavramların açıklanması ile birlikte kavramlar temel alınarak, insanın nasıl davranması ve yaşamını düzenlemesi için hangi kurallara uyması gerektiği üzerine

kuramlar oluşturulmuştur. Çin düşüncesi ise bize sistemli ve düzenli bir teori veya kuramlar bütünü sunamamaktadır. Çin düşüncesinde ‘Ahlakın evrensel olması gerektiğinin savunulduğu’ gibi genel geçer ahlak kurallarının olamayacağı görüşü de oluşmuş, ahlak insanın dışında var olan kurallar bütünü olarak görülmüştür. Evrensellik, ahlak felsefesinin en tartışmalı konularından biridir. Ahlak kuralları evrensellik açısından ikiye ayrılır. Nesnel ahlak, herkes tarafından kabul edilen belirli normların olduğunu savunurken, öznel ahlakta herkes için geçerli olabilecek normlar yoktur.

Çin düşüncesi uzunca bir süre dışarıya kapalı olmasından dolayı evrensel ahlak kuralları üzerine yeterince eğilememiştir. Felsefenin ahlakı bir disiplin olarak ele alıp incelemesi, toplumsal bunalım dönemlerinde kendini göstermiş ve bir ihtiyaç haline gelmiştir. Çin’de toplumsal bunalım dönemlerinde dahi lideri, toplumu, aileyi ve ülkeyi ön plana çıkaran düşünceler hâkim olmuştur. Yunanistan’ da yaşayan ilk filozoflar olarak bilinen Yedi Bilgeler toplumdaki sorunları, ahlakı irdeleyerek çözmeye çalışmışlardır. Yedi Bilgelerden sonra Sokrates ahlak alanına yönelmiş, felsefesinde ilk sırayı ahlaka vermiştir. Sokrates’in ahlaka yönelimi dönemin karmaşıklığına son vermek amacı ile olmuştur. Yunanistan’ın ahlaki çöküntü yaşadığı bunalımlı dönemlerinde parayla ders vererek bilginin göreliliğini savunan sofistlere karşı Sokrates, iyi ve kötünün ayırt edilebileceğini savunarak bilginin göreliliği fikrine karşı çıkmıştır. Ancak Çin’de parayla ders veren bütün öğretmenler olağan ve normal karşılanmıştır. Sofistler “insan her şeyin ölçüsüdür” derken, iyi kişiden kişiye göre değişen bir kavram olarak ele alınmıştır. O dönemde gerçek bilgi değerini kaybederken, sadece güzel konuşma sanatı öne çıkmış insanlar bilgidan uzak kalmışlardır. İyi ve kötünün göreliliği görüşü insanları istedikleri gibi davranmaya yöneltmiş, ahlaki değerler kaybolmaya başlamıştı. Sokrates ise, insanların nasıl yaşamaları gerektiği üzerinde durmuş, erdem kavramını temel olarak insanın ancak bilgi ile erdem sahibi olabileceğini savunmuştur. Sokrates’in felsefesi “iyi bir yaşam nasıl olur” sorusu üzerine şekillenir. Tüm çabası bu soru ile birlikte insanların cevabını bulmasını sağlamaktır. Daha sonra Aristoteles *Nikomakhos’a Etik* adlı kitabında ahlakın bilimsel incelenmesi olan Etik’i çok farklı bir seviyeye çıkarır. Çin düşüncesinde bunun aksine, ahlak ilkeleri bir lidere, salt pratik bir olguya ya da bir öğüde bağlı olarak oluşturulmamıştır. Biz bu noktada görüyoruz ki Çin düşüncesi Antik Yunan düşüncesinin çok daha gerisinde kalmaktadır.

Bir diğer önemli noktada Çin düşüncesinin diyalektik bakış açısıdır. Diyalektik doğru ve yanlış arasındaki farkı açık hale getirmeye, düzen ve düzensizliği ayırmaya, benzerlik ve farklılık arasındaki noktaları açıklığa kavuşturmaya, adlar ve gerçeklerin ilkelerini araştırmaya,

faydalı ve zararlı olanı birbirinden ayırmaya, şüpheleri ve belirsizlikleri kaldırmaya hizmet eder. Gerçekleri ayırmak için isimleri, fikirleri ifade etmek için önermeleri, sebepleri açıklamak için ifadeleri ve sınıflara uygun olarak almayı ve vermeyi kullanır. (Yu-Lan, 2009:164) Buna karşın Eski Yunan düşüncesi bize diyalektik konusunda daha farklı bir bakış açısı sunar, Heraklietos insanı bir nesne olarak ilk defa ele almıştır. ‘Ben kendimi alıyorum’ demiştir. Heraklietos’a göre evrendeki her şey değişikliğe uğrar. Bozulmayan hiçbir şey yoktur. Aynı ırmağa iki kez giremezsin. Çünkü her seferinde geçen başka bir sudur. İnsan ruhu da son derece incelmış ve arınmış bir ateş unsurudur. Kuru akıl daha bilge daha akıllıdır. Rutubet ruhun ateşini kararttığı zaman akıl gücünü kaybeder. Sarhoşluk bu durumun en iyi örneğidir. (Herakleitos, 2014:57-167-219)

Aristoteles’e göre diyalektiğin babası Herakleitos değil Elealı Zenon’dur. Zenon’un diyalektiği özdeşlik ve negatifik ilkesi üzerine dayanır. Zenon sadece varlığın var olduğunu ve var olmayanın var olmadığını ileri sürer. Zenon’a göre evrende gördüğümüz çokluk ve çeşitlilik aslında özle ilişkisi olmayan temelsiz görünüşlerdir. Zenon hareketin imkânsızlığını göstermek için çeşitli örnekler vermiştir. Atılan bir ok hedefine varabilmek için aradaki bütün noktalarda ayrı ayrı bulunmak zorundadır. Bulunmak, durmak demek olduğuna göre ok bütün uçuş süresince duruyor demektir. (Zeller, 2008:82-83) Yunan diyalektiğinin bu seviyeye geldiği bir noktada Çin düşüncesinin diyalektiğe bakış açısı bizi tereddüte düşürmektedir.

Araştırmamız bizi, Çin düşüncesi ile Antik Yunan düşüncesi arasında felsefi nitelik ve derinlik bakımından açık bir fark olduğu sonucuna götürmektedir. Uzakdoğu düşüncesinin çoğunda toplumdan bir nevi kaçış ve bir inziva duygusu ağır basmaktadır. Bunun temelinde aslında bir bakıma bize en büyük acıyı yine kendi türümüzün getirdiği düşüncesi hâkimdir. Ancak insan ilişkilerinin kuramsal yanı, Etik felsefenin en önemli konusudur. Ahlak felsefesinin insanın doğaya olan sorumlulukları en az kendi cinsine olan sorumlulukları kadar önemlidir. Platon “Devlet” de, kendini iyi ideasıyla birlikte gördüğü ve onunla özdeşleştirdiği ya da Aristo “Metafizik” de tanrı ile düşünme üzerine düşündüğünde veya Spinoza “Etik” de kendisini edebi bakış açısından şeyleri görüp tanrıya entelektüel bir sevgi duymuştur. Mükemmel metafizik bir sistem olumlu metot ile başlar ve olumsuz bir metotla sona erer. Eğer o olumsuz bir metotla bitmez ise felsefenin nihai hedefine ulaşmayı başaramaz. Eğer olumlu bir metotla da başlamaz ise felsefe için esas gereklilik olan açık düşünmeden mahrum kalır. Mistizm, ne açık düşüncenin zıttıdır, ne de ondan aşağıdadır. Daha çok onun ötesindedir. Çin düşüncesinde olumlu bir metot asla gelişemedi, gerçekte ise çok fazla ihmal edildi. Bu yüzden

Fung Yu Lan Çin düşüncesinin basitlik ile damgalanmasının sebeplerinden biri olarak açık düşünceden mahrum olduğunu söylemektedir. (Yu-Lan, 2009:454)

Her ne kadar Çin Düşüncesi epistemolojik ve ontolojik anlamda felsefi tutarlılık ve derinliğe sahip değilse de pratik ahlak problemi konusunda kayda değer veriler içermektedir. Fung Yu Lan'ın da belirttiği üzere açık düşünme yoksunluğu ve bir yönteme sahip olamamaları bu düşüncenin yeşermesine engel teşkil etmiştir. Ahlak bilgisi ile ahlak felsefesi arasındaki ayırımın apaçık kavranmasının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha görüyoruz. Her toplumun kendi gelenekleri, inançları ve töreleri gereği belirlediği bu toplumsal kurallar çoğunlukla uzun bir insanlık tarihinin yaratımıdır. Biz bu anlamda toplumsal ahlak kurallarının temel ilkelerinin, eski çağlarda ister çok ilkel kalmış olsun ister ileri bir toplum olsun, bazı ortak paydalara sahip olduğunu görmekteyiz. Ancak ahlak Felsefesi düzeyinde üretilen düşünce çeşidinin birtakım standartları vardır. Bu düşünce tarzı sorgulayıcı niteliği, bir yönteme sahip olması, bir gelenek yaratması ve disiplin içerisinde ilerlemesi gibi standartları barındırmaktadır. İşte bu noktada her türden düşüncenin Ahlak Felsefesi seviyesine çıkma çabası her toplumda felsefi düşünüşün gerektirdiği seviyede olmamıştır. İşte Çin düşüncesindeki ahlaki öğütler bu yüzden ahlak felsefenin beklediği düzey ve derinliğe ulaşamamış görünmektedir.

3.3. Mezopotamya Düşüncesi

Mezopotamya Antik Yunanların da adlandırdığı gibi μέσος (arasında) ve ποταμός (nehir) kelimelerinden oluşan, Dicle τίγρις ve Fırat Ευφράτης nehirleri arasında muhteşem bir uygarlığın yaratıldığı toprakların ismidir. Hatta şunu söylemek yanlış olmaz, Mezopotamya insanoğlunun medeniyete ilk adım atmaya başladığı toprakların ismidir. İnsan bu topraklarda yazıyı buldu, bu topraklarda tekerleği icat etti ve yine bu topraklarda binlerce sene dünyanın dört bir tarafına yayılan çömlekçi çarkını icat etti. (Kramer, 1963:3,4) Tezimizin giriş kısmında da ifade ettiğimiz üzere kadim Sümer ülkesi insan uygarlığının başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Sümer toplumunun insan uygarlığı adına başarıları bugün hala farkında olmadığımız pek çok şeyin ilkel ve ilk modellerini oluşturmaktadır. Yazıyı bulmaları ve geliştirmeleri bile başlı başına insanlığın olağanüstü başarısı ve ilerlemesi olarak görülebilir. Tekerleğin icadı insana o ana kadar taşıyamayacağı büyük kütleleri başka yerlere götürme imkânı vermiştir. Çömlekçi çarkı ile insan artık kap, kaçak ve amphora biçimli ev eşyaları ile yemeklerini saklayabiliyor ve erzak biriktirebiliyordu. İnsanoğlunun avcı ve toplayıcı geleneği için sonun başlangıcı Sümer uygarlığı ve buluşları olsa gerektir. İnsan bu noktadan sonra artık yerleşik hayata geçmiş ve bu hayat tarzının gereksinimleri ve ihtiyaçları da zaman içerisinde

Sümer insanının karşısına çıkmıştır. *Homo Sapiens*'in binlerce yıllık mücadelesi artık Sümer toplumu ile daha uygar ve daha medeni bir aşamaya ulaşmıştı. Nasıl ki tezimizin ana konusunu oluşturan Yunan düşüncesinin felsefilik ve bilimsellik açısından özgünlüğünü kendimize problem olarak gördüysek, Sümer dünyası da çok daha ilkel zamanların insanları arasında Yunan dünyasına benzer bir sıçrayışta bulunmuştur.

Biz burada tarihi farkı da göz önünde bulundurarak Yunan dünyası ile Sümer dünyasını karşı karşıya getirmek gibi bir niyet içerisinde değiliz. İki uygarlığın da insanlık tarihine olan katkıları farklı zaman dilimlerinde meydana gelmiştir. Ancak şu soruyu da sormadan geçemeyiz. Madem uygarlık Ortadoğu'da (Mezopotamya) başladı, o zaman neden bu teknik ve bilimsel kültürel miras yine aynı uygarlık tarafından devam ettirilemedi? Veya devamı var idiyse, bizim Ortadoğu kültürüne ilişkin bilmediğimiz veya bilgisine ulaşamadığımız şeyler var mı? Neden Ortadoğu coğrafyası yoğun bir peygamber trafiği yaşamıştır? Ortadoğu'nun filozofları var mıdır? Ortadoğu'nun bilgelik metinleri neleri içermektedir?

3.3.1. Sümer Düşüncesi

Bu soruların cevabını araştırmadan önce Ortadoğu'yu bu başarıları ile tarih sahnesinin de başına taşıyan Sümer uygarlığına ana hatlarıyla göz atmamız yerinde olacaktır.

Bu uygarlık yaklaşık olarak İ.Ö. 3500 ila 2400 yılları arasında canlılığını korumuş ve insanlığın ilk uygar ve medeni adımlarını atmıştır. Ancak tezimiz çerçevesinde Sümer uygarlığının tanıtımına girmektense onun kısa tarihini ve o dönem insanının düşünsel anlamda ne seviyeye kadar ulaşabildiğini ve akabinde gelen uygarlıkların düşünce dünyasına bu coğrafyadan ne oranda katkıda bulduklarına bakmamız gerekir. Özellikle Sümeroloji çalışmaları dünyada filolojik anlamda yürütülen en genç çalışmalardır. Sümer medeniyetine ait çalışmaların başında dünyaca ünlü *Samuel Noah Kramer* gelse de aslında Sümeroloji alanında dünyada otorite sayılabilecek ünlü bir bilim insanını da Türkiye Cumhuriyeti yetiştirmiştir. Ne ki Sümer uygarlığının neredeyse bütün dünyadan önce en güncel bilgilerinin yayınlandığı ülke olduğumuzu pek çok vatandaşımız bilmemektedir. Sümer Uygarlığını araştırıp dünyaya ilk kez duyuran Türk bilim insanı *Muazzez İlmiye Çığ*'dır. Muazzez İlmiye Çığ dünyada Sümeroloji araştırmalarının başında yer alsada bazı bilim çevrelerince akademik bir kariyerinin olmamasından dolayı çalışmaları ne ciddiye alınmakta ne de gereken itibarı görmektedir. Biz Ortadoğu bölümünde bu ünlü Türk bilim insanımızın çalışmalarından ve bilgilerinden ziyadesi ile faydalanacağız. Onun bu uygarlık adına yaptığı çalışmaların dünyada artık başvuru yayınları ve kaynakları olmasının gururu ile Sümer uygarlığını hem Muazzez İlmiye Çığ'dan hem de

dünyaca ünlü Sümeroloji çalışmaları yürüten Samuel Noah Kramer'den öğreneceğiz. Mustafa Kemal'in Atatürk'ün "Çağdaş uygarlığı anlayabilmek, bütün insanlığın ilk uygarlıklarını doğru tanıyabilmek ile mümkündür", sözleri ışığında Sümer uygarlığının son yarım yüzyılda birden neden bu kadar önemli olduğunu görelim:

Günümüzde Mezopotamya artık acının, çilenin ve savaşın toprakları olarak bilinse de Avrupalıların bu coğrafyaya olan tarihi ilgisi de yeni değildir. 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar, Yunan ve İsrail kaynaklarında Asurlular ve Babilliler hakkında birçok, fakat doğru olmayan bilgiler vardı. Sümerlilerden ise o zamanlar hiç söz edilmiyordu. Meraklı batılı bilginler Asurluları ve Babillileri aramak amacı ile çeşitli tarihlerde Mezopotamya'ya yolculuklar yaptılar. Bu eski yerlere ait ilk bilgi, 12. Yüzyılda *Navarra* Krallığı'ndaki *Tudela*'nın *Rabbisi* Musul'daki Yahudileri ziyarete gittiğinde *Ninova* Şehri'nin harabelerini bularak tam yerini saptamasıyla ortaya çıktı. Fakat bu 16. Yüzyıla kadar yayınlanmadan kalmıştır. 1616 yılında Romalı *Pietro Della Valla* adlı bir gezginci oralara giderek eski *Ur* şehrinin harabelerini bulmuştur. Bu harabelerin bulunduğu tepeye Araplar zift tepesi anlamına gelen *Tel el Mugayyir* diyorlardı. 17. Ve 18. Yüzyıllar Avrupa'sında Tevrat'ta yazılan yerleri bulmak amacıyla Mezopotamya'ya gidenler çoğalmaya başladı. 1766-1771 yılları arasında Danimarkalı bir matematikçi olan *Carsten Niebuhr* Mezopotamya'ya giderek *Ninova* şehrinin harabelerinin tam bir krokisini yapmış, oradan İran topraklarında bulunan *Persepolis* harabelerine geçerek oradaki bina kalıntılarının kapıları üzerindeki kitabeleri kopya etmiş ve onları Avrupa'ya getirmiştir. Ondandır bir yıl sonra Avrupa'ya giden Fransız botanikçi *A. Michaux*, Bağdat'ın güneyinde bulunduğu bir sınır taşıını Paris'e getirip *Bibliothèque Natıoanal*'e hediye etmiştir. Bu aynı zamanda Avrupa'ya ulaşan ilk değerli kitabedir. (Çığ, 2012:13)

O sıralarda Bağdat'ta Bilim Akademisi'nin habercisi olan *Abbe Beauchamp* da Babil etrafındaki harabeleri iyice izlemiş ve ayrıca bir de küçük kazı yaptırarak Babil Arslan'ı ortaya çıkarmıştı. Şimdi Berlin müzesinde kopyası bulunan *İştâr* kapısını da ilk olarak o tanıtmıştı. *Abbe Beauchamp*'ın 1790 yılında Almanca ve İngilizceye çevrilen gezi yazıları, bilim insanları tarafından büyük bir heyecan ile karşılanmıştır. Bunun üzerine Doğu Hindistan Kumpanyası, Bağdat'taki acentesini orada arkeolojik çalışma yapması için görevlendirir. İşin başında bulunan *Claudius James Rich* Babil kalıntılarının bir krokisini yapar. Rich ülkesine döndükten 9 yıl sonra Musul'a geri döner, bu arada birçok tablet, tuğla, sınır taşı, üstü yazılı kilden silindir bulur. Bunlar arasında Asur kralı *Nebukadnezar* ve *Sanharip*'e ait konuların bulunduğu ünlü silindirler de vardır. Rich bunları sekreteri *Carl Bellino*'ya kopya ettirerek, Almanya'da bir lise öğretmeni ve epigraf *Grotefend*'e gönderir. Rich ise 1821 yılında 34 yaşında ölmüştür. Onun

bu çalışmaları, krokileri ve notları Asuroloji ve çiviyazıları araştırmalarına temel taşı olmuştur. (Çığ, 2012:14)

1828'de *Robert Mignon*, Rich 'in 1811'de başladığı kazı yerinde oldukça derine inen bir kazı yapar, ilk kez o kazıda üzerinde yazı bulunan bir silindir bulunur. 1830 yılında iki İngiliz, *J. Baillie Fraser* ve *William F. Ainsworth*, Güney Mezopotamya'ya giderek oradaki bazı şehir kalıntılarını görürler, fakat bu kalıntıların Sümerlilere ait olduğundan hiç haberleri yoktur. 1842 yılına gelindiğinde Musul'da Fransız konsolosu *Paul Emil Botta*, ilk kez bugün Asur toprakları olarak bilinen Kuzey Mezopotamya bölgesinde kısmen sistemli sayılabilecek büyük çaplı bir kazı organize eder. Bu kazı sonucunda, *Akad* dilinde ve çiviyazılarıyla yazılmış binlerce belge bulunmuştur. Ancak bu dillerin kime ait olduğu bilinmiyordu. Yazının tam çözümlenmesi, Hindistan'da İngiliz ordusunun casus servisinde çalışan *Henry Greswicke Rawlinson* tarafından yapılmıştır. Tam bu sıralarda Mezopotamya'da kazı çalışmaları birbirini kovalıyordu, gelişmiş batı ülkeleri Mezopotamya'nın taşlarını konuşurma ve geçmişi hakkında bilgi öğrenme yarışına girmişti.

1842'de Musul'a Fransız konsolosu olarak atanan Paul Emil Botta, *Koyuncuk* ve *Nebiyunus* tepelerinde kazıya başlamış ve bir şey bulamamışlardı. Bu sıralarda bir köylü ona yakınlarda bir yerler de büyük heykellerin olduğundan söz etmiş, buna dayanarak *Korsabat* harabeleri bulunmuştur. Orada büyük bir alana yayılmış ve hepsinin üzerinde çiviyazılı kitabeler bulunan heykeller, kabartmalar, duvar süsleriyle karşılaşmıştır. Burası Asur'un güçlü kralı 2. *Sargon*'un sarayıdır. Ondan on üç yıl sonra bir İngiliz olan *Austen Henry Layard*, Nemrut ve Ninova 'da kazılar yaptı. Bu kazılarda yine kral sarayları ve heykeller bulundu. Bunların hepsinden önemlisi, Kral Sargon'un torunu olan *Asurbanipal*'in sarayındaki kitaplığın bulunmasıdır. Bu kitaplığın muhteiyatı da uzunca bir süre insanları merak içinde bırakmıştır. Kitaplığın içindeki bilgiler acaba kadim Ortadoğu toplumları için ne gibi sırlar ve bilgiler taşıyordu? İnsanlığın beşiği olduğu ve kadim bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarıla geldiği Mezopotamya Uygarlıkları hakkında acaba neler öğrenecektik? Artık Ortadoğu gelişmiş ülkeler tarafından tabiri uygunsuzca didik didik aranmaya başlanmıştı ve onun hakkındaki gerçek bilgiler açığa çıkmaya başlamıştı. Bu kitaplık'ta sözlükler, çeşitli edebi eserler, mektuplar, fal ve sihirler gibi çeşitli konuları kapsayan binlerce tablet ve parça bulunmuştur. Bulunan tüm bu yazılı belgeler hemen Avrupa'ya taşınmıştır.

O dönemlerde ilginç olan, bu buluşlara birçok bilginin inanmaması idi. Bu eski insanların sayısız değerli işaretleri icat edebilmiş olmasını mümkün görmüyorlardı. 1855

yılında *Jule De Oppert de Rawlison ve Hinks*'in doğru okuduğu bir miktar işarete yenilerini eklediğini bildirdi. Asurbanipal kitaplığında eski yazıcıların yazdığı hece listeleri bulunmuştu. Jule Oppert bunlardan yararlanarak çevirileri yapmıştı. Onun bu çalışmaları ve bilimsel eserleri *Asuroloji* biliminin hem doğmasını hem de kendini kabul ettirmesini sağladı.

Bu açıdan baktığımızda bizi pek hayrete düşürecek bir şey yokmuş gibi görünebilir. Ancak bu noktada Asurbanipal'in Kütüphanesi bulunduğu gerçekten böyle bir sansasyona sebep olacak kadar ilginç bilgiler içeriyor muydu? Üzerinde inceleme yapmış olduğumuz Yunan Toplumuna erişmiş olduğu başarıda gerçekten bir katkı sağlamış mıydı? Eski Yunanlı bilginler kadim Ortadoğu'nun bilgilerine sahipler miydi? Daha da önemlisi, yıllardır dillendirildiği gibi, 'Ortadoğu'nun medeniyetin beşiği olduğu' düşüncesinin ispatına yarayacak gerekli ve yeterli verileri bize Asurbanipal'in Kütüphanesi sağlayabilir miydi? Bu kütüphane bu sorulara cevap olabilecek miydi?

Asurbanipal İ.Ö. 668-627 yılları arasında hüküm sürmüş son büyük Asur kralıdır ve Ninova 'da Ortadoğu'nun ilk sistematik kitaplığını kurmuştur. Kütüphane olduğu kesinlikle kanıtlanabilen, dünyanın ilk kütüphanesidir. Asurbanipal'in tarihteki önemi bilim, sanat ve din gibi konulara duyduğu ilgi sonucunda gerçekleştirdiği işlerden kaynaklanır. Ninova da Ortadoğu'nun sistemli biçimde toplanıp kataloglanmış ilk kitaplığını kurmuştur. Bu kitaplıktan günümüze kalan yaklaşık 20.720 tablet *British Museum*'dadır. Asurbanipal'in yazıcıları onun emri üzerine tapınak kitaplıklarında buldukları her türden metnin aslını ya da kopyasını topladılar. Bunlar; Asur, Kalah (bugün Nimrud, Irak) ve Ninova'dan getirilen tablet koleksiyonuna eklendi. Bunların çoğu gözlenen belli olaylara; insan, hayvan ve bitkilerin özellikleri ile davranışlarına; Güneş, Ay, gezegen ve yıldızların hareketlerine dayanan fal metinlerinden oluşur. Ayrıca, yazıcıların eğitimi için gereken Sümerce, Akadca ve başka dillerde sözlükler de vardır. Asurbanipal, büyü, ayin, dua, masal, atasözü gibi metinlerin yanı sıra gerek dinsel gerek din dışı pek çok yapıtı da kitaplığına getirtmiştir. *Yaradılış, Gilgamiş, Irra, Etana* ve *Anzu* gibi geleneksel Mezopotamya destanlarının günümüze kadar gelebilmesinde, onun kurduğu bu kitaplık çok büyük bir rol oynamıştır. Kitaplıkta; el kitaplarının, bilimsel metinlerin ve *Bin Bir Gece Masalları*'ndan birinin ilk örneği olan "Nippur'la Yoksul Adam" gibi bazı halk öykülerinin bulunması, bu kitaplığın sadece kâhinlerin ve kralın manevi esenliğinden sorumlu kişilerin gereksinimleri için kurulmuş olmadığını göstermektedir. Ancak halkın yararlanabildiği bir kütüphane olmadığı da açıktır.

Bu metinler içerisinde herhangi bir düşünürün izine rastlanmamıştır. Ünlü her hangi bir bilgine veya alime rastlanmaz. Böylelikle dünya tarihinin ilk kütüphanesi Ninova 'da kurulmuş oldu. Bu dünya tarihinin en eski kütüphanesinden bize ulaşan eserler, kütüphanenin ne kadar zengin bir koleksiyona sahip olduğunu bize kanıtlıyor. Yaradılış, Gılgamış gibi tarihin en eski destanları, Hammurabi Kanunları, Bin bir Gece Masallarının ilk örneği olan "Nippur'la Yoksul Adam", büyü ve ayin metinleri, dualar, atasözleri, tarihi olaylar, insan ve hayvanların davranışları, bitkilerin özellikleri, Sümerce, Akadca ve diğer birçok dile ait sözlükler bulunmaktadır. Ninova kütüphanesi için, antik dünyanın en büyük hazinesi desek yanlış olmaz. Her biri birbirinden değerli 20.000'den fazla tablet, yağma, yangın ve benzeri felaketlerden sağ çıkarak, milattan önce 625 yılından günümüze kadar gelmeyi başarabildi. Bilge kral Asurbanipal'in ölümünden sonra Asur Devleti'nin ömrü uzun olmadı. Babil ve Perslerin ortak çalışması sonrası tarih sahnesinden çekildiler.

1850'li yıllardan sonra İngiltere, Fransa ve Almanya gibi her bakımdan gelişmiş olan ülkeler bu yeni bilim alanında dil, tarih, din, kültür konularında makaleler ve kitaplar yazmışlardır. Yapılan kazılardan çıkarılan binlerce metin kopya edilerek yayımlanmıştır. Bu metinler içinde ne herhangi bir felsefi düşünüş ne herhangi bir filozofa ya da toplumsal anlamda düşünce gücü ile kalkınmaya yönelik herhangi bir girişimin izine rastlanmamaktadır. Bu noktaya kadar en iyi şeyi yapan ve bıraktığı bu muhteşem kütüphane ile adını duyuran kişinin yalnız Asurbanipal'in olduğunu söyleyebiliriz. Böylece Asurcadan sonra, Babilce ve Akadca son derece gelişti. (Çığ, 2012:20)

Bu noktaya kadar hep Asurca, Babilce ve Akadcadan söz edildi. Sümerce hiç bilinmiyordu. 1850 yılında Hinks adlı bir bilim insanı, *British Association*'da verdiği konferansta, ilk çivi yazılarını Akadlılar dediğimiz Sami (Arap-Yahudi) halkın icat etmediğini, çünkü bu yazının Sami dilinin bünyesine hiç uymadığını söyler. Bu durumda Hinks bu yazının Mezopotamya'da Akadlardan önce yaşamış Sami olmayan bir ırk tarafından icat edilmiş olabileceğini öne sürmüştür.

Türk kökenli Sümer tezi de bu noktada başlamış olacaktı. Çünkü Rawlinson bu dilin zamir bakımından Moğolcaya, Mançu diline daha yakın olduğunu, fakat kelime bakımından hiçbir benzerliğinin bulunmadığını söylüyordu. Sami olmayan bu dilin Sümerce olması gerektiği fikrini de *Jule Oppart* ortaya atmıştı. Sümerlilerin bir gün uzun araştırmalar sonucu Türk kökenli çıkması bizim için gerçekten gurur verici bir olay olmasını beklemekle beraber,

daha çok Türk kökenli olsalar da olmasalar da acaba bu medeniyetin insanlık tarihine ve düşün literatürüne bir şeyler bırakıp bırakmadığıdır.

Eski krallara ait kitabelerde bulunan Sümer ve Akad kralları unvanına dayanarak, Asur ve Babil’de oturan Sami halkın adının Akadlar, Sami dili konuşmayanların da Sümerliler olduğunu kanıtlıyordu. Ona göre Sümer dili, Türk, Fin ve Macar dillerine akraba idi. Hâlbuki 20 sene öncesine kadar Sümerliler hakkında hiçbir şey bilinmiyordu. Çok geçmeden Güney Mezopotamya’da 1877-1900 yılları arasında Fransızlar *Tello* höyüğünde (Eski adı Lagaş) *Ernest de Sarzec* 11 yıl süren bir kazı yapmıştır. Burada pek çok heykel, kabartma, ünlü *Gudea* silindirleri ve *Urnanşe* tarihli yığınlarla tablet bulunmuştur. Bu tabletler Ernest de Sarzec ve *Francois Theara Dangin*, *Leon Huezey* tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Tello’ da 1903’te *Henri de Geniillac* tarafından tekrar başlayan kazı 1909’a kadar sürmüş, 1931-33 yılları arasında da *Andre Parrot*’un yaptığı kazılarla tam 20 kazı sezonu Tello ’da çalışılmıştır. Bütün bu kazılara ait toplu bilgiyi Andre Parrot 1948 yılında Tello adlı kitabında yayınlamıştır. Buradan çıkan tabletlerden yaklaşık 40.000 adedi İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde bulunmakta, üzerlerinde çalışacak yeni nesil Türk bilim insanlarını beklemektedir.

Sümerliler ile ilgili ikinci büyük kazıyı filoloji biliminde kendilerini ispatlamaya gelen Amerikalılar yaptı. Pennsylvania Üniversitesinde İbranice profesörü olan *John P. Perters* üniversiteden ve çeşitli kurumlardan kazı parası toplayarak Osmanlı devletinden kazı izni almak için İstanbul’a gelir. Kazı üyeleriyle birlikte zamanın sadrazamı Kâmil Paşa’ya başvurmuştur. Kâmil paşa kazıdan çıkan bütün eserleri almaları gerektiğini, hatta müzede de satılık eserler bulunduğunu söyleyerek onları Maarif Nazırı (Milli Eğitim Bakanı) Münif Paşa’ya göndermiştir. O da onları *Asarı Atika Müzesi* (Arkeoloji Müzeleri) müdürü *Osman Hamdi Bey*’e yollamıştır. Osman Hamdi Bey’de kendilerine, müzede satılık bir şey olmadığını ancak yeni çıkan “Müzeler Nizamnamesine” göre, çıkan eserlerin kazı kurumu ile yarı yarıya paylaşılacağını söylemiştir. Kazı üyeleri buna sevinmiştir, zira çıkan eserleri almak için para lazımdır. *Peter* kazmak istedikleri on yer olduğunu söyler. Osman Hamdi Bey bunların içinden *Niffer* (eski adı Nippur) höyüğünü verir. Ağır şartlar altında yapılan kazılara değmiştir, çünkü burada, 2500 yıllarından başlayarak İsa’nın doğumuna kadar 2500 yıl boyunca bir şehirde yazılmış 30.000’den fazla tablet bulunmuştur. Bunların büyük bir kısmı Sümer dilinde idi.

Peki, bu tabletler konuştuğunda felsefe ve felsefi düşünce adına neler söyleyebilecekti? Sümer uygarlığı edebiyatta, sanatta, düşünce ve bilimde ne seviyede bir toplum yaratmıştı?

Özellikle tabletlerin büyük kısmının Osmanlı imparatorluğunun eline geçmesini sağlayan Osman Hamdi Bey'in katkıları inanılmazdır. Onun çabası ile 30000 kil tabletin tam yarısı İstanbul Arkeoloji müzesine gelmiştir. Bu tabletler de saraylara ve mabetlere getirilen ve bu kurumlar tarafından sarf edilen malzemelerin listesidir. Ayrıca satış, kira, evlenme, boşanma, borç senetleri, mahkeme tutanakları ve miras konuları yazılıdır. Bu belgeler sayesinde Sümerlilerin sosyal ve ekonomik yapısı, eğitimi hakkında bilgiler edinme olanağına kavuşulmuştur. Batılı bilim adamları sayesinde konuşmaya başlayan Ortadoğu'nun Sami asıllı olmayan bu topluluğu, muhakkak kendisini yıkan Akad toplumunu ve akabinde tarih sahnesine yerleşen Babil ve Asur topluluklarını da etkilemiştir.

Bir toplu medeniyet olarak ele aldığımız Mezopotamya bölgesi, bize ilk bakışta bizim görmek istediğimiz şeyi göstermek istemiyor gibi algılanabilir. Orta Doğu'nun eski tarihi içinde bir filozoflar zincirine rastlayamıyoruz. Halkların kendi özgürlüklerini ele geçirme gibi bir başkaldırı davranışı bu topraklarda pek tanık olunan bir olay değildir, ancak bu uygarlıkların insanlık tarihinin ilk ve önemli buluşlarının da yapıldığı topraklar olduğunu akılda tutmak gerekir. Özellikle yazının bulunuşu, tekerleğin kullanılmaya başlanması ve çömlekçi çarkının hayatımıza girmesi uygarlığının büyük bir seviye atlamasına da sebep olmuştur.

Kısaca sürecini verdiğimiz batının Ortadoğu yazılarını deşifre etme hikâyesi bize şu soruları da sordurmaktadır. Batılı bilim insanları bu kil tabletleri çevirdikten sonra ele geçen bilgiler çok sarsıcı bilgiler miydi? İnsanlığın hikâyesini baştan mı yazacaktık? Veya Karşımızda haksızlık edilmiş bir topluluk mu var idi?

Bu soruların cevaplarını bize yine batılı bilim insanları verecektir.

3.3.2. Sümerlilerin Bilim ve Tekniğe Olan Katkıları Üzerine Tartışmalar

1922-34 yılları arasında İngilizlerin temsilcisi *Leonard Woolley*, Sümerlilerin *Urim* dedikleri, Tevrat'ta İbrahim peygamberin vatanı *Ur* olarak yazılan bir yerde bir kazı gerçekleşmiştir. Bu kazıda zengin kral mezarlarının bulunması dünyada büyük bir heyecan yaratmıştır. İkinci heyecan ise, kazıda inilen en son yerdeki kalın bir çamur tabakasının, büyük tufanın Mezopotamya'da olduğuna kanıt olarak gösterilmesi idi. Gazeteler bu olayı büyük manşetlerle vermiş, fakat daha sonra yapılan araştırmalar bunun doğru olmayacağını göstermiştir. (Çığ, 2012:26)

1950'li yıllarda Güney Mezopotamya'da yapılan kazılarda çıkan bol miktardaki Sümer belgeleri üzerinde büyük bir gayretle çalışıldı ve sözlükleri, gramerleri çalışılmaya başlandı.

Bunlar üzerinde çalışanların hepsi batılı bilginler idi. Bu insanlar haliyle Türkçe de bilmiyorlardı. Sümer dilini Türk diline benzetmeye başlayan demeçler gelmeye başlar. Bunların başında dünyaca ünlü Sümerolog Samuel Noah Kramer vardır. Sümerlilerin Türklerle ilgili olduğu savı Atatürk döneminde de geçerli bir sav idi. Dünyaca ünlü bilim insanımız Muazzez İlmiye Çığ'ın “bunun böyle olabileceği hakikatten hiçte uzak değildir” şeklinde birde demeci olmuştur (Çığ, 2012:30).

Çığ, Sümer uygarlığının ekonomisini, sanatını, ticaretini, bilimini, sihir ve büyüsünü, hatta ev yemeklerine kadar olan detayları yazar. Bilim bölümünde Matematiğin ve Tıp biliminin ne ölçüde olduğundan bahseder. Sümerliler yazıyı icat ettikleri gibi, ilk olarak sayıları da yazıya çevirmişler. Bu sayılarla matematiğin insanlık tarihinde ilk ilkel adımlarını atmışlardır. Buradaki matematiğin ne ölçüde olduğunu bilmemiz tezimiz açısından Ortadoğu düşüncesinin bilimde ne seviyede olduğunu anlamamıza yarar. Sümerliler sayıları on ve altmış taban üstüne oturtmuşlar. Yüzler ve binler yerine 60, 600, 3600, 36000 olarak saymayı tercih etmişlerdir. Bunları tabii ki hayatın içinde karşılaştıkları gündelik yaşam için pratik bilgiye olan ihtiyaçları doğurmuştur. Bunların ileri düzey bir matematik bilgisi ile ilgisi olmadığı açıktır.

Zaman ölçümünde saatlerin, dakikaların, saniyelerin kullanılması, yay ve açı ölçülerinin derecelere hesaplanması, Sümerlilerin başlattığı 60 tabanlı sistemin sonucudur. Bu sistemle Sümerliler toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerini en yüksek sayılara kadar yapabilmişlerdir. Çok yüksek sayılara çıkan çarpım tabloları tabletlerde bulunmaktadır. Bu sistem en çok astronomideki hesaplar için yardımcı olmuştur.

Pisagor teoremini biliyor olmaları şaşılacak bir şey değildir. Dönem temel ihtiyaçlardan kaynaklanan temel bilgilerin bulunmaya başlandığı bir dönemdir. Bu bilgiye olan ihtiyaç ise şöyle doğmuştur: Pisagor teoremi bilindiği gibi Öklid geometrisinde bir dik üçgenin üç kenarı arasındaki bağıntıyı ortaya koyar. Her ne kadar Pisagor'dan önce de bu ilişki ve bağıntı keşfedilmiş olsa da (Sümerler, Hindi ve Çin matematikçiler) kendisine atfedilir. Bugün Irak topraklarında ele geçen bu tabletlerde Sümerli matematikçilerin, bu geometrik bilgiyi daha önce gayet iyi anladıklarını ortaya koyuyor. Peki, bu bilginin kökeninde ne var? Tabii ki tarım yapılan topraklar var. Tarlaların yüz ölçümü hesabı, buna göre yıllık ürün hesabı, rekolteye göre potansiyel üretim miktarı hesabı bunu gerekli kılıyor.

Araştırmacı *Daniel Mansfield*, “Çalışmamızda, Plimpton 322'nin açılardan ve üçgenlerden oluşmayan farklı değerlere dayalı yeni bir tür trigonometri kullanarak dik açılı

üçgenlerin şekillerini açıkladığını gördük”, dedi. “Bu kil tablet, Babillilerin dehasını gösteren büyüleyici matematiksel bir çalışmadır” diye ekler. Uzmanlar, Plimpton 322’nin, dik açılı bir üçgenin kenarlarını hesaplamak için trigonometri modellerine uyan sayı kümeleri olan Pisagor üçlülerinin bir listesini gösterir. Asıl tartışma ise bu üçlünün aslında ne ifade ettiğiyle ilgiliydi. Babil matematiği, bugün kullandığımız temel ondalık sistemden ziyade, 60’lık bir sisteme dayanıyordu. Araştırmacılar, Babillilerin matematiksel modellerini uygulayarak, tabletin 6 sütun ve 38 satırdan oluştuğunu gösterdiler. Ayrıca, o zamanın matematikçilerinin, tabletteki sayıları bulmak için Babil sistemini nasıl kullanmış olduklarını da tespit ettiler. Araştırmacılar tabletin saraylar, tapınaklar ve kanallar inşa etmede kullanılmak üzere hesaplamalar yapmak için yazılmış olabileceğini ileri sürüyorlar.

İlkel insanlar hastalıklarını tedavi etmek için ilk olarak kuşkusuz sihir ve büyü kullanmışlardı. Belki onun yanında doğal maddelerden de yararlanmışlardır. Fakat o dönemlere ait yazılı belgeler olmadığı için bunların ne olduğunu bilmiyoruz. Her konudaki ilk kadim bilgileri Sümerliler keşfettiği için tıbbi anlamda insana iyi gelen şeyler konusunda da uzmanlaşmaları şaşılacak şey değildir. Sümerliler 4500 yıl öncesinde hastalıklara ve ilaçlara ait belgeler yazmaya başlamışlardır. Çıkarılan binlerce tablet arasında doktorluk ve ilaçlarla ilgili bir hayli belge bulundu. Ancak bunların hepsi Sümerlilerin siyasi hayattan çekildiği dönemlerdeki Akad dilinde yazılmıştı. Büyük bir kısmı da Asurbanipal kütüphanesinde çıkmıştı. (Çığ, 2012:209-210) Fakat bu tabletlerde kullanılan maddelerin ve tıp terimlerinin Sümerce olması, bunların ya Sümerliler tarafından yazılanlarının bir kopyası veya onlardan esinlenerek yazıldığını gösteriyor (Çığ, 2018:187).

Sümer medeniyetinin yaymış olduğu yazı kültürü, zamanla pek çok açıdan değişti. Öncelikle işaretler tabletin kiline çizmek yerine eğik uçlu bir kamışın bastırılması ile yazılıyordu. Stylus’ un ucu kile batırıldığında küçük bir üçgen ile ince bir çizgi oluşturuyor ve böylece bizim çivi yazısı adını verdiğimiz şekli yaratıyorlardı. İşaretler giderek şematikleşti ve standartlaştı, sınırlı sayıda darbe ile hızla bastırılabilirlerdi. Heceleri temsil eden işaretlerin kullanımı da arttı ve konuşulan dilin giderek daha fazla unsurunu ifade eder oldular. Hece işaretlerinin giderek daha fazla kullanılması Sümerce dışındaki dillerde de yazılabilmesini mümkün kılıyordu. Sami lehçelerinden ve *Hurri* dilinden kişi adları yazılabiliyor, Sami edatları metne eklenebiliyordu. (Van De Mieroop, M. 2004.82) Zaman içerisinde idari metinler daha açık hale geldi, ticari malların belli bir kişi tarafından alındığı ve dağıtıldığı belgelenir oldu. Kraliyet yazıtları basit mülkiyet yazıtları olmaktan çıkıp uzun anlatılara dönüştü. Böylece yazının işlevi genişledi ve her alanda takip ve kayıt tutabilme geleneği de başlamış oldu. Bunun

anlamı insanlar doğa, hayvanlar, olaylar, bilim, matematik, astroloji gibi alanlardaki bilgilerini saklayabileceklerdi.

Mezopotamya tarihinin en ünlü kişiliklerinden biri de ünlü Babil Kralı Hammurabi 'dir. Hammurabi yasalarının yaklaşık olarak İ.Ö. 1754'te yazıldığı kabul ediliyor. Bu yasalar halk arasında "göze göz, dişe diş" ya da kısasa kısas olarak bilinir ama 282 adet olan Hammurabi yasalarının çoğu pek bilinmez. Mezopotamya'da daha önce yazılmış bazı ferman ve yasalar vardı. Hammurabi, önceki krallarca verilmiş kararları ve uygulanan yasaları kendi oluşturduğu yasalarla birleştirip tek bir metin oluşturdu. Hammurabi çok sert olan kısasa kısas yöntemini benimsedi. Tevrat'ta yer verilen bazı suçların cezaları, Hammurabi yasaları ile paralellik gösterir. Hammurabi yasalarının çoğu sanılanın aksine ceza yasaları değildir. Yasaların bir kısmı kontratlar ve hizmet karşılığında ödenecek ücretlerle ilgilidir. Bazı yasalar aile fertlerinin haklarıyla ilgili olup evlenme, boşanma, miras ve evlat edinme hakkındadır. Yasalarının tümü 2,25 metre yüksekliğinde bir taşta kazınmış ve halk okuyabilsin diye Akad dilinde yazılmıştır. Hammurabi, bu yasaları adalet tanrısı *Shamash*'ın kendisine verdiğini açıklamış ve taşın üst kısmına, tanrıyı yasaları ona verirken resmettirmiştir. Yasaların yazılı olduğu taş, Babil'i ele geçiren *Elamlular* tarafından kendi ülkelerine götürüldü ve 1901'de İran'da bulunup *Louvre Müzesi*'ne verildi. Yasa maddeleri taş blok dışında kil tabletlere de yazdırılmıştı ve bu tabletlerden biri halen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Yasaların işlevi zaman içerisinde çok tartışılmıştır, ama günümüzdeki tanımının yanlış olduğu konusunda fikir birliği güçlenmektedir. Bu bir yasa sistemi değil, Hammurabiyi adil bir kral olarak gösteren bir anıttır. Bundan fazlasını türetmeye çalışmak bilim dışı olurdu. (Van De Mieroop, 2006:140) Görüldüğü üzere o dönemlerde bırakın bir felsefi akımı veya öğretiyi ortadoğudan karşımıza çıkabilecek bir tane filozof ismi dahi bulunmamaktadır. Elimize geçen ne bir kitap nede bir yazıt yoktur. Ancak bununla birlikte kollektif yaşam biçimi bu toplulukları gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri buluşları ve icatları geliştirmeye mecbur bıraktı. Temel matematik bilgileri, gökyüzüne ilişkin astronomi sayılmayacak astrolojik ilgileri ve teknik ilerlemeler ortadoğuda yok sayamayacağımız gerçeklerdir. Ancak bilimsel bilgi ve felsefeye dair elimize şu ana kadar herhangi bir veri geçmemiştir.

3.3.3. Mezopotamya Bilimi

Mezopotamya'nın Astronomi biliminin de öncüsü olduğu tartışmaları uzun süredir devam etmektedir. Bu uygarlıkların gece gökyüzünü gözlemleyip birtakım kayıtlar tuttuklarını ve bunları zaman içerisinde yazı ile kuşaklara aktardıklarını biliyoruz. Ancak bu bilginin düzeyi

ve gelişmişliği konusunda doğru bilgilere sahip değiliz. Bu bilgi bilimsel amaçlı mı, yoksa kehanet amaçlı mı kullanılıyordu? Yıldızları gözlemekteki kaygıları onları daha iyi anlayabilmek ve yorumlamak mıydı? Yoksa günlük hayatta kaderleri ile ilgili olaylarda bir etkilerinin olabileceğini düşünmekten kaynaklı pratik bir gözlem mi yapıyorlardı?

Mezopotamya'da gök cismi listeleri, okullarda genç yazıcılara öğretilen sözlük listeleri arasında yer almaktaydı. Bu listelerde aralarında, güneş, ay, normal bir insanın çıplak gözle görebileceği beş gezegen, parlak yıldızlar ve birçok takımyıldızın olduğu 36 gök cismi adı bulunmaktadır. (Bordreuil, Chatonnet, Michel. 2015:383)

İşte Mezopotamyalılar bu göksel fenomenlerin tanrısal olduğunu ve bunların bir anlamı ve okunabilir olduğunu düşünmüşlerdi. Kehanet konusu olan göksel olaylar arasında güneş ve ay tutulmalarının ayrı bir yeri vardı. Bu gibi olaylar esnasında genellikle savaş, kıtlık salgın bir hastalık veya bir felaket olacağına dair çıkarımlar gelenekte bayağı güçlenmişti. Her şey gözlemlenen olayın özelliğine ve hangi ay içerisinde meydana geldiğine bağlıydı. Tek yapmaları gereken basit matematiği bu olaylara uygulamaktı. İlk başta güneşin devinimini incelediler, her dört ayda bir gece ve gündüz saatlerinin sayısı işaretlendi ve gece gündüz eşitlikleri (ekinokslar) kesinleştirildi. İ.Ö. 1100 yılına geldiğimizde bir metin bize gökkürenin ilk biçimlendirilişini ortaya koymaktadır. Her ayın sonunda alaca karanlıkta gözle görülen üç yıldız, gökyüzünde birbirine koşut ve üç ana tanrının adlarını (Ea, Anu, Enlil) yolları taşıyan üç gökkuşağı tanımlamaya olanak vermiştir. Yaklaşık 100 yıl sonra tanımlanan saban takımyıldızı adını taşıyan bir tablet ise gökyüzünün Mezopotamyalılar tarafından astrolojik olarak matematiksel başarının ulaştığı gelişim düzeyini göstermektedir. Vat 7847 kod numarası ile kodlanan bu parça bugün Fransa'da Le'Ouvre müzesinde sergilenmektedir.

Bu parçanın yapıldığı dönemde yeni bir yol, yörünge düzlemimize tekabül eden gökyüzü parçası olan ay yolu, benimsenip yayıldı. Bu yenilik ay ve on sekiz takımyıldızın kavuşma konumuna göre ölçülen gökkürenin daha gelişmiş bir görüntü çerçevesine olanak sağladı. Artık gezegenlerin görünürlükleri, güneşin gün boyu herhangi bir konumu ve *zipku* (yükseklik) denilen yıldızların başucu noktasından geçişleri rakamlarla hesaplanabiliyordu. Bu yapıtlarda iki ayrı geleneğin bizim hiçbir zaman oranını doğru tahmin edemeyeceğimiz katkıları vardır.

Mezopotamya gökyüzü meşguliyetinde bunların ikisini de aramak yanlış olur. Çünkü her biri bu iki öğeyi birden içeriyordu. (Bordreuil, Chatonnet, Michel. 2015:384-385) Astroloji-Astronomi ayırımı yapmayı bir kenara bırakıp, ancak bazı temel kanunları ilk koyanların onlar

olması ve gökyüzünü haritalandırmaları gerçeğini görmezden gelemeyiz. Güneş tutulmalarını ve Ay tutulmalarını gün hesabı tutarak kayıt altına almalarının gerekçesini bize kil tabletlerden öğreniyoruz. Bilimin temeli sayılan matematik konusunda en eski tabletlerde sayı sembolleri bulunduğu halde, özellikle matematiğe ayrılmış metinlerin sayısı oldukça azdır. Ne yazık ki kökenleri hakkında bilgimiz de sınırlıdır. Bilinen matematik belgelerinin çoğu *Tel Harmal*'dan (Antik dönem ismi *Shaduppum* olan Irak'ta bir şehir) çıkarılmıştır. Cebirsel çözüme ulaşmak için hiçbir zaman bilinçli bir adım atılmamış olsa da Babil matematiğinin daha çok cebirsel işlediğini de görmekteyiz. Çok sayıda problem, olağan ikinci derece denklem formuna indirgenerek çözülmüştür. Bu aslında dikkate değer bir gelişmedir. Ayrıca tabletlerde dördüncü ve altıncı dereceden özel tip denklem çözümleri de vardır. Gerçi yazıcılar Pythagoras'tan bin yıl önce *Pisagor teoremini* ve benzer geometrik prensipleri kullanıyor olsa da Babil ülkesi matematiğinde geometrinin yeri pek fazla değil idi. Yine de geometri genelde günlük yaşamda aritmetik yordamların uygulanabileceği pek çok konudan biri olarak da görülüyordu. Buradan tabii ki Eukleides tarzı bir geometrinin bilindiği düşünülmesin.

Babil sisteminin doğasında iki eksiklik görünmektedir: Simgeler hantaldı ve gelişme yoktu; ilerlemeye yönelik bir atılım olmamıştı ve sıfır için herhangi bir simge geliştirilememişti. Sıfır kavramının yokluğu, eski Babil matematikçileri tarafından hissediliyor olmalıydı ki, bazen sıfırın olması gereken yerde boşluk bırakıyorlardı. Son adım olarak yani bugün kullandığımız daha ufak ondalıklarda bu işaretin kullanımı, 1000 yıl sonra Hintli matematikçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Enteresandır ki çok belirgin avantajlarına rağmen Antik Yunanlılar ve Romalılar basamak değeri sistemini kullanmamışlardır. Altmışlık sistem sadece Astronomi hesapları için Helen astronomlar ve onları izleyen dönemde Hintli ve daha sonra İslam ve Avrupalı meslektaşları tarafından kullanılmıştır. (Oates, 2004:196) Günümüzde de çember, açı ölçümü ve saatler için bu sistemi kullanmaktayız. Babil ülkesinde bir gün 12 çift saate, her saat 60 çift dakikaya, her dakikada 60 çift saniyeye bölünürdü. Bu sistem Yahudilerin Babil sürgününden sonra Yahudiler tarafından benimsenmiş, sonrada Yunanlılara ve Romalılara geçmişti. Babilliler ayrıca Antik Yunanlıların (κλεψύδρα) *clepsydra* adını verdikleri su saatinin de mucididirler. Su saatini (*dibdibbu*) ilk kullanan Babillilerdir.

Görüldüğü üzere Mezopotamya düşüncesinin kesinlikle Sümer eksenli bir kökü olduğuna artık bilim çevreleri de ikna olmaya başlamışlardır. Özellikle Sümer devletinin Türklerle ilgili bir bağlantısının olabileceği bilimsel olarak kuvvetle muhtemel olmakla beraber bu başka bir çalışma alanının konusudur. Biz bu noktada Sümerlileri sadece Ortadoğu

medeniyetinin başlatıcıları olarak değerlendirip incelememiz açısından bize neler sunduklarını bilimsel olarak değerlendirme durumundayız.

Mezopotamya insanlığın yerleşik hayatının ve gündelik hayatın en temeldeki ihtiyaçlarının insan türü tarafından deneyimlendiği ilk uygarlıktır. Yazıyı bulup yerleşik hayatı organize etmeye çalışmaları onları kaçınılmaz icat ve buluşlarla karşı karşıya getirdi. Bu buluş ve icatları bugün batı dünyası da takdir etmekte ve onaylamaktadır. Ancak Mezopotamya'da gelişen bu medeniyet zaman içerisinde bu bölgenin siyasi ve dini yapısının katılığında ve halklarının bilinmeyen bir nedenle daha özgür bir ortam talep etmeyişlerinden dolayı bir kısır döngünün içerisinde sıkışmış olabilir. İlkel de olsa matematikte ve astronomide gelmiş oldukları seviyenin yüzyıllarca ileriye gitmemesi ve geliştirilmemesinin kökeninde bu bilgilerin halka açık olmamasının ve belli bir zümrenin tekelinde devam etmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Ortadoğu pek çok ilkel teknik ve bilimsel buluşun beşiği olmasından dolayı kafa karıştıran da bir coğrafyadır. Günümüz Türk toplumunun belli bir kesimi batı medeniyetinin köklerinin Ortadoğu'dan devşirildiğine inanır. Oysa bunlar, bilgi değil inançtır.

Mezopotamya'dan günümüze gelen bilgi kırıntılarının analizi bize gösterdi ki Ortadoğu temel ve gündelik ihtiyaçlarına yönelik basit yöntemleri ve uygulamaları biliyordu. Bunları hayatın her alanında kullanıyor, ancak geliştirmiyorlardı. Pythagoras'ın yöntemini 1000 yıl önce keşfetmeleri hiçbir şeyi değiştirmede. Yıllık güneş tutulmalarını hesaplamaları veya 60 tabanlı bir saat sistemini bulmaları ve basit geometri sorunlarına cevap getirmeleri onları geliştirmede. Kapalı bir siyasi hayatı olması ve katı krallık kuralları bu kadim bilgilerin halkın arasında dolaşmasını ve geliştirilmesini engelledi. Her ne kadar Mısır uygarlığı gibi abidevi anıtlar, tanrı heykelleri ve mabetler yapsalar da tamamen inanca dayanan yaşam biçimleri ve gelişmeye engel yönetimleri yüzünden inancın içinde binyıllardır Mısır gibi boğulmuşlardır. Bundan sonraki incelememiz kadim Mısır uygarlığıdır. Bakalım yüzyıllardır Ortadoğu'yu boğan bu inanç örüntüsü Mısır'da da ısrarla devam ettirilmiş midir?

3.4. Mısır Düşüncesi

Tezimizde savunduğumuz iddia açısından Mısır medeniyeti diğer kadim uygarlıklara nazaran biraz daha fazla bir öneme ve hassasiyete sahip bir medeniyettir. Özellikle Antik Yunan

felsefesinin, sanatının, inançlarının, mimarisinin ve hatta geleneklerinin çok büyük oranda etkilendiği iddia edilen ve bu konu üzerinde en çok düşüntü yapılan uygarlıktır. Günümüz toplumunda batı felsefesini ve tarihinin başlangıçlarını çok iyi öğrenememiş ve yorumlayamamış bazı entellektüellerin dahi bilinçsizce bir çırpıda her şeyin kaynağının Mısır olduğunu söylediği bu uygarlık bize aslında oldukça yabancıdır. Devasa piramitleri, esrarengiz firavunları ve uzun soluklu tarihi kafamızı oldukça karıştırmakta ve yarattığı bilimsel, teknik ve düşünsel mirası özellikle geri kalmış ülkelerde çok çarpıcı bir hayran kitlesi oluşturmaktadır. Kanımızca aynı hatalı ve yanlış refleksi Ortadoğu toplumu içinde gösteren Türk Milleti'nin bu tavrının arkasında entellektüellerinin özellikle Antik Yunan uygarlığını doğru bir şekilde tanıyamamasının oldukça etkili olduğunu düşünmekteyiz. Tabir yerinde ise resmen Avrupa'yı yaratan bu uygarlığa karşı olan mesafemiz de oldukça düşündürücüdür. Bu kültürü çok fazla tanıyamamamız büyük bir boşlukta bırakmakta ve Batı Medeniyetini tam anlamıyla algılamakta bize hayli zorluk çıkarmaktadır.

Mısır'ın özellikle arkeolojisinin cazibesinin olması ve hiyeroglif tipi yani resimli yazı biçimlerinin uzun yıllar piramit adı verilen mezarlarda bugüne kadar korunmuş olması, bu büyü ve gizem dolu uygarlığa olan merakı günümüzde de canlı tutmaktadır. Ancak yıllar içerisinde çıkan materyallerin içeriği bilimsel olarak incelendiğinde bu mirasın düşünsel bir miras olmadığı, aksine gündelik hayat bilgisinin inanç-yoğun bir yaşama büyüleyici bir uyarlamasının yapıldığı uzun soluklu bir uygarlık olduğu gerçeği ortaya çıkar. Sadece Nil'in hayat verdiği Mısır, bu nehir çevresindeki hayatı uzun yıllar tecrübe ederek, geliştirmiştir. Yarattıkları abidevi Piramit tipi mezarlar, hayvan ve tanrı heykelleri, sanatlarının o dönemde ulaştığı sınırı bugün de hala bize göstermektedir. Ne var ki bu piramitlerin içinden çıkan kral mezarlarının içinde ve piramit duvarlarındaki yazılarda insanlığın ortak mirası olarak görebileceğimiz şey mimari güzellikten öteye gidememiştir. Mısır uygarlığı dünya kültür mirasının en yanlış anlaşılmiş uygarlıklarından biridir. Bu kültür mirasının yıllarca filmlerle ve merak uyandırıcı kitaplarla sanki gizem dolu ve uygarlığın başlatıcı unsuru olduğuna dair yayımları sadece batı dünyasını zengin etmiştir. Antik Yunan dünyasından Mısır'a olan bakışı bile o dönem itibarı ile kafaları çok fazla karıştırmamasına rağmen, hatta hiçbir Antik Yunanlı filozofun bize Mısırlı bir bilginin veya filozofun adını dahi verememiş olduğunu düşünürsek. Günümüz dünyası Mısır mirası özellikle filmlerle, belgesellerle ve sürekli ortaya çıkan mumyaları ile gündem olmasından dolayı abartılarla manipüle edilmiş durumdadır. Hayvan tapınımının bütün derinliği ile pratik edildiği Mısır dinsel yaşamı birkaç Antik Yunanlı filozofun o toprakları ziyareti ile daha ilginç bir hal almıştır. Yunanlı ünlü tarih yazarı

Herodotos bize Mısır dünyasını bütün detaylarına kadar anlatmış olmasına rağmen ne bir filozoftan nede bir bilim insanından bahseder. Yaklaşık olarak Sümer uygarlığı ile paralel bir tarihe sahip olan Mısır uygarlığı Yunan toplumunun en çok ilişki kurduğu ve etkilendiği toplumdur.

Mısır ülkesi kesintiye uğramadan devam eden uzun soluklu bir uygarlık olmasından dolayı, bir takım teknik ve yarı bilimsel konularda gündelik hayat pratiğini oldukça geliştirmiş bir toplum idi. Özellikle piramit yapımı, devasa heykel yapımı ve büyüleyici hiyeroglif yazılarında zaman içerisinde mükemmelliğe ulaşmış uzunca bir süre canlı kalabilmiştir. Özellikle İskenderiye şehrinin Helenistik dönemde öne çıkan modası yanlış algılanmış bir durumda ortaya çıkarmaktadır. Kütüphanesi ile ünlü bu şehrin çalışmalarını yürüten bilim insanlarının çoğu ya Yunanlı ya da Yunanca eğitim almış kişilerden oluşmaktaydı. Yunan biliminin Mısır topraklarına sıçramış olması ve bir süre orada yaşaması bilimin ve felsefenin Antik Yunan toplumu tarafından yaratıldığının gerçeğini değiştirmemiştir. Bununla birlikte aydınlatılması gereken bir diğer konunun felsefenin ve bilimsel bilginin ortaya çıkmasından sonraki dönem değil aksine, Antik Yunan toplumunda çıktığının iddia edilmesinden önceki dönemler göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer bizim öne sürmüş olduğumuz fikrin aksine bu başka medeniyetlerde Yunan toplumundan önce başlamış ise bunun kanıtlarla ve belgelerle ispat edilmesi gerekmektedir. Bundan kastımız bir filozof veya filozoflar topluluğunun ve öğretilerinin varlığıdır. Thales öncesi birkaç yüzyılda bu toplumların ne durumda olduğudur. Bu diğer tüm toplumlar için yapmış olduğumuz araştırma kıstasımızı oluşturmaktadır.

Nil nehrinin yarattığı taşkınların arazi sahiplerini tarlalarının tam olarak nerede olduğunu belirlemesi için aldığı pratik önlemlerden matematik bilimi yaratamayız veya en azından şöyle bir soru sormak daha yerinde olacaktır. Mısırlılar matematik biliminde ne seviye de idiler? Ve bu bilgi seviyesi ile neyi ne kadar yapabildiler?

Mısırlıların filozofları var mı? Varsa bunlar kimlerdir ve ne türden bilgiler bıraktılar? Bu sorulara geçmeden önce nasıl Ortadoğu bölümünde o uygarlıkların yazılarının konuşturulmaya başlandığı 18. Yüzyıl ortalarından itibaren bir keşif tarihi yaptıysak, aynı şeyi bu gizemli hiyeroglifler içinde yapmak durumundayız. Mısır yazısının insanlık tarihinde gerçekten önemli bir yeri ve önemi vardır; binlerce yıldır filozoflar, tarihçiler, gezginler Mısır diyarına gitmiş ve oradaki abidevi anıtlardan, heykellerden ve hiyerogliflerden büyülenmiş ve çok çeşitli notlar almışlardır. Hiyeroglif yazısının konuşmaya başlama süreci de bir o kadar ilginçtir. Neredeyse Fransa ve İngiltere arasında diplomatik bir krize neden olan Mısır

hiyerogliflerinin nasıl konuşmaya başladığının hikâyesi ile Mısır Medeniyeti analizimize başlayalım.

Hiyeroglif yazısı, Sümerler'in yazıyı keşfetmesinden kısa süre sonra Mısır'da gelişti. Yazı, taş veya tabletler üzerine yazılıyordu. Papirüs keşfedilince hiyeroglifin yapısı değişti. Halk “*demotik*” denilen basit hiyeroglifi kullanmaya başladı. Bu yazıyı papirüse yazmak hiyerogliften daha pratikti. Bu nedenle, normal hiyeroglifi yazanlar azaldı. Firavunun rahipleri arasında gizemli bir yazı olarak bir süre yaşadı. Mısır, 640'larda Müslüman yönetimine geçtiğinde hiyeroglif tamamen unutulmuştu. Osmanlı yönetimindeki Mısır, 1796'da yarı bağımsız oldu. Napolyon Bonaparte, Mısır'ı almak için 1798'de seferler düzenledi. Ancak donanması İngiliz Amiral Nelson tarafından yok edildi. Askerlerini Nil kıyısına yerleştiren Napolyon Fransa'ya döndü. Mühendis Yüzbaşı Bouchard, 1799'da “Reşit Kasabası” yakınında yazılı bir taş buldu. Taşa, Fransızların “Rosetta” demesi bu kasabanın yakınlarında bulunmasından dolayıdır. Taş, 118 cm. yüksekliğinde, 70 cm. eninde ve 30 cm. kalınlığındaydı. Fransız General F. Meneou, taşın önemini hemen kavradı. En üstteki yazı eski hiyeroglif, orta kısımdaki yazı demotik ve en alttaki ise eski Yunanca idi. Taş, Kahire'ye gönderilerek Fransızlar'ın kurduğu “Mısır Enstitüsü”nde incelendi. Taşa matbaa mürekkebi süren Fransızlar, boyalı yüzeye kâğıt bastırıp taştaki metinleri kopyaladı. Kopyalar, Avrupa'da uzmanlarca incelendi. Bu esnada Osmanlı ve İngiliz orduları önünde duramayan Fransızlar teslim oldu. İngilizler aynı zamanda Fransızların Mısıroloji alanında yapmış olduğu bütün çalışmaları ve “Rosetta Taşını” bırakıp gitmelerini söyledi. Fransız dil bilimciler diplomatik bir kriz çıkararak ya ellerindeki çalışmalar ile Fransa'ya döneceklerini ya da bütün bilimsel çalışmaları yakarak bunun sorumlusunun İngiliz hükümeti olacağına dair bir tehditte bulundu. Kriz İngiliz hükümetinin geri adım atması ile atlatıldı. Ancak General Meneou, İngilizlere “Rosetta Taşı benimdir her şeyi alın ama taşı vermem” dese de sonunda İngilizler taşı alıp gemiyle Londra'ya yolladı. Taş, 1802'den beri Londra'da müzededir. Fransızlar'ın kâğıda aktardığı yazılardaki Yunanca metin, 1801'de Paris'te okundu. Taşın orijinali Londra'ya ulaşınca, kalıbı alındı ve alçı kopyaları çeşitli üniversitelere gönderildi. Taşın aslı, Kral III. George tarafından British Museum'a verildi. Hiyeroglifi çözmek için Fransız ve İngilizler arasında bir yarış başladı. Alt kısımdaki Yunanca metni, 1802'de İngiliz rahip S. Weston tercüme etti. Ortadaki “demotik” metnin tercümesini, 1802'de Fransız S. De Sacy yaptı. Yunanca ve demotik metinlerin içeriğinin benzer olduğu görüldü. Bu nedenle, en üstteki “hiyeroglifi” çözme olasılığı arttı. Ancak dil bilimciler, hiyeroglifi el ve kol gibi resimler nedeniyle, sembole dayalı yazı

sanıyordu. Fransız Uzman De Sacy, hiyeroglifi çözemeyince 1811’de konuyu öğrencisi J. F. Champollion’a devretti.

Şifreyi Çözen Jean-François Champollion Fransa’da 1790’da doğar, Champollion’a küçükken, esmer teni nedeniyle “Mısırlı” adı takılmıştı. Fakirlikten okula gidemeyince okumayı kardeşi öğretti. Daha 16 yaşındayken 12 dil biliyor ve “Mısır yazısını ben çözeceğim” diyordu. Dil bilimci De Sacy’nin en başarılı öğrencisi oldu ve 1809’da Grenoble Üniversitesi’ne Hoca olarak işe alındı. İngiliz T. Young 1814’te ilginç bir buluş yapmıştı. Rosetta Taşı ve diğer metinlerde, bazı kişilerin isimlerinin etrafı elips şeklinde çiziliyordu ve buna “kartuş” deniliyordu. Firavun ve bazı yabancıların adları kartuş içindeydi. Bu buluşa rağmen Young, resimleri sembol sandığı için şifreyi çözemedi. Champollion’un üstün yeteneği burada kendini gösterdi. Farklı metinlerdeki kartuşları inceledi ve hiyeroglifteki resimlerin harf veya heceye karşılık geldiğini anladı. Bir kartuşta, ortasında nokta olan küçük bir daire dikkatini çekti. Daire, genellikle güneşi temsil eder ve “RA” olarak seslendirilir. Kartuşun sonundaki iki resmin “S” harfini temsil ettiğine de emindi. Adı “RA” ile başlayan ve “SS” ile biten önemli kişiyi bulmak zor olmadı. Bu kişi “RAMSES” ten başkası olamazdı. “RA... SS” ortadaki bilinmeyen sembol “M” harfi olmalıydı. İnanılmazdı, sonunda şifreyi çözmüştü ve gerisi kolaydı. “Çözdüm! Çözdüm!” diye kardeşine seslenirken heyecandan bayıldı. Hiyeroglifteki resimlerin harf veya heceyi temsil ettiği ve yazının “fonetik” olduğu kesinleşti. Kartuşlardaki *Cleopatra* ve *Ptolemis* adlarını da hemen okudu. Champollion, 1822-1824 yılları arasında hiyeroglifin hece sistemini ve gramer yapısını açıklayan bilimsel makaleler yayınladı.

Onun sayesinde, dünyanın bilinmeyen 5000 yıllık tarihi aydınlandı. Artık merakla beklenen Mısır’ın hiyeroglifleri konuşacak ve ne sakladığını insanoğluna söyleyecekti. Rosetta Taşı, İ.Ö. 196’da siyah bazalttan yapılmıştır. Taştaki üç metnin de içeriğinin aynı olduğu uzun süre sonra anlaşılabilir. Çocuk Firavun V. Ptolemy’ye karşı bazı rahipler vergi nedeniyle isyan çıkardı. Firavunu destekleyen rahipler, *Menfis*’te toplanıp bağlılık bildirdi. Rosetta Taşı, destekçi rahiplerin toplantısını özetleyen bir fermandır. Fermanda, Firavun’un isyanı bastırışı, rahiplere verdiği destek, tutukluları serbest bırakışı, vergileri azaltışı ve vergi borçlarını affedişi anlatılır. Firavuna dua etmek ve doğum gününü kutlamak hakkında detaylar da vardır. En sonunda “Ferman, üç dilde taşta kazınacak ve tapınaklara yerleştirilecek” denilmektedir. 19. Yüzyıl bütün Mısır dilinin gizeminin çözülmesine ve “Rosetta Taşının” deşifre olması ile sonuçlandı.

Çözülen hiyeroglifler artık bütün gizemini yitirip bize süsledikleri duvarlardan konuşmaya başladılar. Ancak sonuç yıllardır Mısır'ı yücelten ve onda bir gizem arayanlar için hayal kırıklığı olmuştu; çünkü metinlerin büyük bir bölümü Mısır dini ve tanrıları ile kralların hikâyelerinden ibaret idi. Bırakın felsefi düşünceyi ne bir edebiyatın ne de Herodotos tarzı bir tarih biliminin dahi izlerine rastlayamıyoruz. Firavunların kendi dönemlerini yazmaları bir tarihçi olarak bu işi üstlenmeleri o dönemleri bilebilmemiz açısından bir şanstır. Hayvan odaklı tapınımın çok ağır bir şekilde pratik edildiği Mısır toplumunun önünde Ortadoğu'dakine benzer bir kutsal kral ağırlığının olduğunu düşünmekteyiz. Ancak hiçbir düşünsel hareketin olmadığını da söylemek haksızlık olur, bu uygarlığın yaratmış olduğu düşünsel hareketin de ne türden bir bilgi olduğunu incelemek durumundayız.

Daha önce analizini yapmış olduğumuz diğer toplumların düşünce tarihlerinde meydana gelen olayların bir benzerini de Mısır Uygarlığı yaşamıştır. İncelememizin başında belirtmiş olduğumuz bilgiye dayanmayan Mısır Uygarlığı refleksimizin aslında kökeninde “Hermetik Düşünce” yatmaktadır. Mısırlıların dini inançları yoğun büyü ve gizem içermiş olması dolayısı ile geçmişten bu yana devam ettirdiği kültürünü de kesintisiz olarak hiyeroglifler ile bir ölçüde kayıt altına alabilmiştir. Yaradılış ve insan yaşamının amacının sorgulanması diğer toplumlarda olduğu gibi Antik Mısırlıları da meşgul etmiştir. Hemen her aşamasında, Mısır dili deşifre olduktan sonra izini sürebildiğimiz belgeler bize herhangi bir düşünce geleneğinin varlığını işaret etmemektedir. Buna karşın özel ve kutsal olduğuna inanılan bir inanç düşüncesi rahipler kastı arasında yıllar içerisinde güçlenerek devam etti. Bu düşünce Mısır uygarlığını belli bir süre toplumsal olarak değil, belli bir zümrenin tekelindeki düşünce olarak etkilemiş ve bilgiler nesilden nesile aktarıla gelmiştir. Zaman içerisinde Mısır toplumuna da kısmen yayılan bu öğretiler yaygınlık kazanmaya başlayınca, bu durum Antik Yunan toplumunun da ilgisini çekmiştir.

En sonunda İ.Ö: 3. Yüzyılda yine Antik Yunanlılar tarafından Yunancaya çevrilen bu metinler gizem, büyü, astroloji, tıp, matematik, simya ve inanç ağırlıklı metinlerdir. Özellikle kafa karıştıran bir uygarlık olan Mısır medeniyetinin aslında bir o kadarda kafa karıştıran Hermetik düşüncesinin ne olup olmadığını incelemekle kafamızdaki yersiz endişeleri de bir kenara bırakmış olacağız. Bu metinler nasıl ortaya çıktı? Muhteviyatı nedir? İçinde felsefi ve bilimsel bilgiler barındırır mı? Aynı zamanda incelemiş olduğumuz diğer uygarlıklardaki, belirlediğimiz, ölçüleri uygulayıp böyle bir düşüncenin felsefi ve bilimsel olup olmadığını inceleyelim. Bizim için önemli olan Hermetik düşüncenin Mısır'ın hayatına nasıl girdiği ve

daha sonra kimler tarafından devam ettirildiği ve eğer elimizde inceleyeceğimiz bir metin var ise bu kayıtlarda bulunan bilginin türünün ne olduğu sorusudur.

3.4.1. Hermetik Düşüncenin İncelenmesi

Çeşitli milletlerden felsefecileri ve insanları binlerce yıldır derinden etkilemiş olan temel ezoterik ve okült öğretiler eski Mısır'dan gelmiştir. Piramitlerin, Sfenkslerin ve Hiyerogliflerin memleketi Mısır saklı bilgeliğin ve mistik öğretilerin doğum yeridir. Bunlardan en eski olanı ise Hermetik düşünceyi yayan bir bilgedir. Bu insan eğer gerçekten bir insan ise Mısır'ın ilk dönemlerinde yaşadığı düşünülmektedir. Kendisi *Hermes Trismegistus* (Üç Kere Yüce Hermes) olarak bilinirdi. *Okült* öğreticiliğinin babası, astrolojinin kurucusu, simyanın kâşifidir. Hayatına dair ayrıntıların aradan geçen zaman içinde kaybolduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte birçok kadim medeniyetler, doğumu onurunun kendi topraklarına bahşedildiği konusunda birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu gezegendeki son ruhgöçüyle ile Mısır'ı ziyaret ettiği tarih bugün bilinmemekle birlikte, Mısır krallarının ilk dönemlerinde, Hz. Musa'dan önce yaşadığına dair bir karara varılmıştır. (Sağlam, 2005:25) Bazı otoriteler onu Hz. İbrahim'le de çağdaş saymaktadır. Verebileceğimiz en geniş aralık İ.Ö. 2000-1200 arasındadır. Aradan geçen zaman içinde Mısırlılar Hermes'i tanrı mertebesine yükseltmiş, ona *Thoth* adını vererek tanrılarında biri haline getirmişlerdir. Mısırlılar onun hatırasını asırlar içinde unutmamış; binlerce yıl saygıyla anmış, ona "Tanrıların Kâtibi" sıfatını vermiş ve herkesten ayrı tutarak "Üç Kere Yüce", "Yüceler Yücesi", "Yücelerin En Yücesi" anlamlarına gelen *Trismegistus* unvanını vermişlerdir. Bütün kadim uluslarda *Hermes Trismegistus*'un adı saygıyla anılmış ve adı "Bilgelik Pınarı" ile eş tutulmuştur.

Yunanlılar *Thoth*'u Zeus oğlu Hermes ile bilim, ticaret, dil ve yazı tanrısı, tanrılarının haberci ve simyanın ilk öğretmeni ile özdeşleştirdiler. Hermes'in aynı zamanda astronomi, astroloji, matematik, geometri, tıp, botanik, teoloji ve bilginin her dalının mucidi olduğuna inanılıyordu. Hakkında kesin olmayan pek çok spekülasyonlar bulunan Hermes'in (*Thoth* 'un) İ.Ö. 2000-1200 yıllarında bir yerde yaşamış olan bir Mısır rahip-kral ve filozof olabileceği de düşünülmektedir. Ne yazık ki elimizde buna dair herhangi bir arkeolojik ve epigrafik bir kanıt bulunmamaktadır.

İlk zamanlarında temel Hermetik Öğretiler *Kybalion* adlı bir kitapta toplamıştı. Bu kitabın adını oluşturan *Kybalion* teriminin gerçek önemi ve anlamı aradan geçen asırlarda kaybolmuştur. Bununla birlikte öğreti asırlarca kulaktan ağza var olmaya devam etmiştir.

İnsanoğlunun yaradılış ve oluş döngüsünü bilimsel ve felsefi açıdan yorumlamak yerine onu daha mistik ve gizemli bir sis perdesi içinde anlatmayı tercih eder.

Biz Hermetik düşünceye bu açıdan baktığımızda Miletoslu doğa filozoflarının aksine dünyanın oluşumunu materyalist anlamda yorumlamaya yönelik bir çabanın uzağında olduğunu görürüz. Doğa olaylarının özellikle, meteorolojik olayların açıklamasına yönelik bilimsel bir denemeye de rastlayamadık. Gök fenomenlerinin, yağmurun, karın ve sisin oluşumunu açıklamayı deneme veya güneşin ve ayın bilimsel olarak ne olduğunu açıklamaya çalışmak gibi bir gayesi de yoktur. Mısır Hermetik Düşüncesinin amacı, bireyin tanrıyı tanıyabilmesi ve yaşamı anlayabilmesi için bireyin ruhsal olarak yoğunlaşması ve bir dizi tasavvufî perhiz süreçlerinden geçmesi gerektiğini öngörür. Elimizde bulunan Hermetik metinler bize felsefeye dair herhangi bir somut fikir verememektedir. Yazarı anonim olan bu metinler rahipler tarafından pratik edilmiş ve Mısır halkına bir din gibi uygulanmıştır.

Bununla birlikte, Hermetik gelenekte felsefi düşünüşün küçük de olsa herhangi biri izine rastlayabilir miyiz kaygısıyla Hermetik Düşüncenin dayandığı yedi prensibi özetlemeyi ve içeriğini çözümlenmeye çalışalım.

3.4.1.1. Zihinsellik Prensibi:

Bu prensip, bütün zihindir, ilkesini somutlar. Her şeyin altında yatan tözsel gerçekliğin Tin olduğunu düşünür. Bu prensip Evrensel Zihinsel doğasını tesis ederek, insanların aklını hayali meşgul eden çeşitli zihinsel ve psişik fenomenleri kolayca açıklar. Söz konusu fenomenler böylesi bir açıklama olmadan anlaşılmaz ve bilimsel incelemeden kaçarlar. Bu yüce Hermetik zihinsel prensibi anlamak, bireyin zihinsel ve zihinsel evrenin yasalarını kolayca kavramasını ve bu prensibi kendi iyiliği ve gelişimi için kullanmasını mümkün kılar. Sahip olduğu büyük anahtar ile öğrenci bilgi tapınağının birçok zihinsel ve psişik kapısını açıp özgürce ve akıllıca içeri girebilir. Bu büyük anahtar olmadan Üstatlık imkânsızdır. (Sağlam, 2005:34-36) Görüldüğü üzere tamamen mistisizme ve gizeme batmış bir düşünce ile karşı karşıyayız. Bize bir metot veya yöntem önermesi gereken yerde karşımıza yüce prensibi anlamak için bir büyümlü sözler dizesi sunar. Zihinsel evrenin yasalarını anlamamız gerektiğini söyler hermetik düşünce, ancak bu yasaların nasıl anlaşılacağına dair herhangi bir şey söylemez.

3.4.1.2 Tekabül Prensibi:

Bu prensip varlık ve hayatın çeşitli planlarına ait olaylarla yasaların arasında her zaman bir tekabül ilişkisi olduğu hakikatini anlatır. “Yukarıdaki aşağıdaki gibidir, aşağıdaki yukarıdaki gibidir” temel aksiyomdur. Bu noktada prensiplerin kavranması insana birçok karanlık paradoksu ve doğanın saklı gizlerini çözmenin yolunu açar. Bu gizler hakkında herhangi bir bildirim veya bilgi vermez, ama her şey giz halindedir. Kadim Hermesçiler bu prensibi insanın bilinmezi gözlerden saklayan engelleri aşmasını mümkün kılan en önemli zihinsel araçlardan biri olarak kabul ederdi. (Sağlam, 2005:35-36) Ancak yazılanlarda görüldüğü üzere ne gibi yetilerle veya yeteneklerle paradoksları çözebileceğiz veya doğanın saklı gizemlerini ortaya çıkarabileceğiz. Yunan düşüncesinin aksine Hermetik Düşünce her aşamada bir gizlilik ve saklılık içerisindedir. Sözler etkileyici ancak edebiyattan öte gidememektedir ve şu çok iyi algılanmalıdır ki felsefe edebiyat değildir.

3.4.1.3. Titreşim Prensibi:

Bu prensibe göre titreşim ne kadar yüksek ise, evren hiyerarşisindeki yeri o kadar yüksektir. Bu prensip madde, enerji, zihin, hatta ruhun çeşitli tezahürleri arasındaki farkların, büyük ölçüde farklı titreşim oranlarına bağlı olduğunu açıklar. Bu durum farklı titreşim derecelerinden başka bir şey olmayan enerji ve kuvvet planları, titreşimlere bağlı olan zihinsel planlar, hatta spiritüel planlar içinde doğrudur. Hermetik öğrencilerin, uygun formüllere sahip oldukları takdirde, kendilerinin ve başkalarının zihinsel titreşimlerini kontrol etmelerinin mümkün olduğunu söyler. Ancak elimizde herhangi bir formül yoktur. (Sağlam, 2005:37-38) Başka zihinsel titreşimleri de kontrol edebilme yeteneğini nasıl yakalarız veya titreşim, tınlama prensibi nasıl kazanılır, bu yeteneğe ulaşmış örnekler var mıdır? Geçmişte bunu tecrübe edip yaşamını kontrol edebilmeyi sağlamış isimler nerede? Veya başka bir deyişle neden bütün bu prensipler gizem perdesi arkasından sesleniyor? Neden yeterince açık ve açıklayıcı değil? Bunları yazarların bildiği bizim bilmediğimiz neler olabilir?

3.4.1.4. Kutupluluk prensibi:

Bu prensip “her şeyin kendi zıddı veya çifti vardır” ilkesine dayanır. Her şeyde iki kutup ya da iki yön olduğunu, zıtların gerçekte yalnızca aynı şeyin iki ucu olduğunu ve bu uçlar arasında o şeyin çeşitli derecelerinin olduğunu açıklar. Örnek vermek gerekirse sıcak ve soğuk her ne kadar zıt şeyler olsa da gerçekte aynı şeylerdir. Farklar yalnızca aynı şeyin farklı derecelerinden kaynaklanır. Bu demek oluyor ki sıcak ve soğuk, ısı dediğimiz şeyin iki kutbundan başka bir şey değildir. Aynı şey ışık ve karanlık içinde geçerlidir. Nefretin ve sevginin gücü de bize aynı

şeyi anlatmaktadır. (Sağlam, 2005:40,41) Burada aklımıza Herakleitos'un zıtlıklar ilkesi gelebilir; bununla birlikte Empedokles'in nefret ve sevgi ile nesnelere bir araya gelip ayrılması fikri ile de benzerlikler görünmektedir. Biz Yunan düşüncesinin ortaya çıkma nedenleri bölümünde bu tür düşüncelerin çok eski çağlardan itibaren insanların fark ettiği bir gerçek olduğunu daha önce belirtmiştik. Hermetik düşüncenin bu üstü kapalı bildiriminin Herakleitos'u etkilemiş olabileceğini düşünmek küçük bir ihtimal de olsa mümkündür. Görünüşte kesinlikle inkâr edemeyeceğimiz bu kutupluluk düşüncesi Herakleitos felsefesinin temelini oluşturur. Zıtlıklar insanoğlunun uzun süredir tecrübe ettiği bir gerçektir. Sıcak ve soğuk, kuru ve nemli, yüksek ve alçak, iyi ve kötü Herakleitos felsefesi içindeki sistem ile anlam bulur. Biz bu zıtlıkların daha önceki insan toplulukları tarafından bilindiğini belirtmiştik. Buna karşın sırf bu bildirim benzerliğinden yola çıkarak felsefenin Mısır'dan türediği önermesini güçlendirmemiz için daha somut ve tutarlı kanıtlara ihtiyacımız vardır. Bu benzerliği görmezden gelmediğimiz gibi, yeterlide olmadığı kanısındayız. Hatta bunu Çin düşüncesi bölümünde Ying ve Yang (iyi ve kötü) olarak karşımıza çıktığını görmüştük. Eğer Herakleitos bunu kendisi üretmeyip kopya ettiyse bu bilgiyi Mısırdan olduğu kadar Çin düşüncesinden de almış olabilir.

3.4.1.5. Ritim Prensipleri:

Bu prensip her şeyde daha önce açıklamış olduğumuz kutupluluk yasası gereği iki uç arasındaki ölçülebilir bir öne ve arkaya, içe ve dışa, ileri ve geriye, gelgitimsi bir dalga hareketi ve akışın tezahür ettiği hakikati anlatır. Etki ve tepki, ilerleme ve gerileme, doğuş ve batış birlikte vardır. Söz konusu yasa dünyaların yaradılışında ve yok oluşunda, ulusların yükselişinde ve çöküşünde, canlıların hayatında ve nihayet insanın zihinsel durumlarında ortaya çıkar. Hermesçiler bu prensibi kavramış, onun evrensel geçerliliğini, uygun yöntemler ve formüller kullanarak bu yasanın kendileri üzerindeki etkisinin üstesinden gelmenin araçlarını keşfettiklerine inanılmaktadır. Bizim elimizde herhangi somut bir kanıt olmaması ile birlikte, bu kadar uzun soluklu bir medeniyet olması bunun gerçekten keşfedilip keşfedilmediği konusunda bizi düşündürmektedir. (Sağlam, 2005:41,42) Ritim prensibi bize kutupluluk ilkesi gibi görünse de aslında bir oluş ve yok oluş prensibi üzerine yoğunlaşmıştır. Yaşayan her şeyin yok oluşa mahkûm olduğu düşünülmektedir. Bütün prensipler gizemli bir dil ile anlatılırken bize felsefenin sorgulayıcı aklını verememektedir, biz Hermetik Düşüncede gizem büyü ve sırlardan başka herhangi bir şey göremedik.

3.4.1.6. Sebep Sonuç Prensibi:

Bu prensip her sebep için bir sonuç olduğu, her sonucun bir sebebi olduğu gerçeğine dayanır. Hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığını, belli bir yasaya göre gerçekleştiğini söyler, ancak o yasa hakkında herhangi bir açıklama yapma girişiminde bulunmaz. Bu ilkeye göre halk yığınları kendilerinden güçlü olanların iradelerine ve arzularına kendilerini kaptırırlar, fakat üst plana yükselen üstatlar kendi ruh hallerine, özelliklerine, güçlerine ve çevrelerindeki ortama egemen olup piyon değil piyonu hareket ettiren el olurlar. (Sağlam, 2005:43,44) Bugün elimize geçen arkeolojik ve epigrafik çalışmalar neticesinde mevsimlerin dört adet olduğu, ayın bir ay içinde farklı dönüşlerinin kayıt edildiği ve güneşin belli tutulmalara maruz kaldığı en ilkel toplumlarca da bilinmekteydi. Sonucun sebeplerinin olması gerçeğinin farkına varılması kanımızca çok büyük bir başarı veya buluş olarak değerlendirilebileceğini düşünmüyoruz. Bu noktada özellikle üst plana ulaşanlar piyon değil piyonu hareket ettiren olurlar ibaresi bize çokta makul gelmemektedir. Yunan düşüncesi bu noktada tüm halkı yönetime ortak etme çabası içinde iken Mısır daha yüksek bir idare içinde olma dürtüsünü pazarlamaktadır. Sebep ve sonuç ilişkisi çok yeni bir şey değildir.

3.4.1.7. Cinsiyet Prensibi:

Bu prensip, cinsiyetin her şekilde var olduğunu eril ve dişil ilkelerin her zaman faal olduğunu somutlar. Bu sadece fiziksel plan için değil, aynı zamanda zihinsel ve hatta spiritüel plan için de geçerlidir. Fiziksel planda prensip cinsiyet olarak ortaya çıkar. Daha yüksek planlarda prensip daha yüksek biçimlere bürünür, fakat prensibin varlığı sabit kalır. Bu prensip olmadan ne fiziksel ne de spiritüel yaratım mümkün olmaktadır. (Sağlam, 2005:45) Kanımızca bu düşünce biçimi dünyanın canlı varlıklarının iki cins ile birlikte yaratılmasına mecbur kaldığı düşüncesini yansıtmaktadır. Bu noktada bizi etkileyecek herhangi bir sıra dışı düşünce görünmemektedir. Bize bilmediğimiz ve yeni olan hiçbir şey sunamamaktadır. Gizem, büyü ve sırlar içine sıkışmış kadim Mısır Uygarlığı tarihi anlamda büyük bir önem arz eder, ancak Felsefenin köklerini oluşturmak ve bilimsel ilgiyi başlatmak konusunda yeterli kanıtlara sahip değildir.

Görüldüğü üzere Hermetik düşünce bize ne felsefenin başlangıçları konusunda ne de Mısır da felsefenin varlığı konusunda herhangi somut bir kanıt sunamamaktadır. Biz Mısır medeniyeti tarihini vermekten ziyade bu incelememizde onun düşün metinlerini incelemeyi uygun bulduk, bu düşün metinlerinde özellikle Antik Yunan düşüncesinin izlerini aramak ve Yunan düşüncesini Antik Mısır düşüncesinde aramak neredeyse bir gelenek haline gelmiştir.

Uzun yıllara varan bu spekülasyonun kanımızca bir doğruluğu bulunmamaktadır. Mısır düşüncesi Antik Yunan toplumunun kökleri konusunda en çok tartışılan düşüncelerden biri olsa da felsefenin önce Mısır'da daha sonra da ondan etkilenecek Antik Yunan'da ortaya çıktığına dair kesin kanıtlara ulaşabilmemizi kolaylaştıracak verilerle karşılaşmamaktayız. Ancak konuya ilişkin spekülasyonlar bitmemektedir. Mısır düşüncesi kafamızı en çok karıştıran düşüncelerden biri olması dolayısıyla bu alanda yapılan kafa karıştırıcı yayınlar da bizim araştırmamız gereği ilgimizi çekmektedir. Bunlardan en önemlilerinden biri de Martin Bernal'in 1987 yılında yayınlamış olduğu "Kara Athena" adlı kitaptır. Yayımlandığı tarihte ve sonraki ilk yıllarında oldukça etkili bir dalga yaratan Kara Athena ilerleyen zamanlarda, felsefenin kökleri konusunda zihinlerde apaçık bir fikir yaratacak somutluk ve nesnellikte yeterli bir bilimsel içeriği olmadığını söyleyebiliriz. Kara Athena'nın, "Eski Yunan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi" sloganına rağmen içeriğinin kitabın başlığı ile uyuşmadığını kitabı inceleyenler anlayacaktır. Martin Bernal bu kitabı ile dünyanın en dikkat çekici başlığını verip ilgileri üzerine çekmiştir. Peki bu spekülatif kitap tam anlamıyla neleri söylemekte ve iddia etmektedir?

Özellikle iki modeli temel alan Bernal, klasik tarihin yıllardır kabul etmiş olduğu "Eski Çağ Modeli" nin karşısına 19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa da yükselen ırkçılık hareketleri ile Batı toplumlarının kendilerine yeni bir köken arayışları sonucunda ortaya atmış oldukları "Ari Model'i" eleştirmiştir. Özellikle Yunan kültürünün Yakındoğu kültürlerinden çok büyük oranlarda alımlamalar yapmış olduğunu bildirmiştir. Biz bu konuda Mezopotamya'nın katkılarını bildirmiştik, aynı şekilde Mısır'ın da bu konudaki katkılarını görmezden gelmeyeceğiz.

Bay Bernal Yunanca sözcük dağarcığının yaklaşık dörtte birinin Sami kökenine dayandırılabilirliğini söyler. (Bernal, 2016:25) Yunanlıların alfabeyi Fenikelilerden aldığı düşünülürse, alfabesi alınan bir dilden birçok kelimenin de Yunancaya aktarılmasında şaşılacak bir şey olmadığı kanısındayız. Özellikle etimoloji alanında Bernal Eski Yunan toplumunun mitolojiden, sanata, dilden Tragedyalara kadar Ortadoğu ve Mısır bağlantılarını ispatlamaya girmiştir. Şaşılacak şekilde Antik Yunan boyları içinde felsefeyi ve bilimi başlatan İyon boylarını Sami kökenli görmüştür. "Attika İyonları ve Anadolu sahilindeki İyonya'da yaşayan İyonlar, eski yerli köklerine büyük önem veriyorlardı. Lineer B'de *ia-wo-ne* olarak bulunan *I(a)on* sözcüğünün batı Sami dilindeki *Yawan* ile Asurca *Yawani* veya *Yamani*, Persçe *Yauna* ve demotik Mısırca da *Wynn* ile aynı olduğunu hiç kimse reddetmemektedir" (Bernal, 2016: 133) Bugün İngiliz dili ve kültürü diğer birçok dile kelimeler aktarmıştır. Bu türlü bir

etkileşimden kendini kurtarabilmiş bir ülke neredeyse yok denecek kadar azdır. İyonyalıların Sami kökenli oldukları iddiasının doğru olduğunu varsaysak bile, Bernal kitabında bize hiçbir eski Mısırlı veya Ortadoğulu bir filozof veya felsefi öğreti, ya da meşhur felsefi bir doktrin sunmamaktadır.

Eski Yunan tragedyalarından, özellikle *Aikhylos*'un “Yalvarıcılar” adlı oyunu, kayıp parçaların başlıklarının Mısırlılar ile ilgili olduğunu söyler, Danoas kızları ve hiciv oyunu Amymone olduğuna inanılır der. Argos kralı İnakhos'un kızı İo'yu, Zeus sevmektedir. Kıskançlık nöbetlerinden birinde Hera, İo'yu ineğe dönüştürür ve başına sığır sineklerini musallat eder. İo birçok yere kaçar ve sonunda Mısır'a yerleşir. Burada Zeus'tan hamile kaldığı çocuğu Epaphos'u doğurur. Epaphos'un soyundan gelenler ve onların eşleri arasında Lidya, Poseidon, Belos, Kadmos ve Avrupa'nın (Europe) babası olan Tyr kralı Agenor ve Danaos ile Aigyptos adlı ikiz kardeşlerde vardır. (Apollodoros, 2017:129-135) Danaos'un elli kızı, Aigyptos'un elli oğlu vardır. Kardeşler kavga ediyordur, ama daha sonra kitlesel bir düğün yapılmış, düğün gecesi Danaos'un kızları tek bir istisna ile Aigyptos'un oğullarını öldürmüştür. Daha sonra Danaos bir şekilde Argos tahtını ele geçirir.

Öykünün çeşitli versiyonları, özellikle bu olaylardan hangisinin Mısır da hangisinin Argos da geçtiği konusunda birbirinden büyük farklılıklar gösterir. Burada Bernal bize Mısırlıların Peleponessos'a yerleşmiş olduğunu telkin etmektedir. Oyunda yer alan ve daha sonraki çağlarda Eskiçağ Modeli'nin en önemli dayanaklarından biri olan Mısır ile ilgili yönlerin önemini azaltmak için de aynı derecede ısrarlı girişimlerin olduğunu düşünmektedir. Örneğin İo Argos'lu sayılırken, kaynakların çoğu onun Aigyptos ile Danaos'un sadece uzaktan akrabası olduğu konusunda görüş birliğindedir. Nitekim bu iki kardeş ile onların çocukları, eğer safkan Mısırlı değillerse bile Mısırlılaştı ve Danaos'un kızları düpedüz kara derili olarak betimlenmiştir. Bernal Eski Yunanlı tarih yazarı Thukydides'in Tarih yapıtının giriş bölümünde Kadmos ya da Danaos'tan söz etmediğini, bununla birlikte Yunanistan'ın Anadolu'dan gelen Peloplarca istila edildiğini söyler. Thukydides bununla birlikte ‘bir zamanlar adaların çoğunda Karyahılar ve Fenikeliler oturuyordu’ diyerek Danoalar ve Kadmeialılar ülkesinden Boiotia'nın eski adı olarak söz eder. (Thukydides, 1976:20) Ayrıca adalarda yaşayanların korsanlık yaptığını da söyler. Yine Bernal'a göre Thukydides'in ufkunu “Çağ Şovenizmi” diyebileceğimiz şeyden daha fazla daraltan bir etmen de onun milliyetçiliği idi. “Thukydides Helenlerle Barbarlar arasına katı bir ayırım çizgisi çekmiştir. Yapıtı baştan aşağıya Yunan başarılarının, hatta yıkıcı olanların bile, eşsizliğine düzölmüş bir övgü türküsüdür” demektedir. (Bernal, 2016:155) Ancak eski çağda olduğu gibi günümüzde de bazı küçük topluluklar savaş,

salgın, yıkımlar ve benzeri sebeplerle seyahat etmişlerdir. Bunları oldukça makul karşılamakla beraber Bernal'ın kanımızca bu başarılarla sadece Antik Yunan'ın tek başına ulaşmadığı, bunda Ortadoğu ve Mısır etkilerinin de olduğunu ispatlamaya çalışma çabası içerisinde olduğunu gözlemlemekteyiz.

Özellikle dikkatimizi çeken noktalardan bir tanesi de Bernal'in İsokrates'in Pythagoras'ın (Pisagor) Mısır'a yaptığı bir ziyarette oradaki halkın dininin bir öğrencisi olduğu ve Yunanlılara felsefeyi getiren kişinin de o olduğunu söyler. Bu savı Herodotos da destekler. (Herodotos, 2009:155. II.81) Ancak tüm bu iddialara rağmen biz herhangi bir öğretmenin ismini veya bir felsefi geleneği ne belgeleyebiliyoruz ne de bir okul adına rastlayabiliyoruz. Bir diğer ilginç nokta ise Platon ile ilgili iddiadır. Platonun İ.Ö. 390 yıllarında bir süre Mısır'da olduğunu biliyoruz. Platon *Phaidros* adlı diyalogunda Sokrates'e şu açıklamayı yaptırır:

“O (Thot), Mısır bilgelik tanrısı, sayıları ve aritmetiği ve geometriyi... Ve her şeyden önemlisi de harfleri icat eden kişi idi. (Platon. 2017:94-95) Platon *Philebos* ve *Epinomis*'te Thot konusunda daha fazla ayrıntıya girerek, onun yazının ve hatta dil ile bütün bilimlerin yaratıcısı olduğunu söylemiştir. (Bernal, 2016:160) Burada Bernal Platonun *Cumhuriyet* adlı kitabının Mısır'dan esinlendiği yönünde görüş bildirmiştir. Bu yapının Mısırlıların Kast sisteminin Atina tarafından idealleştirilmesinden başka bir şey olmadığı yönündedir. Hatta ünlü siyasetçi Solon'a kıdemli Mısır rahipleri ile görüşme izni bile verilmiş, bu rahiplerden biri onu “Ah Solon, Solon, siz Yunanlılar her zaman çocuksunuz. Yaşlı bir Yunanlı diye bir şey hiç yoktur” şeklindeki ünlü sözlerle lanetledikten sonra, Tanrıça Athena'nın Sais'i Atina'dan önce değil, Atina'yı Sais'ten önce kurduğunu söylemiştir.

Aristoteles, Platonun sadece öğrencisi olmakla kalmamış, aynı zamanda Mısır'da on altı ay kalarak buradaki rahiplerle öğrenim görmek için kafasını ustura ile tıraş ettirdiği söylenen büyük matematikçi ve astronom *Evdoksos* zamanında Akademide öğrenim de görmüştür. Aristoteles Mısır konusunda yoğun olarak Herodotos etkisinde kalmış ve bu ülkeye karşı yoğun bir hayranlık beslemiştir. Aristoteles matematiğin beşiğinin Mısır olduğunu ve bunun sebebinin rahipler kastının geniş bir zamana sahip olmasından kaynaklandığını söyler. (Aristoteles. 2010:79) Aristoteles'in Mısır'a duyduğu bu hayranlık Herodotos'un bile ötesine geçmekte idi. Herodotos Mısırlıların anahtar bilim olan geometriyi pratik nedenlerle, yani Nil nehrinin taşması ile tarla işaretlerinin ortadan kalkması, dolayısıyla toprağın ölçülmesi için geliştirdiklerine inanırken, Aristoteles ise rahipler tarafından teorik olarak geliştirildiği kanısındaydı. Aslında Mısır matematiği temel olarak belli bir seviyeye kadar gelmişti, biz bunu

on ikinci sülale zamanından kalma bir aslın kopyası olan *Rhind Papirüsü* aracılığıyla bilmekteyiz. Bu Papirüste uygulamaya dönük bir dizi hesap ödevi veriliyor ve çözülüyor, çarpma ve bölme öğretiliyor (fakat yalnızca karmaşık bir toplama ve çıkarma olarak), kesirler birbiriyle karıştırılıyor, ama ($2/3$ ve $3/4$ dışında) yalnızca paydası bir olanlar hesaplanabiliyor. Bunun da ötesinde Mısırlılar 1, 10, 100, 1000, 10000, 100000 ve bir milyon için özel işaretlere sahiptiler. Çarpım tablosuna sahip değillerdi. (Friedell, 2006:165) Bilgilerinin çoğunluğu gündelik hayatı düzene sokmaya çalışan pratik bilgilerden oluşan bir tür hesap yani logistike idi. Bu bilgiler Antik Yunanlıların elinde sayıların bilimsel incelenmesi olan Aritmetike' ye dönüştü. Biz bunun bilgisini Antik Yunan bölümünde vermiş idik.

Martin Bernal'ın heyecanları kamçılıyan bu kitabı kuşkusuz çok ilgi görmüş ancak zamanla içeriğinin başlıkla örtüşmediğini gören okuyucular kitaba olan bu ilgiyi azaltmıştır. Dışarıdan bakılınca Bernal bize Ortadoğu ve Mısır topluluklarında başladığı iddia edilen felsefenin ve bilimin kesin kanıtlarını gösterecek gibidir. Ancak Bernal dini, edebi ve dilsel etkileşimleri tekrarlamaktan öte bu etkileşimleri doğrulayacak somut kanıtlar sunmamaktadır. Dünya üzerinde birbirinden etkilenmemiş uygarlık yoktur. Diğer uygarlıklarda görmüş olduğumuz kökeni belli olmayan ve somut bir kişinin veya kişilerin önderlik ettiği bir girişimi görememekteyiz. Rahipler geleneğinin arkasına sıkışmış gizem dolu Mısır medeniyeti bize hala istediğimiz cevapları verememektedir. Bir çeşit gizem ve büyü geleneği arkasından bize seslenmektedir.

Bernal ayrıca Hermes Trismegistus ile ilgili yorumlarda da bulunmuştur, biz tezimizin girişinde Hermetik düşünceye ve kökenine ilişkin çok daha detaylı bir yer ayırdığımızdan dolayı onun bu konuya ilişkin görüşlerine yer vermedik.

Eskiçağ Modelini yıkan ve Avrupa uygarlığının kaynağı olarak Mısır'ın yerine Yunanistan'ın konulmasını sağlayan güçlerin kökeninde dört farklı yaklaşımın bulunduğunu söyler. Bunlar, Hıristiyan tepkiciliği, İlerleme kavramının doğuşu, Irkçılığın artışı ve Romantik Helenizm'dir. 18. Yüzyılda Avrupa'da yükselen romantizm, coğrafi ve ulusal karakteristikler ile halklar arasında kategorik farklılıkların ne kadar önemli olduğunu vurgular. Yunanistan ile Kuzey Avrupa arasında özel bir ilişki olduğu vurgulanıp duruyordu. Bernal'e bu noktalarda katılmamız mümkün değildir. Avrupa kıtası 16. Ve 17. Yüzyıllar sonrasında ele geçirmiş olduğu bilimsel ve felsefi güç ile birlikte ırkçılığı, bilimdeki başarılarıyla destekleyerek bir ideolojiye dönüştürmüştür. Köklerini Antik Yunan toplumuna bağlayan ve bu kültürün de köklerinde Eski Çağ modeli gereği Ortadoğu ve Mısır özellikleri barındırması yükselen Avrupa

kibrini ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Ancak Bernal kitabına başlarken özellikle şu sloganı kullanmıştı. “Eski Yunan uydurmacası nasıl imal edildi?” Kitabın ilerleyen sayfaları bize yükselen Avrupa egosunun ve kibrinin Ortadoğu ve Mısır halklarını nasıl hor gördüğüne ve bu tutuma dayanamayan Bernal’in bir anda Ortadoğu ve Mısır halkları avukatlığına soyunduğu fikrini veriyor. Biz küçük detaylara büyük anlamlar yükleyerek bir savunma yapmasını doğru bulmuyoruz. Antik dünyadan vermiş olduğu örneklerin içerisinde, tragedyalara konu olan Mısır halkları veya dini bize son derece normal görünmektedir. Antik Yunan toplumu o dönemde kadim en büyük düşmanı Persler adına dahi bir tragedya yazmıştır. Hatta bu tragedya da bir tane Yunanlı karakter dahi bulunmamaktadır. Oyun bize Pers kültürü ve toplumu hakkında bilgiler vermektedir. Birbiriyle bu kadar süre savaşmış ve ilişki halinde bulunmuş bu toplumların birbirinden kültürel olarak etkilenmemesi mümkün değildir. Ancak bu etkileşimin şiddeti ve oranı kanımızca çok önemlidir. Tezimizin amacı gereği biz incelemiş olduğumuz her uygarlık içerisindeki düşünce hareketlerini takip etmeyi daha uygun gördük. Onların tarihinden, sanatından, geleneklerinden ve inançlarından ziyade, bilimsel ve felsefi alanlarda ne yapabildikleri ve ne yapamadıkları sorununa yoğunlaşmış olduk. Hatta bunu yapamayışlarının arkasındaki nedenleri aydınlatmaya çalıştık. Ancak Martin Bernal’in bu tartışmalı kitabı bize istediğimiz sonuçları vermek yerine Avrupa’nın bilimsel ve felsefi gücü ele geçirince Ortadoğu ve Mısır halkları üzerine yükselen kibrinin ve ırkçılığının hikâyesini vermektedir. Mısırdaki felsefe var mıydı? Varsa hangi tarihlerde vardı? Adını bildiğimiz bir filozof veya filozoflar var mı? Elimize geçen herhangi bir öğretiyi ya da düşünceyi var mı? Bu soruların cevabı bizi daha çok ilgilendirmektedir.

Martin Bernal kitabının sonuç bölümünde bunu kanıtlamak gibi bir şeyin kaygısı içerisinde olmadığını da itiraf etmiştir. “Eski Çağ Modeli ile Ari Modelin zorunlu olarak birbiriyle uyumsuz olmadığını tekrarlamam gerekir” demektedir. Bu ortaya atmış olduğu düzeltilmiş Eski Çağ Modeli, Ari Modelinde bir dizi özelliklerini kabul etmektedir. “Bunlara bir dizi önemli sayıda Hint-Avrupa dilli insanın bir zamanda kuzeyden Yunanistan’a geldiği yönündeki temel inanç da dahildir. Öte yandan pratikte bu iki model arasında hatırı sayılır bir rekabet olduğuna kuşku yoktur. Burada incelemeye çalıştığım şey de budur”. (Bernal, 2016:539). Yani Martin Bernal başından itibaren felsefenin veya bilimsel bilginin Ortadoğu veya Mısırdaki oluştuğuna dair bir iddia sahibi değildir, onun amacı yükselen Avrupa ırkçılığına karşı Ortadoğu ve Mısır medeniyetini İnsan uygarlığının ortak çabasına ve yaratımına paydaş etme arzusudur. Ancak bizim sorularımıza cevap veremediği de aşikârdır. Yunan toplumunu belki başka hiçbir uygarlık Mısır toplumu kadar etkilememiştir. Özellikle ilk ve önemli

filozofların bu ülkeye olan merakları ve şaşkınlıkları Mısır medeniyetine olan ilgiyi yıllar içerisinde artırmıştır. İnsanlık tarihinin en uzun soluklu hayvan tapım ritüellerini pratik etmiş olan Mısır uygarlığı içinde hala derin gizemler barındıran bir nevi Arkeologların “Alice Harikalar Diyarı” gibi bir ülkedir. Tarihi neredeyse yazının icadı kadar eski olan bu uygarlığın kendisinin de bir bilim dalı haline gelmesi hiçte şaşılacak bir şey değildir. Günümüzde pek çok Mısırolog (Egyptologist) Mısır tapınaklarında kazılar yapmakta ve bu uygarlığa ilişkin yeni bulguları ortaya çıkarma çabasıdadır. Mısır toplumu hayvan tapınımının bütün derinliklerine kadar pratik edildiği ritüelleri son derece bol bir uygarlıktır.

Mısır medeniyeti siyasi ve dini yapısı itibarı ile paralel bir yaşam sürmüştür. Tanrı kralların ve onların soylarının yönettiği bu Mısır toplumu pratik (kılışsal) hayatın devamına yönelik pek çok yeniliğe imza atmıştır, ancak bunların hiçbiri bilim aşamasına ulaşamamıştır. Antik Yunan toplumunda rastlamış olduğumuz türden kosmos’un oluşumuna ilişkin bir tabiatçı bir felsefeye ya da bilimsel girişime rastlayamamaktayız. Siyasal anlamda Mısırın tıkanıklığı Ortadoğu toplumları ile paralellik göstermektedir. Tanrı kral bütün hayatın merkezini oluşturmakta ve mutlak hâkimi olmaktadır. Halkın bu duruma karşı tarihinde küçük bir direnişte dahi bulunmaması bu durumu gittikçe güçlendirmiş ve kanıksatmıştır. Buna karşın Antik Yunanlılar daha 7. Yüzyılın sonlarına doğru kralların yetkisini sınırlayıp ülkelerini Arkhont adı verilen yöneticiler ile yönetmeyi tercih etmişlerdir. (Aristoteles, 1998:3) Yunan toplumunun bu tür bir yönetim biçimine geçme sürecinin nedenlerini zaten biz Antik Yunan bölümünde analiz etmiştik. Ancak Ortadoğu toplumlarının bu türlü bir geçişi yaşayamamasının veya bilimsel anlamda bir sıçrayışta bulunamamasının nedenini tek bir kelime ile özetlemek pek mümkün görünmemektedir. Nasıl ki felsefenin Antik Yunanlı köklerinin nedenleri bölümünde bu kökler tek bir nedene indirgenemiyorsa, Ortadoğu ve Mısır Medeniyetlerinin neden bu çıkışı yapamadıklarını açıklamak da tek bir nedene bağlanamaz. Ne ki başta Mısır düşüncesi olmak üzere, Antik Yunan dışındaki diğer medeniyetlerdeki felsefi ve bilimsel girişimlerin, bu medeniyetlerin büyüklüne rağmen neden Antik Yunan’daki düzeye gelemediği, müstakil çalışmalarla daha da ayrıntılı olarak incelenebilir.

Tarihsel anlamda pek çok avantaja ve dezavantaja sahip olan Antik Yunan toplumu bu sıçrayışı birçok nedenle başardı. Bunun içinde siyasi, toplumsal, dinsel, coğrafi, ekonomik pek çok nedeni ortaya koymak gerekirse, aynı nedenlerin yoksunluğundan dolayı diğer toplumlarda bu sıçrayışı gerçekleştirmedi. Mısır medeniyeti maddi ve manevi anlamda büyük bir miras bırakmıştır. Günümüzde hala milyonlarca insan Antik dünyanın yedi harikasından günümüze ez az şekilde bozulmuş olarak ulaşan *Büyük Piramidi* (Kheops piramidi) ziyaret etmektedir. Bu

büyüleyici yapı bugün hala ayakta ve pek çok insanı etkilemektedir. Mısır yarattığı fantastik ve büyüleyici tarihi ile hiyeroglifleri ve devasa yapıları ile Arkeologların, Epigrafların, Tarihçilerin ve hatta pozitif bilimcilerin bile ilgisini çekmektedir. Özellikle ihtiyaçlardan kaynaklanan buluşları bugün hala pek çok insanı bilimlerin temeli konusunda yanıltmakta ve aldatıcı eksik bilgiler yansıtmaktadır. Özellikle arkeolojik sevdanın yaratmış olduğu gizem insanları Mısır konusunda büyük yanlışlara ve dayanağı zayıf yorumlara düşürmektedir. Bu yanlışlar günümüz bilim dünyasında da şaşılacak derecede ısrarla devam ettirilmekte ve yayınlanmaktadır. Umarız ki bundan sonra her medeniyeti hak ettiği ölçüde ve insanlık tarihine bulunduğu katkı oranında değerlendiririz. Hak ettiğinden daha fazla bir övgüyü alan tek uygarlık kanımızca Mısır medeniyeti olmuştur. Ancak yapmış olduğumuz araştırma bize şunu göstermiştir ki, kadim Mısır toplumu insanlık tarihine pek çok konuda katkıda bulunmasına rağmen bilimsel ve felsefi düşünce konusunda kendini aşamamış, siyasi ve dini tıkanıklığın ötesine geçememiştir. Felsefi düşüncenin neredeyse olmazsa olmazı olan seküler yapı bu toplumda asla oluşamamış ve özgür düşünce gelişmemiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak şimdiye kadar yapmış olduğumuz incelemelerin neticesinde kesin bir yargıya varabileceğimiz nokta çok az olmasına rağmen bize konunun özünü kavrayabileceğimiz bir takım ip uçları bulunmaktadır. Konuyu bir yap-boz gibi düşünersek tüm resmi görebilmemiz için herbir uygun parçayı yerine özenle yerine yerleştirmemiz gerekmektedir. Hemen hemen bütün akademisyen ve bilim çevresi 12. Yüzyılda başlayan Dor göçlerinin yaratmış olduğu dalga neticesinde Yunan diyebileceğimiz toplulukların çok farklı bir toplumsal ve siyasi yapı ile ortaya çıktığının ortak bilincindedir. İlk filozofların çoğunluğunun zengin ailelerden geliyor olması her ne kadar Aristoteles'in felsefenin zenginliğin yarattığı aylak zamandan oluştuğu fikrini destekliyor gibi görünse de bu açıklamanın konuyu aydınlatmak adına yeterli olmadığını ve bunun bir takım sosyolojik, siyasi, ekonomik ve coğrafi nedenlerinin de olduğu kanısındayız.

Yapmış olduğumuz araştırma aslında batı dünyasının da bu konu üzerinde kafasının hayli karışık olduğunu ve Felsefenin Yunanlı Köklerinin Nedenleri konusunda tam olarak bir fikir birliğine varamadıklarını göstermektedir. Her bir akademisyen ve bilim insanı soruna farklı açılardan yaklaşmış ve çözüm getirmeye çalışmıştır. Bizim yorumumuz bu noktada hiçbirinin tam olarak yanlış olamayacağı ve bu sonuçları eklektik olarak incelemekten ibaret olmuştur.

Batıyı batı yapan bu kültür, pek çok filozof, bilim insanı ve meraklıları tarafından yıllarca araştırılmış, Epigrafları ve Arkeologlarınca maddi ve manevi mirası gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Antik Yunan kültürünün insanlık tarihinde mucize olarak nitelendirilebilecek bir sıçrayış gerçekleştirmesi kafaları oldukça karıştıran bir gerçektir. Biz Eski Yunan kültürünü gelişmiş batı ülkelerinin iliklerine kadar benimsediğini ve hala büyük bir canlılıkla da onu koruyup yaşatma isteğini görmekteyiz. Peki, Avrupa'yı, Avrupa yapan bu kültür nasıl oluştu? Bu Yunanlılar kimlerdir? Tüm bu başarıları kendi başlarına mı elde ettiler? Neden başka uygarlıklar onların seviyesine ulaşamadı? türünden sorulara yanıtlar aramaya çalıştık. Görmüş olduk ki, tüm bu sorular gelişmiş ülkelerce çok daha erken yıllarda sorulmuş ve yanıtlar aramışlardır. Biz bu incelememizde büyük oranda hem Avrupa otoritelerinin ne düşündüğünü hem kendi fikrimizi hem de başka toplumların bu çıkışı neden gerçekleştiremediğine ilişkin çeşitli yanıtlarda aradık. Çalışmamızın Türk milletini ilgilendiren kısmı bizce daha önemlidir.

Osmanlı imparatorluğu Bizans devletinin başkenti İstanbul'u 1453 yılında fethedip Türk topraklarına dahil etmiştir. Daha sonra bugünkü modern Yunanistan'ın bulunduğu Mora yarımadası hızla fethetmiş ve Türk yerleşkesine de açılmıştır. Bu noktada şu önemli soru kafamızı oldukça karıştırmaktadır: Osmanlı hâkimiyetinde geçen Yunanistan'ın fethi süresince neden atalarımız hiçbir şekilde bu kültüre merak duymamış ve incelememiştir? Mora'nın 1410-16 yıllarındaki fethinden itibaren 1868 yılına kadar yaklaşık 450 senelik bir fetih süresine rağmen tarihimizde tespit edebildiğimiz kadarıyla Yunan kültürüne ilişkin bir çalışma veya inceleme bulunmamaktadır. Hâlbuki Antik Yunan kültürünün ne Hıristiyanlık ile ne Musevilik ile ne de İslamiyet ile bir alakası yoktur. Avrupa ülkeleri mevcut gelişmişliklerini bu kültüre borçludur. İşin daha ilginç tarafı Arap dünyası dahi 9. Ve 10. yüzyıllar arası kısa dönemli aydınlanmalarını Eski Yunan metinlerinin Arapçaya çevrilmesine borçludurlar.

Felsefenin başlatıcısı olmalarına rağmen Eski Yunan toplumu bu mucizeyi gerçekleştirdiği tarihten sonra ne Orta Çağ'da ne de Aydınlanma Çağ'ında hiçbir büyük filozof ve bilim insanı yetiştirememiştir. Günümüzde neredeyse hiçbir alanda başarılarını görmediğimiz bu komşumuz, hala geçmişin görkemi ve tarihi ile yaşamaya devam etmektedir. Batı dünyasını deyim yerindeyse bir anne gibi emziren Antik Yunan kültürü gelişmiş ülkelerin temel eğitim müfredatlarının da kalbindedir. Sadece 24 harften oluşan alfabesinin bile her bir harfinin matematikte, fizikte, biyolojide, kimyada, astronomide ve pek çok alanda sembol veya teoremleri ifade etmediği yer yoktur. Antik Yunan dünyasını neredeyse bir sünger misali emip içen batı ülkeleri, günümüzde uzaydaki keşiflerin isimlerini, bulunan yeni canlı türlerini, teknolojik buluşların isimlerini hala bu kültürün dilinden verip onu yaşatma çabası içindedirler. Eski Yunanca ve Latince'nin girmedikleri alan neredeyse yok denecek kadar azdır. Bizim bu noktadaki önerimiz zaten sıkıntılı kadrolara sahip ve ülkemizde sadece şu an için üç tane olan ve yaşam savaşı veren bu bölümlerin sayısının en azından çift rakamlara ulaştırılmasıdır. Tıp fakültesinden tutun, ziraat fakültesine, hatta edebiyat fakültesinden tutun Mühendislik fakültesine, spor bilimlerine ve görsel ve sesli sanatlara kadar bütün müfredat yoğun eski Yunanca ve Latince terimler içerir. Yurdumuz insanın bu kültürü ve dilini öğrendikçe bilimsel terimleri daha kolay ve rahat bir biçimde anlayacağı düşüncesindeyiz. Hatta bu yol bize kendi milli bilim literatürümüzün yaratılmasında daha büyük faydalar sağlayabilecektir. Biz modern bilimi günümüzde İngilizce, Almanca veya Fransızca kitap veya makalelerden takip ediyoruz, eğer Eski Yunanca ve Latince bilirsek bu terimlere ilk elden ulaşır, dilimizde İngilizce devşirme kelimeler yaratmak yerine, o kelimenin ilk elden anlamına karşılık gelen bir Türkçe kelime yaratma olanağına kavuşuruz.

Bilim dilinin terminolojik merkezini oluşturan Eski Yunan dili ve tarihi sadece pozitif bilimlere katkı yapmakla kalmamış, edebiyat, sanat, tarih, tiyatro, siyaset ve demokrasi gibi kavramları da insanlık tarihine kazandırmışlardır. Bundan yaklaşık 2500 sene önce dünyanın gördüğü en radikal demokrasiyi tecrübe eden bu topluluk kısa sürede (150 yıl) olsa o dönemde eşi benzeri görülmemiş bir şekilde kendi kendini yönetmiştir. O dönemlerde komşularının da şaşkınlıklarını gizleyemedikleri bu tecrübe kayıtlara alınmış, siyaset felsefesinin ve yönetim bilimlerinin gelişmesini sağlamıştır. 1789 Fransız ihtilali ile kıta Avrupası bin yıllar önceki bu tecrübeyi tekrar etme kararı almıştır.

Yaşam biçimlerinde eğlenceye de çok fazla yer veren Yunan toplumu için Tragedyalar çok önemli idi. O kadar ki tragedya yazarlarına öğretmen anlamına gelen *didaskalos* adını vermişlerdi. Bu seyirlik oyun kültürünü geliştirip sistemleştiren Yunanlılar tiyatronun da ilk adımlarını atmışlardı. Kendilerini halkın eğitilmelerine adanmış üç büyük klasik dönem tiyatro yazarları Aikhylos, Sophokles ve Euripides'in günümüze ulaşan toplamda 33 oyunu bugün hala büyük bir zevkle oynanmakta ve verdiği dersler binyıllara direnerek hala geçerliliğini korumaktadır.

Bu kültürün köklerinin nasıl oluştuğu ve nasıl meydana geldikleri sorunu literatürdeki ayrı bir problemdir. Avrupa ülkelerini uzunca bir süre meşgul etmiş olan bu sorunsal büyük oranda aydınlatılamamış gibi görünse de bu soruya tek bir cevap değil cevaplarla karşılık verilmiştir. Mucize olduğunu bile dile getiren bilim insanlarına kültürü tanıdıkça bu açıklamalarında pek de haksız sayılmayacaklarını görürüz. Aydınlatmaya çalıştığımız bazı köşelerin daha net görünmeye başlaması ile ne ile karşı karşıya olduğumuzu daha iyi görebilmekteyiz. Kökleri nereden gelirse gelsin, kuzeyli halkların o dönem Yunanistan'ında oturan Akha toplumu ile karışmasından oluşmuş bir Akha-Dor karışımı bir halk ile karşı karşıyayız. İçine Ortadoğu, Mısır ve Avrupa'dan katılan küçük halklar da olsa genel ağırlığın bozulmadığı bir toplumdur Akha-Dor toplumu. Eski Yunan halkının 7.yüzyılın sonlarına doğru başlattıkları felsefi girişim, seküler tercih ve demokrasiye geçiş bu topluluğun hayatını ve kaderini sonsuza kadar değiştirmiştir. Tabi bu esnada birileri çıkar ve her şeyin kaynağının Antik Yunanlar değil de başka bir toplum olduğunu ve bu başarıların aynısının veya biraz daha azının kanıtlanmış şu veya bu toplumda olduğunu ve Yunanların tamamen bu toplumu kopya ettiğini söylerse, tarih baştan yazılır. Arkeoloji ve Epigrafi biliminin bize göstermiş olduğu şey bunun şu ana kadar gerçekleşmediği yönündedir.

Yunan dışındaki uygarlıklardaki düşünce hareketleri aynı dönem Antik Yunan'ı ile karşılaştırılmayacak kadar zayıf kalmaktadır. Bunun detaylı incelemesini diğer uygarlıkları araştırırken yapmıştık. Peşinde olduğumuz düşünüş biçimi bilimsel ve felsefi düşünce geleneği olduğu için biz özellikle düşün hareketlerine önem verdik. Diğer uygarlıkların insanlık tarihine olan katkılarını asla görmezden gelmedik, ancak Antik Yunan'ın başarmış olduğu bu düşünsel devrime yaklaşabilmiş bir başka uygarlık göremedik. Bunun en önemli sebeplerinden birinin sekülerleşme başarısı olduğunu, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğunda aklın daha fazla öne çıkabilmiş olduğunu gördük. Bu noktada sebebini ne batılı otoritelerin ne de bizim tam olarak açıklayamadığımız sekülerleşme sorunu bu araştırmanın en karanlıkta kalmış yerlerinden biridir. Bu nazik nokta bize Yunanların nasıl seküler sisteme geçtiğini bir türlü tam olarak bilmediğimiz, ancak diğer toplumların bu sürece geçemediği için ilerleyemediklerini bir nebze de olsa açıklayabilmektedir. Hint olsun, Çin olsun, Ortadoğu veya Mısır olsun tamamen kral otoritesinde ve inanç odaklı bir yaşam biçimi içinde yaşıyorlardı. Özellikle Mısır'ın siyasi yapısı hayvan tapımının bütün derinliklerine kadar pratik edildiği son derece katı kurallarla firavunlar tarafından kontrol altında idi. Rahipler kastının babadan oğula geçen bir gelenek olması ve aynı zamanda yazma tekeli elinde bulundurması nedeniyle halkın gelişmesine engel oluyor ve bu da kralın otoritesini sağlamlaştırıyordu. Yunan dünyası seküler hamlesi ile zaten kralın otoritesine büyük bir darbe indirmiş ve devlet idaresi belli bir zümrenin tekeline çıkıp halkla karışmıştır. Bu süreç zamanla geliştirilecek Yunan toplumunu demokrasiye sürükleyecekti. Bu mucize Yunanların, doğru zamanda yaptıkları, doğru hamlelerin, doğru sonuçlar vermesi şeklinde de yorumlanabilir.

Tek bir cevabın bu sorunsal için kâfi olmadığını düşünmekteyiz. Coğrafi koşulların onu denizciliğe ve ticarete zorladığı bir ortamda, bu coğrafi avantajı çok iyi kullanması ve seküler bir yapıya kavuşması şeffaf bir inanç sistemlerinin olması bu nedenlerden başlıcaları sayılabilir. Kibirli Avrupa kıtasının düşündüğü gibi bu başarının arkasında antropolojik bir üstünlük aranması son derece akıl dışı hatta ırkçı bir yaklaşım olur. Bu başarı üstün bir ırkın başarısı olsaydı son 1500 senedir de bu topluluk sönük kalmazdı. Şunu bilmemizde özellikle fayda vardır: Batı uygarlığı dediğimiz, fikirlerin evrensel ama pratiklerin ulusal olduğu bu kültür tamamen Greko-Romen merkezli bir kültürüdür. Batı dünyasını çamurdan bir heykele dönüştüren bu ruh daha sonra fikirlerini teosofizm şeklinde Hıristiyanlık düşüncesine de taşımıştır. Bu kültür Bizans ile tamamen Hıristiyan bir bedene kavuşmuştur.

Gelmiş olduğumuz nokta itibari ile yapmış olduğumuz araştırma bize şunu göstermektedir: Yunan dünyasının bu başarısı bazı kesimlerde bilgisizlikten kaynaklanan bir

memnuniyetsizlik ve hazımsızlık yaratmıştır. Bir çırpıda her şeyin kaynağının Ortadoğu ve Mısır olduğu düşüncesi kanımızca Antik Yunan kültürüne mesafeli yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Antik Yunan felsefesinin başlangıcını ve bu kültürün Thales 'ten sonraki birkaç yüzyıllık ilerlemesinin nedenlerini anlamış ortalama bir birey felsefeyi başka toplumlardan yaratma ve türetme eğilimine kapılmaz. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın bir faydası da günümüz Türk entelektüellerinin bu konudaki boşluğunu gidermektir. Onlara bu konuda eğer öne sürdüğümüz tezin bir yanışı var ise eleştirilmesi ve yine bu toplum için doğru olanın gösterilmesidir. Bu problemi gidermek adına bir alternatif çalışma yapmış olduğumuzu düşünmekteyiz. Yapmış olduğumuz çalışmanın yanışlığını veya eleştirilerini görüp onu daha doğru bir eksene kaydıracak çalışmaları görmekten mutluluk duyacağımız bilinmelidir. Bilgi sahibi olunmadan fikir sahibi olunmasının çok yaygın olduğu ülkemizde toplum insanımız için umarız ki faydalı ve yol gösterici bir araştırma olur.

Dünya üzerinde birbirinden etkilenmemiş hiçbir uygarlık yoktur. Yazıyı Sümerliler buldu diye hiçbir toplum bunu kullanmayı reddetmemiştir. Yunanlılar alfabelerini Fenikelilerden aldı, ama bugünkü doğu Akdeniz kıyılarında yaşayan topluluklardan hiçbiri, biz Antik Yunanlılara alfabeyi verdik her şeyin temelinde biz varız demez. Bu noktada vurgulamak istediğimiz şey, insanlık tarihine etki eden kadim büyük uygarlıkların pek çoğu kendi kültürel ve teknik miraslarını bir sonraki kuşaklara aktararak tarih sahnesinden çekilmiştir, Ancak Mısır uygarlığı son derece uzun soluklu ve gizem dolu olmasından dolayı pek çok spekülasyonlara, yanlış yorumlara ve mesnetsiz ve gerçek dışı övgülere maruz kalmıştır.

Mısır ve Babil astrologlarının kralların, önemli kişilerin ve hatta halkın kaderlerini yorumlamak amacı ile gözlemlediği göksel olayların kaydı astronomi biliminin ilkel bir başlangıcı olarak görülebilir. Ne var ki buna tümüyle astronomi diyemeyiz. Nasıl ki insan atalarımızın mağara duvarlarına yaptığı el ve hayvan izlerinin tam anlamıyla bir alfabe olarak değerlendirilmeyeceği gibi. Oysa o dönem Yunanların yaptığı tam anlamıyla bir mucize idi. Halkların zor şartlarda yaşadığı bir ortamda kralın yetkilerini sınırlamışlar ve bir süre sonrada ortadan kaldırmışlar. Şehrin gelirlerine halkı ortak etmişler, biz yönetelim demişler; felsefeyi, bilimi, sanatı, sporu, müziği, edebiyatı yaratmış ve buna yine halkı ortak etmişlerdir.

Yüzyıllar sonra aynı başarıyı Avrupa halklarının yaşamış olması tesadüf değildir. Her biri küçük Yunanistan olmuştur. Çünkü yıllarca genlerinde bu kültür ile yaşamış ve okuma geleneği olan bir halk yaratmışlardır. Bir tane Avrupa ülkesi yoktur ki bugünkü refahlarının temelinde Eski Yunan düşüncesinin etkileri olmasın. Hiçbir Avrupa ülkesi kendi köklerinden

gelip kendi kendine bir gelişmişliğe ulaşamamıştır. Bütün kıta Avrupası Eski Yunan toplumunun yarattığı kültürü sömürmüş ve kullanmıştır. Bugün Avrupa müzelerini Yunanistan'dan ve Osmanlıdan çalınan tarihi eserler süslemektedir. Meşhur hırsız *Sir Elgin* Yunanlı dostlarına dahi acımamıştır. Atina'nın sembolü olan akropolisteki tanrıça Athena adına yapılan Parthenon tapınağının bütün kabartmaları ve heykelleri İngiltere'de British Museum da sergilenmektedir. Bizim düşüncemiz bu noktada Yunan propagandası yapmak ve Yunan kültürünü sevdirmek değil, amacımız çok kritik bir öneme sahip olan bu kültürün yaratmış olduğu evrensel değerlerin ve bilimlerin, ülkemizin ekonomik koşulları da göz önüne alınarak dili konusundaki eğitimlerin daha ciddiye alınmasıdır. Bu sayede bilim diline olan aşinalığımız artacak ve ülke insanımız gözünde karmaşık olan pek çok kelime insanlara daha anlaşılır gelebilecektir. Bugün bilim literatüründeki pek çok kelime Antik Yunan ve Latince kaynaklı olduğu için, bırakın halkımızı, Akademisyenlerimizin dahi büyük bir bölümü bu kelimeleri tam olarak okuyamamakta ve anlayamamaktadır. Bu kelimelere yüklenen anlamı genellikle İngilizce karşılığından öğrenmeye çalışmaktadır. Sözlerimize Akdeniz Üniversitesi Eski Yunan Dili ve Edebiyatı bölümünün kurucusu ve emektarı merhum Prof. Dr. Sencer Şahin'in sözleri ile son verelim: Eski Yunan Düşüncesi ne İslamidir ne Musevidir ne de Hristiyan'dır, bu dinlerden çok önce var olmuş evrensel bir düşüncedir.

KAYNAKÇA

- Akşit, C. (2016). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Apollodoros (2017). *Bibliotheka (Yunan Mitolojisi)*. (N. Nirven, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Aristoteles (1998). *Atinaluların Devleti*. (S. Yakup Baydur, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet, Dünya Klasikleri.
- Aristoteles (2012). *Fizik*. (S. Babür, Çev.) İstanbul: Yapı kredi Yayınları.
- Aristoteles (2010). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aydın, F. (2016). Klasik Çin Düşüncesi (Bir Giriş Denemesi) (I). *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 5.
- Baird, F. E. – Kaufmann, W. (2003). *Ancient Philosophy*. New Jersey: Prentice Hall.
- Bernal, M. (2016). *Kara Athena*. (Ö. Buze, Çev.) Ankara: Kaynak Yayınları.
- Bordreuil, P., Briquel-Chatonnet F., Michel, C. (2015). *Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*. (L. Başaran, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Braudel, F. (2007). *Bellek ve Akdeniz*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Metis Yayınevi.
- Burckhardt, J. (2019). *Yunanlar ve Yunan Medeniyeti*. (İ. Hakkı Yılmaz, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Burnet, J. (2013). *Erken Yunan Felsefesi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.
- Campbell, J. (1998). *Doğu Mitolojisi, Tanrının Maskeleri*. (K. Emiroğlu, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Cornford, F. M. (1952). *The Origins of Greek Philosophical Thought*. London: Cambridge University Press.
- Cornford, F.M. (1957). *From Religion To Philosophy*. New York: Harper Torchbooks Publishers.
- Çelgin, G. (1993). *Eski Yunan Edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çığ, M. İ. (2012). *Uygarlığın Kökeni Sümerliler 1*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Darmesteter, J. (2014). *Avesta*. (F. Adsay, İ. Bingöl, Çev.) İstanbul: Avesta Basın Yayın.
- Detienne, M. (2012). *Arkaik Yunan'da Hakikatin Efendileri*. (A. Beyaz, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Eliade, M. (2000). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Enuma Eliş - Bâbil Yaratılış Destanı*, (2019). (S. F. Adalı – A. T. Görgü, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Epikuros (1949). *Herodotos'a Mektup*, (*Büyük Feylesoflar Antolojisi I*), (M. Karasan, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Erhat, A. (2003). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Evans, A. (1914). *The Minoan and Mycenaean Element in Hellenic Life*. Washington: Government Printing Office.
- Finley, M. I. (2007). *Antik Çağ Ekonomisi*. (H. Palaz Erdemir, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Friedell, E. (2011). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. (N. Aça, Çev.) İstanbul: Yaşam Kültür.
- Friedell, E. (2006). *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*. (E. Kayaoğlu, Çev) Ankara: Dost Kitabevi.
- Gates, C. (2017). *Antik Kentler*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Greaves A. M. (2003). *Miletos Bir Tarih* (H. Çınar Öztürk, Çev). İstanbul: Homer kitabevi.
- Herakleitos. (2014). *Fragmanlar*. (C. Çakmak, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Herodotos (2009). *Tarih* (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hesiodos (2012). *İşler ve Günler- Tanrıların Doğuşu* (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Hirianna, M. (2011). *Hint Felsefesi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Homeros (2006) *İlyada*. (A. Erhat, A. Kadir, Çev.) İstanbul: Can Yayınevi.
- Kramer, S. N. (1963). *The Sumerians Their History, Culture, And Character*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Laertios, D. (2013). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. (C. Şentuna, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mansel, A. M (2004). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Martin, T. R. (2014). *Eski Yunan – Tarih Öncesinden Hellenistik Çağ'a* (Ü. H. Yolsal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Morgan L. H. (1994). *Eski Toplum I*. (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Murray, G. (1934). *Rise of the Greek Epic*. London: Lowe and Brydone Printers.
- Oates, J. (2004). *Babil*. (F. Çizmeli, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Parmanides (2017) *Doğa Hakkında*. (Y. Gurur Sev, Çev) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Platon (2015) *Phaidon*, (F. Akderin, Çev) İstanbul: Say Yayınları.
- Platon (2017) *Phaidros*. (F. Akderin, Çev) İstanbul: Say Yayınları.
- Radhakrishnan, S, Moore, C, Yitik, A. "Hint Düşüncesine Genel Bir Bakış". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (2004): 1-13.

- Rovelli, C. (2014). *Miletli Anaksimandros ya da Bilimsel Düşüncenin Doğuşu*. (Doç. A. Atakan, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Russell, B. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*. (M. Sencer, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Sağlam, M. (2005). *Kybalion, Hermetik Felsefe*. (M. Sağlam, Çev) İstanbul: Hermes Yayınları.
- Ste. Croix, G. E. M. (2013). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. (Ç. Sümer, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Thomson, G. (2007). *Tarih Öncesi Ege*. (C. Üster, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Thomson, G. (1997). *İlk Filozoflar*. (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Thukydides (1976) *Peloponesos Savaşı*. (T. Gökçol, Çev.) İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Vernant, J. P. (2017). *Eski Yunanda Mit ve Toplum*. (M. Emin Özcan, Çev) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Vernant, J. P. (2013). *Yunan Düşüncesinin Kaynakları*. (H. Portakal, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yu-Lan, F. (2009). *Çin Felsefesi Tarihi*. (F. Aydın, Çev). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zeller, E. (2008) *Grek Felsefesi Tarihi*. (A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Smith, A. (2009). *Ulusların Zenginliği*. (M. Saltoğlu, Çev.) Ankara: Palme Yayınları.
- Wise Bauer, S. (2016). *Batı Biliminin Öyküsü*. (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Alfa Basım ve Yayım.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	Öze, Fatih
Uyruğu	T.C.
Doğum tarihi ve yeri	11.01.1977 - Aksaray / Güzelyurt
Medeni hali	Bekar
Telefon	+90 534 600 61 89
Faks	
E-posta	fatihozes@yahoo.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Lise	Mehmet Kemal Tuncel Lisesi	1994
Üniversite	Çukurova Üni. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü	2001
Üniversite	Akdeniz Üni. Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	2018
Yüksek Lisans	Akdeniz Üni. Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Eskiçağ Akdeniz Araştırmaları Anabilim Dalı	2020

Yabancı Dil	İngilizce

Yayınlar: Makale Çevirisi: T. M. P. Duggan, "Geçmişin İzleri - Kalıntıları Ele Almak-" (F.Özeş, Çev.). Akron 10 - Eskiçağ Yazıları 8 (2016) 45-59. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.